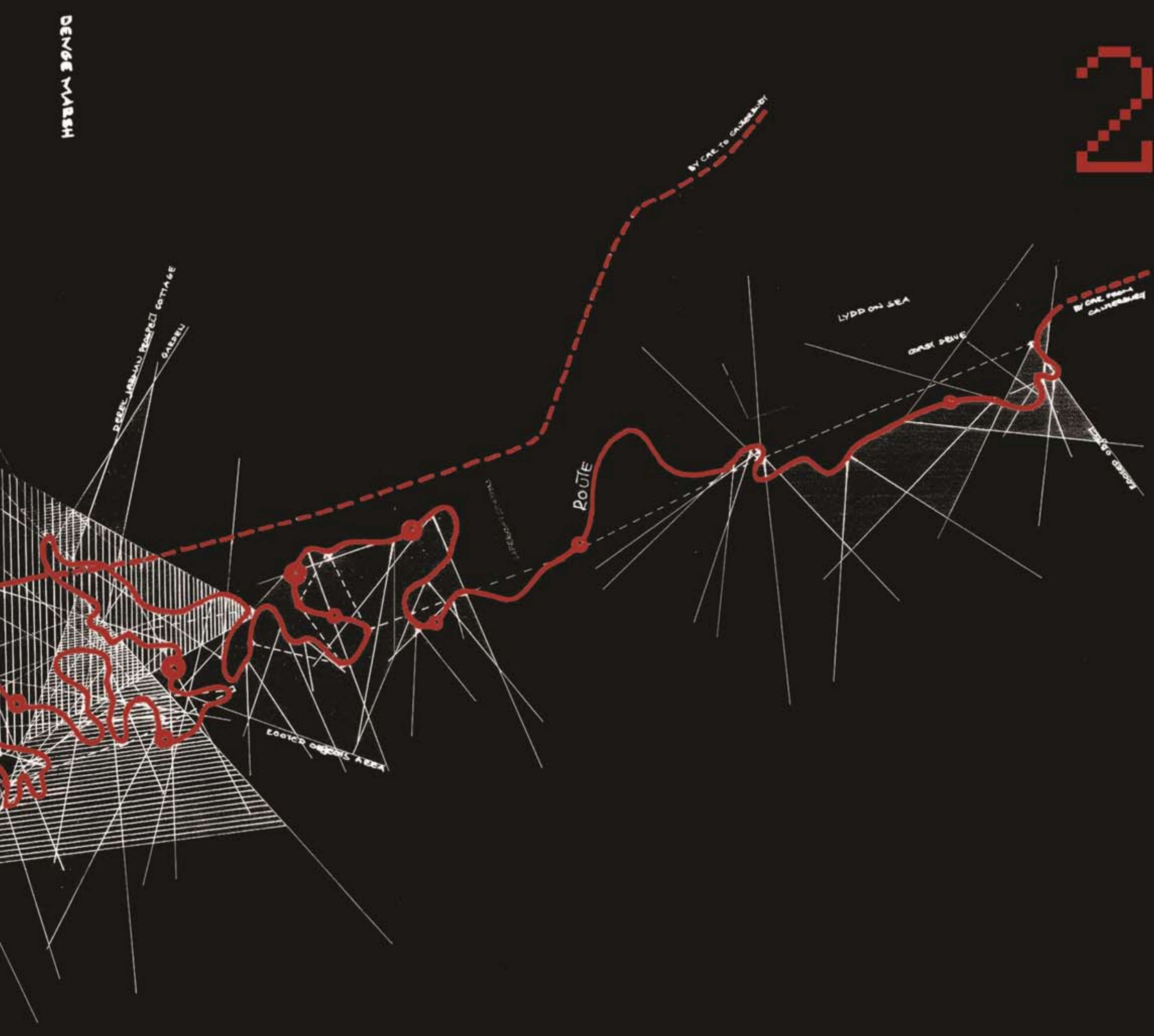
κομπρεσέρ

για την πόλη και το χώρο

2

Το δεύτερο τεύχος του κομπρεσέρ είναι γεγονός. Τείνει έτσι να επιβεβαιωθεί, απέναντι και σε εμάς τους ίδιους, η μονιμότητα του εγχειρήματος. Ταυτόχρονα, προέκυψε πρακτικά η εφικτή και επιθυμητή συχνότητα δημοσίευσης του περιοδικού. Η προσπάθειά μας θα είναι να βγαίνει ένα τεύχος κάθε έξι μήνες. Επίσης, ο αριθμός των 600 αντιτύπων αποδείχθηκε μικρός αφού, με μεγάλη μας χαρά, διαπιστώσαμε πως το περιοδικό εξαντλήθηκε γρήγορα στα περισσότερα στέκια και βιβλιοπωλεία των πόλεων όπου κυκλοφόρησε. Αυτό το τεύχος θα τυπωθεί σε 1.000 αντίτυπα επειδή θέλουμε να πάει σε ακόμα περισσότερους κοινωνικούς χώρους, βιβλιοπωλεία και, τελικά, σε χέρια και μυαλά.

Δεύτερο τεύχος, λοιπόν. Όπως έχουμε ήδη πει από το προηγούμενο, τη θεματολογία του περιοδικού, σε μεγάλο βαθμό, τη θέτουν τα πολύμορφα κινήματα για την πόλη και τον χώρο και τα κινήματα που δρουν ανταγωνιστικά στην υπάρχουσα καπιταλιστική κοινωνική οργάνωση, στο βαθμό που εμπλέκουν χωρικές πρακτικές ή έχουν χωρικές συνέπειες (σχεδόν πάντα δηλαδή). Στην περίπτωση αυτού του τεύχους, κομβική στιγμή υπήρξε η απεργία πείνας των 300 μεταναστών εργατών, η οποία τοποθέτησε με επιτακτικό τρόπο το ζήτημα της μετανάστευσης στο κέντρο της δημοσιότητας και ανάγκασε τους πάντες να ασχοληθούν με αυτό.

Από την απεργία πείνας, όμως, μέχρι σήμερα, τους τελευταίους πέντε μήνες δηλαδή, οι εξελίξεις υπήρξαν ραγδαίες γύρω από το συγκεκριμένο ζήτημα και πλέον η συζήτηση γίνεται και πάλι επίκαιρη, αλλά με διαφορετικούς όρους. Το Γενάρη μιλούσαμε για μια πολιτική μάχη που, έστω και με ακραίο όπλο, έδιναν οι απεργοί πείνας για τη νομιμοποίησή τους και την έξοδό τους από το καθεστώς ομηρίας στο οποίο βρίσκονται, παρά το ότι ζουν και δουλεύουν κανονικά στην Ελλάδα εδώ και χρόνια. Και μάλιστα, κατάφεραν ο αγώνας τους να έχει κάποια αποτελέσματα, παρά το ρατσιστικό παραλήρημα των Μ.Μ.Ε. και την καταστολή στην Νομική. Σήμερα όμως, μιλάμε για μια μάχη σε επίπεδο δρόμου, με παρακρατικούς, φασίστες και «αγανακτισμένους κατοίκους» να κυνηγάνε, να χτυπούν, να μαχαιρώνουν μετανάστες, να μπαίνουν στα σπίτια τους και να καίνε τους χώρους λατρείας τους σε γειτονιές της Αθήνας, αλλά και σε επαρχιακές πόλεις, ενώ η αστυνομία παρατηρεί, ή ακόμα και συνδράμει στις επιθέσεις. Η μάχη αυτή μετράει τουλάχιστον ένα νεκρό και δεκάδες τραυματίες μετανάστες. Το κράτος από την πλευρά του θωρακίζει την πολιτική διατήρησης των μεταναστών σε κατάσταση παρανομίας, χτίζει στρατόπεδα συγκέντρωσης σε όλη την επικράτεια και γκρεμίζει καταυλισμούς μεταναστών στην Ηγουμενίτσα.

Παρόλα αυτά, όσο κι αν κάποιοι δεν μπορούν να το χωνέψουν, οι μετανάστες ήδη αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού. Με τις καθημερινές τους πρακτικές κατοίκησης εξουδετερώνουν την αποτελεσματικότητα της φασιστικής βίας και αλλάζουν τις πόλεις, αλλάζοντας ταυτόχρονα τη ζωή τους και τη ζωή των ντόπιων. Η αλλαγή αυτή έχει αποτελέσει ιστορικά και αποτελεί και σήμερα ουσιαστικό στοιχείο διαμόρφωσης της μητροπολιτικής ζωής. Και έχει για μας θετικό πρόσημο καθώς οι ίδιοι οι μετανάστες διαμορφώνουν σε ένα βαθμό την πόλη με τους δικούς τους όρους, τους όρους των «από κάτω», είτε αυτό συμβαίνει συνειδητά είτε ασυνείδητα.

Το να διεκδικούμε την πόλη σημαίνει το να διεκδικούμε τον έλεγχο πάνω στις αλλαγές της. Οι δυνατότητες κοινής δράσης ντόπιων και ξένων, που αναδύονται

λόγω της άφιξης των μεταναστών αλλά και λόγω των κοινών συμφερόντων που συγκλίνουν όλο και περισσότερο, είναι ιστορικής σημασίας για τον αγώνα αυτό.

Πέρα από τα παραπάνω, ο ανταγωνισμός για τον έλεγχο του χώρου αποδεικνύεται κομβικός και στην περίπτωση της Κερατέας. Τόσο για το κράτος και το κεφάλαιο, όσο και για τους ίδιους τους κατοίκους που αγωνίζονται για να μην μετατραπεί ο τόπος τους σε σκουπιδότοπο. Ο αγώνας αυτός χαρακτηρίστηκε από την αποφασιστικότητα και την συγκρουσιακή του δυναμική, καθώς και από την μαζικότητα του, συσπειρώνοντας το σύνολο των κατοίκων της περιοχής. Κατάφεραν, και μάλιστα αρκετά επιτυχημένα, να αντιπαρατεθούν όχι μόνο με την ίδια την κυβέρνηση και τους ιδεολογικούς της μηχανισμούς (τα Μ.Μ.Ε.), αλλά και με έναν ολόκληρο στρατό δυνάμεων καταστολής. Ταυτόχρονα όμως, οι κάτοικοι μέσω του διαρκούς αγώνα, δημιούργησαν ένα νέο είδος κοινότητας και καθημερινότητας βασισμένο στην αλληλεγγύη και την αυτοοργάνωση. Από τις γυναίκες και τα παιδιά, μέχρι τους μετανάστες και τους παπάδες, όλοι, ήρθαν να βρουν έναν νέο ρόλο στον «κοινωνικό καταμερισμό του αγώνα», που έκανε πέρα το διαχρονικό κοινωνικό διαχωρισμό. Προφανώς κάτι τέτοιο μάλλον δεν αποτελεί μια εδραιωμένη κοινωνική συνθήκη, ωστόσο σίγουρα αποτελεί συλλογική παράσταση, τόσο για τους ίδιους τους κατοίκους, αλλά και για τα κινήματα πόλης γενικότερα.

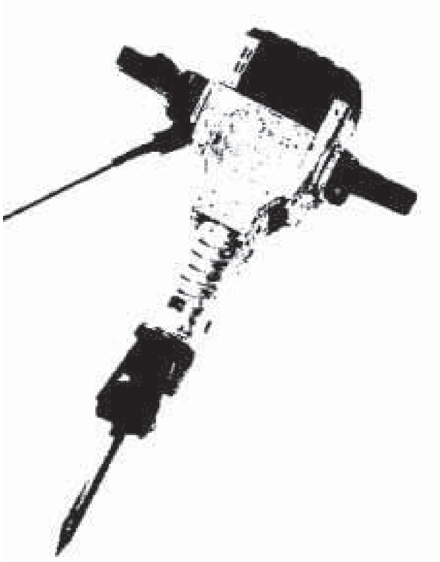
Παρά του ότι η συγκυρία χαρακτηρίζεται από την βίαιη και ολοκληρωτική εφαρμογή της επιθετικής πολιτικής του κεφαλαίου σε κάθε κοινωνικό χώρο και επίπεδο, στην περίπτωση των 300 απεργών πείνας και της Κερατέας, όπου υπήρξε μια σχετική αναδίπλωση από την μεριά του κράτους, έρχεται να προστεθεί και το κίνημα Δεν Πληρώνω, με τις επικείμενες μειώσεις στην τιμή των διοδίων. Ο αγώνας για την αυτομείωση στην Ελλάδα αναπτύχθηκε μόλις πρόσφατα και αφορά ως τώρα κυρίως την μη καταβολή κομίστρου στα διόδια, τα λεωφορεία και τα νοσοκομεία, ωστόσο η κλιμάκωση και η επέκταση του κινήματος και σε άλλους τομείς κοινωνικών αγαθών αποτελεί για μας σημαντική πρόκληση. Σαν συμβολή μεταφράζουμε ένα κείμενο για το κίνημα της αυτομείωσης στην Ιταλία γύρω από το δικαίωμα στην κατοικία, γραμμένο την εποχή που το κίνημα βρισκόταν σε εξέλιξη. Επίσης, φιλοξενούμε και ένα ενδιαφέρον κείμενο της ομάδας encounter Athens για το ζήτημα της κατοικίας στην Αθήνα και τις ιδιομορφίες και τις δυνατότητες που προκύπτουν σήμερα.

Το τεύχος εμπλουτίζεται με δύο κείμενα τα οποία ασχολούνται με δύο αντιδιαμετρικούς φορείς παραγωγής του χώρου. Από τη μια το κράτος στις ανώτερες και πιο επιτελικές εκδοχές του και από την άλλη η προσωρινή δραστηριότητα του πλήθους σε στιγμές γιορτής. Το ένα κείμενο αναλύει το πώς ο επιστημονικός σχεδιασμός του χώρου της πόλης και η διαχείριση των αρχαιοτήτων δεν αποτελούν ουδέτερες και αντικειμενικές διαδικασίες αλλά, πέρα των άλλων, ιδεολογικούς μηχανισμούς στα χέρια του κράτους για την εμπέδωση των κοινωνικών σχέσεων που υπηρετεί. Έτσι και ο σχεδιασμός της Αθήνας έπαιξε τον αντίστοιχο ρόλο του στη διαμόρφωση της εθνικής συνείδησης των νεοελλήνων. Το άλλο κείμενο περιγράφει πως το πλήθος ορισμένες φορές έστω και προσωρινά, αναπτύσσει κοινωνικές σχέσεις που ανατρέπουν την κανονικότητα, δίνοντας άλλο νόημα στο χώρο ή στο χρόνο, δημιουργώντας χώρους και στιγμές ουτοπίας. Εστιάζουμε στην περίπτωση του εθίμου του Καρναβαλιού την περίοδο της Αναγέννησης, ως έργου λαϊκού, εμπνεόμενοι από ένα κείμενο του Mikhail Bakhtin το οποίο και μεταφράσαμε.

Την ίδια ώρα που γράφουμε αυτό το editorial ένα ετερόκλητο πλήθος εξοργισμένων (έτσι τους λέμε εμείς, γιατί είμαστε περίεργοι) ξεχύνεται στις πλατείες όλης της χώρας στα πρότυπα των Ισπανών, που ήταν στα πρότυπα των Αράβων κ.λπ., και όλα αυτά εξαιτίας του facebook (λένε). Τα φαινόμενα αυτά δεν είναι ούτε μονοδιάστατα ούτε προδιαγεγραμμένα, πόσο μάλλον για ένα τόσο πρωτοφανές, ιδιόμορφο και πολυπληθές κίνημα. Σίγουρα χαιρόμαστε που κάποιοι σηκωθήκαν από τον καναπέ και πήγαν στην πλατεία ενώ αντί να μιλάνε στο facebook μιλάνε πάλι στην πλατεία. Ούτε είναι τυχαία η συγκέντρωση και οι συνελεύσεις, όχι απλά στις πλατείες, αλλά απέναντι από τα κέντρα λήψης αποφάσεων, ούτε είναι δεδομένη η ενεργητική αμφισβήτηση του πολιτικού και πόσο μάλλον του κοινωνικού συστήματος. Σίγουρα δεν μιλάμε για επανάσταση, ίσως τελικά να είναι και μια γερή εκτόνωση. Αλλά, όπως λέει και ένα παλιό ρητό, *η συγκυρία είναι άκρως αντιφατική και γι' αυτό εξαιρετικά ενδιαφέρουσα*.

Τα λέμε στις πλατείες, στους δρόμους και στους κοινωνικούς χώρους. Καλή ανάγνωση

…και μην ξεχνάτε να μας στέλνετε τα σχόλιά σας στο καινούριο μας blog.

Το καρναβάλι ως κατάσταση ανατρεπτική
Μια αναφορά στη θεωρία του Mikhail Bakhtin

Συχνά αναφέρουμε τις «δεδομένες κοινωνικοιστορικές συνθήκες» και πώς αυτές επηρεάζουν τη ζωή των ανθρώπων και την διαμόρφωση του περιβάλλοντος που φιλοξενεί τις δραστηριότητές τους. Ακόμα και μόνο οι μορφές έκφρασης των συνθηκών αυτών στο επίπεδο των κοινωνικών σχέσεων, πρέπει να αποτελούν κομμάτι συμπληρωματικό προς την μελέτη του χώρου που αυτές φιλοξενούνται. Ίσως λοιπόν, αυτό το κείμενο δώσει λίγο περισσότερο βάρος σε κάποιες μορφές κοινωνικών σχέσεων, ενδεχομένως ανατρεπτικές ως προς τις συνηθισμένες για μια δεδομένη χρονική περίοδο, και θα θέσει έτσι εμμέσως ένα ερώτημα για τον ρόλο του χώρου σε τέτοιες καταστάσεις.

Αν επιχειρήσουμε να κάνουμε μια αναγωγή με βάση την άποψη του Bakhtin για το καλλιτεχνικό έργο στο επίπεδο της πόλης, θα λέγαμε ότι η πόλη, ως έργο ανθρώπινο, εμπεριέχει μια τεχνική, μια επικοινωνιακή και μια εκφραστική διάσταση, οι οποίες είναι διακριτές, και ταυτόχρονα, αλληλοσυμπληρούμενες. Επειδή για την τεχνική και την εκφραστική διάσταση πολύς λόγος γίνεται (πώς αναπτύσσονται οι πόλεις, τα υλικά του σύγχρονου περιβάλλοντος κλπ), έχει μια σημασία να δούμε τι συμβαίνει και στην επικοινωνιακή πόλη, δηλαδή στην πόλη της ζωής, των συναισθημάτων, της ανθρώπινης σκέψης και πράξης.

Ο Bakhtin ασχολήθηκε στο βιβλίο του, *Ο Ραμπελαί και ο κόσμος του*, με ένα συλλογικά δημιουργούμενο έργο, αυτό του καρναβαλιού, σε συνθήκες βέβαια πολύ διαφορετικές (χωρικές και κοινωνικές) απ΄ότι οι σύγχρονες. Ο Ραμπελαί υπήρξε λογοτέχνης της Αναγέννησης και κατά τον Bakhtin αποτυπώνει με τον καλύτερο τρόπο τον λαϊκό πολιτισμό και την καθημερινή ζωή της εποχής εκείνης.

Διαβάζουμε συχνά ότι η πόλη είναι ένας βασικός παράγοντας οργάνωσης της ζωής με συγκεκριμένο τρόπο. Ο Bakhtin μας παρουσιάζει έναν πολιτισμό που είχε τη δυνατότητα να αμφισβητεί τη δεδομένη κοινωνική οργάνωση και καθημερινότητα, διαμορφώνοντας μια κατάσταση που αναιρούσε τον προηγούμενο τρόπο ύπαρξης των ανθρώπων, στο δεδομένο χωροχρονικό πλαίσιο.

Το ενδιαφέρον του επικεντρώνεται στον λαϊκό πολιτισμό του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης, και πώς αυτός εκφράζεται μέσω του καρναβαλιού. Μιλάει για τον γκροτέσκο ρεαλισμό που αποτελεί την λαϊκή έκφραση της εποχής. Όσο για τη γλώσσα αυτής της εποχής, το σημαντικό δεν είναι να τη δούμε ως σύστημα, αλλά ως γλωσσική χρήση.[1] Οι άνθρωποι είχαν μια σωματική σχέση με τα πράγματα, επομένως και η επικοινωνία μέσω της γλώσσας είχε επιτελεστικό χαρακτήρα. Ειδικά στη διάρκεια του καρναβαλικού χρόνου, αναπτυσσόταν ένας ειδικός τύπος επικοινωνίας που ήταν αδύνατος στην καθημερινή ζωή.

Σημαντικό ρόλο θεωρεί ότι παίζει το γέλιο, που έχει μια ιδιαίτερη δύναμη να φέρνει πλησιέστερα ένα αντικείμενο. *Το γέλιο είναι βασικός παράγων για να θεμελιωθεί εκείνο το είδος τόλμης που είναι απαραίτητη προϋπόθεση για κάθε ρεαλιστική προσέγγιση του κόσμου*[2]. Ο Bakhtin εντάσσει το γέλιο στη σφαίρα της λαϊκής δημιουργίας. Σε συνδυασμό με τον σαρκασμό, έχει την ιδιαίτερη δυνατότητα να καθαίρει καθετί το υψηλό και να το φέρνει στο επίπεδο της γης, του ανθρώπου. Καθετί φοβερό, τρομακτικό, που προκαλεί δέος στις συνήθεις συνθήκες, χάνει την ισχύ του και γίνεται τρωτό μέσω της γελοιοποίησης.

Το καρναβάλι είναι η δεύτερη ζωή του λαού, οργανωμένη στη βάση του γέλιου. Είναι μια εορταστική ζωή. Η εορταστικότητα είναι μια ειδική ποιότητα όλων των κωμικών τελετουργιών και θεαμάτων του Μεσαίωνα... Ως αντίθετο της επίσημης γιορτής, θα μπορούσε κάποιος να υποδείξει πως τούτη η δοξαζόμενη στο

καρναβάλι περιστασιακή αποδέσμευση από την επικρατούσα αλήθεια και την εδραιωμένη τάξη, σηματοδοτούσε την άρση όλων των ιεραρχικών διακρίσεων, προνομίων, κανόνων και απαγορεύσεων. Το καρναβάλι ήταν η αληθινή γιορτή του χρόνου, γιορτή του γίγνεσθαι, της αλλαγής και της ανανέωσης[3]. *Οι κυρίαρχοι ρόλοι αντιστρέφονται. Όμως η αντιστροφή αυτή δεν αναδεικνύει νέους ρόλους, νέα πρότυπα. Η βλάσφημη αντιστροφή αναδεικνύει την ίδια τη θεατρικότητα της κυρίαρχης σκηνής: οι πληβείοι παριστάνουν τους κυρίαρχους μόνο για να αποκαλύψουν τη θεατρική λογική της παραγνώρισής τους*[4].

Ο Bakhtin διαφωνεί με την ανάγνωση του γκροτέσκου από τους ρομαντικούς, γιατί θεωρεί ότι αναδεικνύουν μια ατομική διάσταση σε αυτό. *Τα καρναβαλικά τελετουργικά ελευθερώνονται από κάθε θρησκευτικό και εκκλησιαστικό δογματισμό, από κάθε μυστικισμό και ευλάβεια. Στερούνται επίσης εντελώς τον χαρακτήρα της μαγείας ή της προσευχής, δεν επιβάλλουν ούτε ζητούν τίποτα*[5]. Στο γκροτέσκο ρεαλισμό ο θάνατος και η ανανέωση είναι αδιαχώριστα μέσα στο όλον της ζωής, και αυτό το όλον διασφαλίζει την ανυπαρξία του φόβου. *Η απόλυτη ελευθερία είναι δυνατή μόνο σε έναν απολύτως άφοβο κόσμο*[6]. Η στάση απέναντι σε κάθε είδους θάνατο θυμίζει το παράδειγμα του θανάτου των μονοκύτταρων οργανισμών (π.χ. αμοιβάδα), όπου δεν υπάρχουν υπολείμματα θανάτου. Το αποθανόν σώμα μετατρέπεται απευθείας σε δύο νεογεννηθέντα. Η μετακίνηση από τη ζωή στο θάνατο δεν είναι οριστική.

Κατά τον Bakhtin τα καθοριστικά χαρακτηριστικά του καρναβαλιού εκείνης της εποχής, σε σχέση με αντίστοιχες μορφές επικοινωνίας στις μέρες μας, είναι ο πανανθρώπινος χαρακτήρας του, η εορταστικότητα, το ουτοπικό νόημα και το φιλοσοφικό βάθος.

Στο καρναβάλι όλοι είναι ταυτόχρονα σκηνοθέτες, ηθοποιοί και θεατές του διαρκώς δημιουργούμενου έργου. *Η κατάσταση αυτή ανήκει στην οριακή γραμμή ανάμεσα στην τέχνη και τη ζωή. Ουσιαστικά, είναι η ίδια η ζωή, αλλά διαρρυθμισμένη σύμφωνα με ένα πρότυπο παιχνιδιού.*[7] Όλοι συμμετέχουν μέσα σε αυτό γιατί η ίδια η ιδέα του συμπεριλαμβάνει όλο τον κόσμο. Όσο διαρκεί το καρναβάλι δεν υπάρχει άλλη ζωή πέρα απ'αυτό.

Μετάφραση αποσπασμάτων από το τρίτο κεφάλαιο
«Οι μορφές και οι εικόνες της λαϊκής γιορτής στο μυθιστόρημα του Ραμπελαί» **του βιβλίου του Μ. Bakhtin** ***«Ο Ραμπελαί και ο κόσμος του»***
(από την αγγλική μετάφραση Rabelais and his world, Indiana University Press)

Ως ειδικό φαινόμενο, το καρναβάλι επέζησε ως τους καιρούς μας. Άλλες εκδηλώσεις της λαϊκής-γιορτινής ζωής, που συγγενεύουν με αυτό στο ύφος και τον χαρακτήρα (καθώς και στην προέλευση) έχουν χαθεί από καιρό ή έχουν εκφυλιστεί τόσο πολύ που κατάντησαν δυσδιάκριτες. Το καρναβάλι είναι ένας πασίγνωστος εορτασμός που έχει συχνά περιγραφεί στο πέρασμα των αιώνων. Ακόμα και κατά την ύστερη ανάπτυξή του, τον δέκατο όγδοο και δέκατο ένατο αιώνα, διατηρούσε ακόμα ορισμένα θεμελιώδη χαρακτηριστικά ως τα καλύτερα διατηρημένα θραύσματα ενός αχανούς, άπειρα πλούσιου κόσμου. Αυτό ακριβώς μας επιτρέπει να χρησιμοποιούμε το επίθετο «καρναβαλικός» με την ευρεία έννοια της λέξης. Το ερμηνεύουμε όχι μόνο ως καρναβάλι καθ'αυτό στην περιορισμένη του μορφή, αλλά και ως την ποικίλη λαϊκή-γιορτινή ζωή του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης. Όλες οι ιδιαιτερότητες αυτής της ζωής έχουν

1. Τερζάκης Φ., Εισαγωγή στο έργο του Μ. Μπαχτίν, περ. πλανόδιον 38 τόμος Θ, σελ.248

2. Bakhtin, Έπος και μυθιστόρημα
3. Bakhtin, Εισαγωγή στο ο Ραμπελαί και ο κόσμος του

4. Σταυρίδης Σ., Από τη θεατρικότητα της κυριαρχίας στο αντιθέατρο των πληβείων, περ. Ουτοπία, τεύχος 43

5. ό.π.

6. ό.π.

7. ό.π.

8. Σ.τ.μ. Εδώ ο Bakhtin εννοεί τις υπόλοιπες μορφές λαϊκών γιορτών πέραν αυτής του καρναβαλιού.

διατηρηθεί στο καρναβάλι, ενώ οι άλλες μορφές[8] παρήκμασαν και εξαφανίστηκαν. Αλλά ακόμα και με τη στενή έννοια του όρου, το καρναβάλι απέχει πολύ από ένα απλό μονοσήμαντο φαινόμενο. Αυτή η λέξη συνδύαζε σε μία μοναδική ιδέα, έναν αριθμό από τοπικές γιορτές διαφορετικής προέλευσης, προγραμματισμένες σε διαφορετικές ημερομηνίες, αλλά που όλες έφεραν τα κοινά χαρακτηριστικά της ευθυμίας. Αυτή η διαδικασία ενοποίησης σε μία μόνο ιδέα ανταποκρινόταν στην ανάπτυξη της ίδιας της ζωής. Οι μορφές λαϊκής ευθυμίας που χάνονταν ή εκφυλίζονταν διαβίβαζαν κάποια από τα χαρακτηριστικά τους στους εορτασμούς του καρναβαλιού: τελετουργίες, σύνεργα, είδωλα, μάσκες. Αυτοί οι εορτασμοί κατέστησαν μια δεξαμενή μέσα στην οποία αδειάζονταν οι απηρχαιωμένοι τρόποι.

...

Ο κοινός παρονομαστής των καρναβαλικών ειδών είναι ο ουσιαστικός δεσμός αυτών των γιορτών με τον «εύθυμο χρόνο». Κάθε φορά που διατηρείται η ελεύθερη λαϊκή πτυχή της γιορτής, διατηρείται και η σχέση με το χρόνο, και αυτό σημαίνει την επιμονή στο καρναβαλικό της άρωμα.

Όταν όμως το καρναβάλι αναπτύχθηκε με τη στενή έννοια του όρου και έγινε το κέντρο όλων των λαϊκών μορφών ψυχαγωγίας, υποβίβασε όλες τις υπόλοιπες γιορτές και τους στέρησε σχεδόν κάθε ελεύθερο και αυτοπικό παραδοσιακό στοιχείο. Οι άλλες γιορτές ξεθώριασαν. Ο δημοφιλής χαρακτήρας τους ελαττώθηκε, ειδικά λόγω της σύνδεσής τους με εκκλησιαστικές και πολιτικές τελετουργίες. Το καρναβάλι έγινε το σύμβολο και η ενσάρκωση της αληθινής παραδοσιακής γιορτής, εντελώς ανεξάρτητης από την Εκκλησία και το Κράτος αλλά υπό την ανοχή τους.

…

Το καρναβαλικό πλήθος που βρίσκεται στην αγορά ή στους δρόμους δεν είναι απλώς ένα πλήθος. Είναι ο λαός ως όλον, οργανωμένος κατά τον δικό του τρόπο, τον τρόπο του λαού. Είναι πέρα από και σε αντίθεση προς όλες τις υπάρχουσες μορφές αναγκαστικής κοινωνικοοικονομικής και πολιτικής οργάνωσης, η οποία αναστέλλεται για το εορταστικό χρονικό.

Αυτή η γιορτινή οργάνωση του πλήθους είναι πρώτα απ' όλα συμπαγής και σαρκική. Ακόμα και το συνωστισμένο πλήθος, ή η φυσική επαφή των σωμάτων, αποκτούν ένα ορισμένο νόημα. Ο καθένας μεμονωμένα νιώθει ότι αποτελεί αχώριστο κομμάτι της συλλογικότητας, ότι είναι ένα μέλος του σώματος της μάζας των ανθρώπων. Στο σύνολο αυτό, κάθε μεμονωμένο σώμα ανθρώπου παύει σε κάποιο βαθμό να είναι αυτό το ίδιο. Υπάρχει η δυνατότητα, μπορεί να πει κάνεις, να ανταλλαχθούν σώματα, να ανανεωθούν (μέσω της αλλαγής ενδυμασίας και προσωπείων – μασκών). Ταυτόχρονα οι άνθρωποι αποκτούν την επίγνωση της αισθησιακής, σωματικά υλικής ενότητάς και της κοινότητάς τους.

Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του στην Ιταλία, ο Goethe επισκέφθηκε το αμφιθέατρο της Verona. Φυσικά ήταν έρημο. Επί τη ευκαιρία της επίσκεψής του, ο Goethe εξέφρασε μία ενδιαφέρουσα ιδέα όσον αφορά την αυτογνωσία που ενίσχυε αυτό το αμφιθέατρο στους ανθρώπους. Χάρη σ'αυτό μπορούσαν να αντιληφθούν την συμπαγή, σωματική, ορατή μορφή της μάζας και της ενότητάς τους.

> *«Μέσα στον συνωστισμό κάθε μέλος εκπλήσσεται με τον εαυτό του. Είναι συνηθισμένοι να βλέπουν ο ένας τον άλλο να τρέχει εδώ και κει, σε κατάσταση σύγχυσης, περιφερόμενοι χωρίς τάξη και πειθαρχία. Τώρα αυτό το άστατο και αδέξιο τέρας με τα πολλά κεφάλια και τα πολλά μυαλά, βλέπει ξαφνικά τον εαυτό του ενωμένο ως μια ευγενή συνάθροιση, συγκολλημένο σε μία μάζα, ένα ενιαίο φορέα κινούμενο από ένα ενιαίο πνεύμα».*

Μια παρόμοια αίσθηση ενότητας αποκαλύφθηκε στους ανθρώπους μέσα από όλες τις μορφές και τις εικόνες των λαϊκών γιορτών της μεσαιωνικής ζωής. Αλλά η ενότητα δεν είχε ένα τόσο απλό γεωμετρικό χαρακτήρα. Ήταν πιο πολύπλοκη και διαφοροποιημένη, και το πιο σημαντικό, είχε μια ιστορική φύση. Το σώμα των ανθρώπων στην πλατεία του καρναβαλιού έχει πρώτα απ'όλα εκείνη τη στιγμή επίγνωση της ενότητάς του. Έχει συνείδηση της αδιάκοπης συνοχής μέσα στο χρόνο, της καθόλου απόλυτης ιστορικής του αθανασίας. Επομένως οι άνθρωποι δεν αντιλαμβάνονται μια στατική εικόνα της ενότητάς τους (*eine Gestalt*) αλλά ανταυτού μια αδιάκοπη συνέχεια της ελκυστικότητας και της ανάπτυξης τους, της ατέρμονης μεταμόρφωσης του θανάτου και της ανανέωσης. Αυτές οι εικόνες έχουν για όλους ένα διττό σώμα. Παντού τονίζεται το γεννητικό στοιχείο: κυοφορία, γέννηση, παραγωγική δύναμη (η διπλή καμπούρα του Pulcinella, η προεξέχουσα κοιλιά). (...) Το καρναβάλι με όλες τις εκφάνσεις του, τις απρέπειες και τις βλασφημίες του, επιβεβαιώνει τον αθάνατο και άφθαρτο χαρακτήρα του λαού. Στον κόσμο του καρναβαλιού η επίγνωση της αθανασίας του λαού συνδυάζεται με τη συνειδητοποίηση ότι οι εδραιωμένες αρχές και η αλήθεια σχετίζονται.[9]

Οι μορφές των λαϊκών γιορτών διαβάζουν το μέλλον. Παρουσιάζουν την νίκη αυτού του μέλλοντος, της χρυσής εποχής, επί του παρελθόντος. Αυτή είναι η νίκη της υλικής αφθονίας, της ελευθερίας, της ισότητας, της αδελφοσύνης όλων των ανθρώπων. Η νίκη του μέλλοντος εξασφαλίζεται από την αθανασία του λαού. Η γέννηση του νέου, του μεγαλύτερου και καλύτερου, είναι τόσο αναγκαία και τόσο αναπόφευκτη, όσο ο θάνατος του παλιού. Το ένα μετατίθεται στο άλλο, το καλύτερο μετατρέπει το χειρότερο σε μια γελοιότητα και το αφανίζει. Στο σύνολο του κόσμου και των ανθρώπων δεν υπάρχει χώρος για τον φόβο. Από φόβο μπορεί να εισέλθει ένα κομμάτι το οποίο είχε διαχωριστεί από το σύνολο, ένας κρίκος ετοιμοθάνατος, αποσχισμένος από τον κρίκο που γεννήθηκε. Το σύνολο των ανθρώπων και του κόσμου είναι εντυπωσιακά εύθυμο και ατρόμητο. Αυτό το όλον εκφράζεται σε όλες τις εκφάνσεις του καρναβαλιού. Κυριαρχεί στην ατμόσφαιρα αυτής της γιορτής, προκαλώντας κάθε έναν να συμμετέχει σε αυτή την αφύπνιση.

9. Σ.τ.μ.: Ο Bakhtin εδώ αναφέρεται στο γεγονός ότι το κατεστημένο ορίζει τι είναι αλήθεια και τι ψέμα, όπως και άλλα ζητήματα που συγκροτούν ένα δεδομένο κοινωνικό συμβόλαιο, καλό-κακό, σωστό-λάθος, αποδεκτό-μη αποδεκτό. Άρα, εδώ διατυπώνεται η συνειδητοποίηση ότι αυτά που γνωρίζουμε ως δεδομένα και αποδεκτά, δεν είναι αποκλειστικά δικό μας δημιούργημα, αλλά μία επιβεβλημένη κατάσταση.

Βιβλιογραφία

Bakhtin M., *Rabelais and his world*, Indiana University Press 1984

Περιοδικό *Ουτοπία*, τεύχος 43, Ιανουάριος- Φεβρουάριος 2001

τεύχος 90, Μάιος- Ιούνιος 2010

Περιοδικό *Πλανόδιον*, τεύχος 38

Rabelais Francois, *Γαργαντούας και Πανταγκρυέλ*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2004

http://paignion.wordpress.com/2011/2011/03/25/ελληνική-βιβλιογραφία-μπαχτιν/

Polichinelle.

Si Polichinelle à grand mine Son Cœur sçait braver le peril
Armé de Pincette, et de Gril; Que l'on rencontre à la Cuisine.

Paris Chez N. Bonnart, rüe S.t Iacques, avec privil.

Η νεοκλασική πολεοδομία ως ιδεολογικός μηχανισμός, κατά την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους

Μέσα από την περίπτωση της Αθήνας διαφαίνεται ξεκάθαρα πως η αρχιτεκτονική όπως και η αρχαιολογία δεν αναπτύσσονται ποτέ ως αυτόνομα, αμιγώς επιστημονικά πεδία. Ο λόγος και οι πρακτικές των αρχιτεκτόνων-πολεοδόμων καθώς και των αρχαιολόγων συνδέονται στενά με την πολιτική και οικονομική εξουσία. Η κρίσιμη σχέση άλλωστε ανάμεσα σε μορφή και περιεχόμενο καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από ιδεολογικούς μηχανισμούς. Η περίπτωση της Αθήνας λοιπόν, αναδεικνύεται σε πρόσφορο πεδίο διερεύνησης της σχέσης της αρχιτεκτονικής και της πολεοδομίας με τη συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας και συνείδησης. Η κατανόηση του χώρου μέσα στο ιστορικό του συμφραζόμενο λοιπόν και πιο συγκεκριμένα η κατανόηση της παραγωγής του χώρου της Αθήνας μέσα στην ιστορική διαδικασία που την ανέδειξε σε πρωτεύουσα του νεοελληνικού κράτους συνιστούν το κεντρικό ενδιαφέρον του παρόντος κειμένου. Ακολουθώντας τα λεγόμενα του Φιλιππίδη[1] "…δε μας ενδιαφέρει τόσο το ποια είναι αυτή η αρχιτεκτονική όσο το γιατί είναι αυτή που είναι· τι συνέβαλε στην ιδιαίτερή της έκφραση, μέσα από ποιες διαδικασίες διαμορφώθηκε και ποιες σχέσεις έχει με τον κοινωνικό της περίγυρο". Μέσα από την αναμόχλευση της ιστορικής διαδικασίας που ανέδειξε το ιδίωμα του νεοκλασικισμού σε κυρίαρχη αισθητική κατά την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους θα αναζητήσουμε απαντήσεις σε ερωτήματα σχετικά με την εξέλιξη των ελληνικών πόλεων και δη της Αθήνας αλλά και σχετικά με την δυσκολία της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας να διαχειριστεί τις πολλαπλές καταβολές της εθνικής πολιτισμικής της ταυτότητας. Θα διερευνήσουμε τον νεοκλασικισμό ως αισθητική επιλογή που καθόρισε τη φυσιογνωμία της πρωτεύουσας αλλά πρωτίστως ως ιδεολογικό μηχανισμό που συνέβαλε στη συγκρότηση της εθνικής πολιτισμικής ταυτότητας.

Με τη μεταφορά της πρωτεύουσας από το Ναύπλιο το 1834, η Αθήνα αναλαμβάνει την πρωτοκαθεδρία του νεοσύστατου ελληνικού κράτους και προκειμένου να καλύψει τα 'κενά' που άφησε η τουρκοκρατία, επιδίδεται σε έναν αγώνα ταχύτητας. «Μια νέα πόλη ιδρυόταν στην τοποθεσία της αρχαίας πόλης και μιας μεσαιωνικής κωμόπολης ολοσχερώς κατεστραμμένης μετά από τέσσερις αιώνες οθωμανικής κυριαρχίας,[…]μια νέα πρωτεύουσα, μια πόλη τεχνητή, δημιουργημένη από το κράτος, τους Βαυαρούς και τη μεταπρατική αστική τάξη»[2]. Υπό αυτές τις συνθήκες λοιπόν, το όραμα της προόδου ταυτίστηκε με τον εξευρωπαϊσμό που εξ' ορισμού επέβαλε τη ρήξη με το άμεσα πρότερο παρελθόν. Οι πολλαπλές και αδιόρατες συνδέσεις του Ελληνισμού με την Τουρκοκρατία έπρεπε να ξεχαστούν.

Το εισαγόμενο αρχιτεκτονικό ιδίωμα του "ελληνικού κλασικισμού", ή απλά ο "νεοκλασικισμός" επιβλήθηκε και καθιερώθηκε ως κυρίαρχη αισθητική επιταγή (αρχικά στην επικράτεια της πρωτεύουσας και έπειτα και στις περιφερειακές πόλεις) χωρίς ιδιαίτερη δυσκολία ή αντίσταση. «Ως διαδεδομένο ρεύμα στη δυτική Ευρώπη συνέδεε οπτικά την Αθήνα με τις άλλες πόλεις που η νέα πρωτεύουσα επιθυμούσε να μιμηθεί: με τις ορατές αναφορές στο αρχαίο ελληνικό παρελθόν τεκμηρίωνε την επιθυμία επιστροφής της αρχαίας ελληνικής αρχιτεκτονικής στη χώρα καταγωγής της»[3] .Η Αθήνα συνεπώς χτίστηκε σύμφωνα με χάρτες και οδηγίες άλλων πόλεων: της Αθήνας του παρελθόντος από τη μία και των σύγχρονων ευρωπαϊκών πόλεων από την άλλη.

Μέσα στα 30 πρώτα χρόνια ζωής του ελληνικού κράτους Βαυαροί μηχανικοί (μαζί με ντόπιους τεχνίτες) είχαν ήδη κατασκευάσει, αναπαράγοντας τα αισθητικά πρότυπα του νεοκλασικισμού, τα περισσότερα δημόσια κτίρια και ιδιωτικά μέγαρα της Αθήνας. Πάνω από 170 σχέδια νέων πόλεων ή επεκτάσεων εγκρίθηκαν κατά τον 19ο αιώνα[4]. Μέσα από αυτά τα σχέδια, η πολιτεία επιτελεί ένα τριπλό στόχο. Απ' τη μία προωθεί τη δημιουργία ενός ομοιογενούς αστικού χώρου, απ' την άλλη αναπαριστά την αναγέννηση της χώρας, εκφράζει τον κλασικό της προσανατολισμό και ισχυροποιεί τη σύγχρονη νεωτερική της ταυτότητα[5] ενώ ταυτόχρονα συνδέεται με το αρχαίο της παρελθόν αποκαθιστώντας την ιστορική της συνέχεια.

1. Βλ. Φιλιππίδης 1984:13
2. Βλ. Λεοντίδου 2001:47,66
3. Βλ. Bastea 1994-1995
4. Από τα σχέδια αυτά, 9 εκπονήθηκαν επί Καποδίστρια (1828-1831), περίπου 40 επί Όθωνα (1832-1862) και 111 επί Γεωργίου Α΄.
5. Η σχέση της νεωτερικότητας με τα νέα, κανονιστικά σχέδια πόλεων δεν είναι φυσικά μοναδική στο παράδειγμα της σύγχρονης Ελλάδας. Η εκτεταμένη, για παράδειγμα, πολεοδομική αναδιάρθρωση του Παρισιού από τον Βαρώνο Haussmann (1853-1870) δημιούργησε μία ανεπανόρθωτη ρήξη με την παραδοσιακή πόλη. Σύμφωνα με τον Clark «..ένας από τους στόχους του Haussmann ήταν να δώσει μορφή στη νεωτερικότητα» Ο Ch. Baudelaire επίσης, περιέγραψε πως ο εκμοντερνισμός του ιστού της πόλης επέφερε τον εκμοντερνισμό στις ψυχές των κατοίκων της.

Ευρωπαϊκός νεοκλασικισμός

Η αφετηρία του νεοκλασικισμού ανάγεται στα μέσα του 18ου αιώνα. Από το 1750 περίπου μέχρι το 1830 αποτελούσε το κυρίαρχο πνευματικό και καλλιτεχνικό ρεύμα της δυτικής και κεντρικής Ευρώπης[6]. Δεν τον συναντά όμως κανείς μόνο στην Ευρώπη. Μέσω της αποικιοκρατίας διαδόθηκε σε όλο τον κόσμο. Από το Εδιμβούργο ως τη Φιλαδέλφεια της Αμερικής, από το Σύδνεϋ της Αυστραλίας ως την Αγία Πετρούπολη της Ρωσίας, το Κόμπε της Ιαπωνίας, την Καλκούτα της Ινδίας και αλλού.

Οι απώτερες καταβολές του νεοκλασικισμού εντοπίζονται στο κίνημα του Διαφωτισμού και στους οικονομικούς (βιομηχανική επανάσταση) και πολιτικούς (γαλλική επανάσταση) μετασχηματισμούς που γνώρισαν τα μεγάλα αστικά κέντρα της Αγγλίας, της Γαλλίας, της Γερμανίας και της Ιταλίας κατά το 18ο αιώνα. Σε κέντρο εστίασης του νεοκλασικού κινήματος αρχικά αναδεικνύεται η Ρώμη. Η ελληνική αρχαιότητα αναγνωρίζεται μόνο ως συμπληρωματική ιστορική περίοδος και λαμβάνεται υπόψη μόνο στο βαθμό που επηρέασε την κοιτίδα του δυτικού πολιτισμού. Ένα ταξίδι στη Ρώμη, την περίοδο αυτή ισοδυναμεί με αναβάθμιση της παιδείας γι' αυτό και ονομάζεται μεγάλη περιήγηση (grand tour).

Η εμφάνιση όμως μιας νέας αστικής τάξης στα παραδοσιακά κέντρα της ευρωπαϊκής φεουδαρχίας, οδήγησε στην αναζήτηση διαφοροποιήσεων στον τρόπο οικειοποίησης του κλασικισμού. Ο νέος κλασικισμός λοιπόν δε μπορούσε παρά να εμφανίζει απόκλιση από τα ρωμαϊκά πρότυπα. Μετά τις ανασκαφές στο Ηράκλειο και την Πομπηία της Νότιας Ιταλίας ,το 1738 και 1748 που αποκάλυψαν υλικές μαρτυρίες και νέες γνώσεις για την ελληνική αρχαιότητα, αρχίζει να αναθεωρείται η κυριαρχούσα άποψη ότι η ελληνική τέχνη ήταν υποδεέστερη της ρωμαϊκής[7].

Το ιστορικό πλαίσιο όμως που κατά βάση ευνόησε τη μετακίνηση της κατεύθυνσης της ακαδημαϊκής Ευρώπης από τη Ρώμη στην Αθήνα ήταν η κινητοποίηση του ενδιαφέροντος συνολικά της Δύσης για τις οθωμανικές επαρχίες της Ανατολής. Οι περιγραφές και απεικονίσεις των περιηγητών αύξησαν το ενδιαφέρον των Ευρωπαίων για τις ελληνικές αρχαιότητες. Ανάμεσα σε αυτές, η δημοσίευση των αποτυπώσεων του γάλλου αρχιτέκτονα Julien David Le Roy, το 1758 με τίτλο Τα ερείπια των ωραιότερων μνημείων της Ελλάδος καθώς και η έκδοση των αποτυπώσεων των αθηναϊκών μνημείων από τους βρετανούς ζωγράφους και αρχιτέκτονες James Stuart και Nicolas Revett, το 1762 με τίτλο Αι αρχαιότητες των Αθηνών άσκησαν τη μεγαλύτερη επίδραση. Παράλληλα, το 1755, ο Johann Joachim Winckelman, στο δοκίμιο του με τίτλο «Σκέψεις διά την μίμησιν των ελληνικών έργων εις την ζωγραφική και τη γλυπτική», διατυπώνει την κριτική αξιολόγηση του 'ελληνικού θαύματος' και αναδεικνύει την ελληνική γλυπτική ως ανώτερη κάθε άλλης ενώ υποβαθμίζει τη ρωμαϊκή σε απλό αντίγραφό της. Σε αυτό αναφέρει: «Η αίσθηση του ωραίου, που διαρκώς περισσότερο απλώνεται στον κόσμο, άρχισε να διαμορφώνεται πρώτη φορά κάτω από τον ελληνικό ουρανό».

Η μετατόπιση ωστόσο, του ενδιαφέροντος στον αρχαιοελληνικό πολιτισμό δεν εδραιώθηκε χωρίς ενστάσεις και αντιδράσεις. Η διαδικασία αναζήτησης νέων αξιών στα πλαίσια αναθεώρησης της πολιτισμικής κληρονομιάς της Ευρώπης ανέδειξε ποικίλες τάσεις και διαφοροποιήσεις. Χαρακτηριστικά, ο Piranesi, ιταλός χαράκτης και αρχιτέκτονας, αντέδρασε έντονα στην άποψη ότι η ρωμαϊκή τέχνη ήταν παράγωγο της ελληνικής και υποδεέστερη αυτής[8]. Τα βασικά κίνητρα αυτής της αντιπαράθεσης δεν ήταν τόσο αισθητικά, όσο εθνικά και πολιτικά. Ο νεοκλασικισμός του Piranesi ταυτίζεται με τον ιταλικό ρομαντισμό, «η ίδια η ρωμαϊκή παράδοση κομίζει τα στοιχεία της ενοποίησης, της ισχύος και του κύρους της Ιταλίας»[9]. Στην περίπτωση της Γερμανίας απ' την άλλη, η αναβίωση της γερμανικής αυτοκρατορίας επέλεξε να μην στηριχθεί στην επιστροφή στις

6. Το 1830 αρχίζει να υποχωρεί μπροστά στο ρομαντισμό, την τάση δηλαδή για επιστροφή στις εθνικές ρίζες.
7. Ο Λουδοβίκος Α' όταν επισκέφτηκε, το 1804 την Ποσειδώνια-αρχαία πόλη στον κόλπο του Σαλέρνο με τρεις καλά διατηρημένους ναούς δωρικού ρυθμού, προανήγγειλε ποιητικά την ένταξή του στο νεοκλασικό κίνημα «Επιτέλους ήρθα κοντά σου τώρα Ποσειδωνία / θαυμάζω εσάς, ω ναοί / που δεν αφήνετε άλλη προσδοκία. Ασήμαντο έργο μπροστά σας / τα κτίρια των Ρωμαίων», αναφώνησε. Απ' την άλλη, ο Φιλιππίδης (1984:17) αναφέρει ότι όταν έγιναν γνωστοί ευρέως οι δωρικοί κίονες της Ποσειδωνίας, ήταν τόσο διαφορετικοί από τα ρωμαϊκά πρότυπα, στα οποία οι αρχιτέκτονες είχαν συνηθίσει, που, αρχικά, τους απέρριψαν.
8. Το βασικό έργο του Piranesi, με το οποίο εξαπέλυσε επίθεση στους 'αθηναιστές', ήταν το Περί της υπεροχής και αρχιτεκτονικής των Ρωμαίων, το οποίο δημοσιεύτηκε το 1761.
9. Βλ. Μάρτο 2005:106.

γερμανικές παραδόσεις. Η γοτθική παράδοση και το μπαρόκ που αποτελούσαν τη γερμανική αισθητική παράδοση θεωρήθηκε ότι δεν ήταν ικανά να εμπνεύσουν νέες κοινωνικοπολιτικές και αισθητικές ζυμώσεις. Κόμιζαν σύμφωνα με τους εκπροσώπους του γερμανικού νεοκλασικισμού μια αντιοικονομική και πολυδαίδαλη κοινωνική λειτουργία. Αντ' αυτού, η οικονομία και η απλότητα που χαρακτήριζαν την ελληνική αρχαιότητα μπορούσαν να αποτελέσουν πηγή έμπνευσης για την αναγέννηση της Δύσης.

Ερείπια βυζαντινών κατοικιών ανατολικά του αγοραίου Κολωνού

Αν και το ζήτημα της εθνικής συγκρότησης των ευρωπαϊκών εθνικών κρατών αναμφισβήτητα ξεπερνά σε συνθετότητα την παρούσα ερμηνεία της αναδιάρθρωσης, είναι ξεκάθαρο ότι η πολιτισμική αναθεώρηση δεν αποτελεί αποκλειστικά αναστοχαστικό ερώτημα των νεοσυσταθέντων εθνικών κρατών αλλά τίθεται στη βάση της αντιπαλότητας για την κυριαρχία της Ευρώπης και του κόσμου. Είναι η όξυνση της διαφοροποίησης αυτή που οδηγεί σε νέες εγκολπώσεις του παρελθόντος. Δεν είναι τυχαίο λοιπόν που οι Άγγλοι και οι Γάλλοι, στα πλαίσια αυτής της σύγκρουσης κατευθύνθηκαν σε ένα εκλεκτισμό των πηγών, ανατρέχοντας τόσο σε αθηναϊκές όσο και σε ρωμαϊκές, ετρουσκικές και αιγυπτιακές πηγές.

Η Ελλάδα απ' την άλλη, αν και δεν συμμετείχε στους ιδεολογικούς αναβρασμούς της Ευρώπης βίωσε τις δικές της αντιφάσεις. Η αμήχανη συνύπαρξη μιας οθωμανικής παράδοσης, ζωντανής ακόμα στις μνήμες και τις πρακτικές της καθημερινής ζωής με τις ξενόφερτες επιταγές και το όραμα του εκσυγχρονισμού προκάλεσαν ψυχολογική σύγχυση και διχασμό στις μάζες των ντόπιων κατοίκων. Πριν όμως δούμε πως εκφράστηκε αυτή η αμφίθυμη συμπεριφορά, θα πρέπει να εξετάσουμε την επιρροή που άσκησαν τα δυτικοευρωπαϊκά ιδεώδη στη συγκρότηση της εντόπιας εθνικής ταυτότητας και συνείδησης.

Επιρροή των ιδεών περί Ελλάδας - ευρωπαϊκός Ελληνισμός[10]

Η Ελλάδα, που ως όραμα καλλιεργήθηκε στην Ευρώπη από την Αναγέννηση και μετά, αναπαρίσταται στο επίπεδο του συμβολισμού, ως τόπος ιερός και μιαρός ταυτόχρονα. Σύμφωνα με τον Λόρδο Βύρωνα, η Ελλάδα, αν και "θλιβερό απομεινάρι περασμένων μεγαλείων", παρέμενε "ιερή γη". Συνώνυμο της ομορφιάς, της αλήθειας, της λογικής και της ελευθερίας απ' τη μία αλλά και σπιλωμένη από το μίασμα του τουρκικού πολιτισμού απ' την άλλη. Η κατάσταση της σύγχρονης Ελλάδας στα μάτια πολλών Δυτικών συνέπιπτε με την "κοσμική εκδοχή της Πτώση από τον Παράδεισο"[11]. Η ανακάλυψη των σημαδιών της τουρκικής επίδρασης (ορισμένοι ίσως πρόσθεταν και της βυζαντινής) στην πολιτισμική κληρονομιά μιας χώρας, που όφειλε να εμφανίζεται ως κοιτίδα του δυτικού πολιτισμού, δε μπορούσε παρά να προκαλεί απογοήτευση και εξ' ορισμού να τοποθετεί τους σύγχρονους Έλληνες σε πολιτισμικά υποβαθμισμένη και ταπεινωτική θέση. Ενώ για τους Έλληνες οι δύο πραγματικότητες συνυπήρχαν, για τους νεοκλασικιστές θεωρούνταν αντίπαλες. Για τους ευρωπαίους, η τότε σύγχρονη Ελλάδα φάνταζε ως ατελής μετενσάρκωση του αρχαίου της εαυτού. Για τους περισσότερους περιηγητές, ταξιδιώτες και συγγραφείς η Ελλάδα καταλάμβανε ένα λογοτεχνικό χώρο, δεν αντανακλούσε έναν πραγματικό τόπο[12]. Στις περισσότερες ταξιδιωτικές αφηγήσεις και περιγραφές της εποχής διαφαίνεται πως η συνάντηση με τους σύγχρονους κατοίκους της αρχαίας Ελλάδας προκαλεί από αμηχανία έως δυσφορία[13]. «Ο υπαρκτός χώρος, οι άνθρωποι, τα σπίτια και η κοινωνία συνήθως απουσίαζαν από τους τοπιογραφικούς πίνακες ή αποτελούσαν θολό και διακοσμητικό συμπλήρωμα των κλασικών μνημείων»[14]. Δεν είναι όμως μόνο οι περιηγητές του 18ου και 19ου αιώνα που απογοητεύτηκαν από το παρόν της Ελλάδας. Οι Γερμανοί που δούλεψαν ή εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα συνάντησαν

10. Την έννοια 'ελληνισμός' [Hellenism] δανειζόμαστε από τη Λεοντή (1998:26, σ.τ.μ.), η οποία, σύμφωνα με τον Π. Στογιάννο, μεταφραστή του έργου της, τον χρησιμοποιεί ως «το ελληνικό ιδεώδες της νεότερης Δύσης».
11. Βλ. Herzfeld 1998:39.
12. Ο Eisner σχολιάζοντας τους περιηγητές της Μεγάλης Περιοδείας τον 18ο αιώνα παρατηρεί: "Βέβαια ένας από τους λόγους που οι πρώτοι περιηγητές γέμισαν τις περιγραφές τους με αναφορές σε κλασικά κείμενα ήταν ότι πολλές από τις τοποθεσίες υφίσταντο μόνο στα κείμενα. Πάρα πολλές τοποθεσίες της αρχαιότητας βρίσκονται κάτω από το χώμα… και όσες δεν ήταν χαμένες έχαναν τα ομορφότερα κομμάτια από λεηλασίες […] Τα μέρη αυτά παρέμειναν για μεγάλο χρονικό διάστημα, ακόμα και γι' αυτούς που τα είχαν επισκεφτεί, περισσότερο λογοτεχνικοί τόποι παρά γεωγραφικές πραγματικότητες». Βλ. Λεοντή 1998: 84.
13.Η απάντηση του Chateaubriand στον Μπέη του Μυστρά όταν τον ρωτάει γιατί ταξιδεύει έχει μείνει παροιμιώδης- «Απάντησα πως ταξιδεύω για να κοιτάξω ανθρώπους και κυρίως τους νεκρούς Έλληνες».
14. Βλ. Μάρτος 2005:116

Ο συνοικισμός Βλασαρού κάτω από την Ακρόπολη

Ο χώρος της Ακρόπολης πριν καθαριστεί από τα μεταγενέστερα κτήρια

μια χώρα με τρομερή φτώχια και επιδημίες και –κυρίως- έναν λαό που δεν είχε καμία σχέση με τους Έλληνες του Hölderlin, του David και του Winckelman. Όπως ήταν αναμενόμενο, οι αντιλήψεις και αναπαραστάσεις για την Ελλάδα επέδρασαν καθοριστικά στη διαχείριση και διαμόρφωση του αστικού τοπίου. Αξίζει λοιπόν να δούμε πώς ο τόπος οργανώνεται σε τοπικό επίπεδο, πώς ο τόπος στον οποίο παραπέμπουν οι ταξιδιώτες επηρεάζει τον λόγο των 'ντόπιων' κατοίκων .

Η σύγχρονη πόλη, αν επιθυμούσε να λάβει μέρος στον στίβο της 'προόδου', όφειλε να αποκαθαρθεί από τα ανεπιθύμητα σημάδια του οθωμανικού παρελθόντος. Συνέπεια αυτής της 'καθαρεύουσας' επιλογής, πέρα από τη ψυχολογική σύγχυση και την κρίση ταυτότητας που προκάλεσε στις μάζες των ντόπιων κατοίκων, ήταν και οι τρομερές καταστροφές που επέφερε στα μεταγενέστερα στρώματα του παλίμψηστου της πόλης. «Ακριβώς όπως η επίσημη γλώσσα, έτσι και η επίσημη πόλη είναι καθαρεύουσα. Ακριβώς όπως η γλώσσα, έτσι και η πόλη αποτίναξε κάθε μεταγενέστερη κληρονομιά, γύρεψε να μηδενίσει τον ενδιάμεσο χρόνο»[15]. Ενδεικτικό στοιχείο της απόρριψης κάθε επαφής με το πρόσφατο παρελθόν είναι η συχνότητα καταστροφής των βυζαντινών και μεταβυζαντινών μνημείων. Στις περισσότερες ανασκαφές ακολουθούσαν την ίδια τακτική: καταστροφή όλων των μεταγενέστερων στρωμάτων ώσπου να αποκαλυφθούν οι κλασικές αρχαιότητες[16].

Η Λεοντή αναφερόμενη στον τρόπο που εκφράστηκαν αυτές οι αντιλήψεις, λέει ότι από τις αρχές του 19ου αιώνα,"οι Ευρωπαίοι άρχισαν να καλλιεργούν στην Ελλάδα αφηγήσεις, μεθόδους, κανόνες συμπεριφοράς, τρόπους έκφρασης και θεσμούς ενός λόγου του Ελληνισμού. Όλα αυτά λειτούργησαν ως πειθαρχικές πρακτικές… συστήματα γνώσης που ρυθμίζουν τη σχέση του ανθρώπου με την κοινωνία και το χώρο. Στο χώρο των ερειπίων, οι πειθαρχικές πρακτικές του Ελληνισμού άσκησαν την εξουσία τους στα άτομα, ελέγχοντας την πρόσβαση και διαχωρίζοντας τις 'ασφαλείς' ιδέες από τους 'επικίνδυνους' πληθυσμούς".

Οδηγούμαστε λοιπόν στο ζήτημα της σχέσης των εθνικών διαχειριστών της πολιτισμικής κληρονομιάς και των δυτικών επιτηρητών τους. Για τους Έλληνες τίθεται ένα οδυνηρό δίλημμα: σε ποιο βαθμό πρέπει συνειδητά να ακολουθήσουν την εμμονή της Δύσης στην εικόνα του κλασικού πολιτισμού. Οι περισσότερες μελέτες αναφέρονται στην επιρροή των δυτικοευρωπαϊκών ιδεών και προτύπων με όρους παθητικής υποταγής και σαρωτικής υποχώρησης. Η προσέγγιση ωστόσο της αμφίσημης αυτής σχέσης ως στρατηγικής και ως εργαλείου διαπραγμάτευσης σε έναν αναμφισβήτητα άνισο αγώνα φαίνεται να υπόσχεται περισσότερα στο επίπεδο της ερμηνείας[17]. Η υιοθέτηση κλασικιστικών προτύπων σε πεδία όπως η ένδυση, η γλώσσα και η αρχιτεκτονική δεν αποκαλύπτει απαραίτητα την πειθήνια υπόδηση ρόλων. «Η ελληνική ελίτ μπορεί να υιοθέτησε για λόγους εσωτερικής καταστολής τους νεοκλασικούς κώδικες στη γλώσσα και σε άλλους τομείς του πολιτισμού, τους ανάπτυξε όμως και προς την κατεύθυνση ενός ενεργητικού και συνεχούς αγώνα για να αποσπάσει τον ορισμό του ελληνικού πολιτισμού από τα χέρια των ξένων». Ο Herzfeld ερμηνεύει λοιπόν την κυριαρχία του νεοκλασικισμού ως στρατηγική «αυτοπαρουσίασης» των εντόπιων προς τους δυτικούς[18]. Με αυτό τον τρόπο, υποστηρίζει, επιδίωκαν τόσο την απελευθέρωση από την οθωμανική κληρονομιά όσο και από το συγκαταβατικό βλέμμα των δυτικών.

Πολλοί μελετητές άλλωστε επισημαίνουν ότι ο θρίαμβος του νεοκλασικισμού δεν ήταν ολοκληρωτικός. Ενώ εισήγαγε μια νέα αντίληψη για τον χώρο δεν κατάφερε να εξαλείψει τις υπάρχουσες σχέσεις και παραδόσεις του χώρου. Παράλληλα με το νεοκλασικισμό, οι κάτοικοι των ελληνικών πόλεων έκαναν χρήση και άλλων 'εναλλακτικών', λαϊκών αρχιτεκτονικών ιδιωμάτων. Η παράδοση της μακεδονικής και βυζαντινής αρχιτεκτονικής παρέμεινε ζωντανή στην ελληνική επικράτεια καθ' όλη την περίοδο 'θριάμβου' του νεοκλασικισμού. Η συνύπαρξη αυτή εκφράζει τόσο την ένταση ανάμεσα στους δύο πόλους της νεοελληνικής ταυτότητας όσο

15. Βλ. Πολίτης 1993:85
16. Ο Μπίρης (1999, 40) γράφοντας για τις πρώτες εργασίες 'καθαρισμού' της Ακρόπολης, αναφέρει: «Αι εργασίαι [...]συνεχίστηκαν […] χωρίς μελέτην και χωρίς διάκρισιν, παρά μόνον χρονολογικήν. Δεν εφείσθη ο κύκλος εκείνος των κλασικιστών επιστημόνων και αισθητικών ουδέ κατ' ελάχιστον των καταλοίπων της τέχνης και της ιστορίας των βυζαντινών[...] και μεταβυζαντινών χρόνων Απηξίωσαν ακόμη και να απεικονίσουν τουλάχιστον τα πλέον ενδιαφέροντα εξ' αυτών, προτού τα καταστρέψουν».
17. Βλ. Καυταντζόγλου 2001:89
18. Τα δισημικά ζεύγη αποτελούν αναπαραστάσεις ενός προβλήματος ταυτότητας το οποίο αντιμετωπίζουν όλοι οι άνθρωποι: εκείνου της εξισορρόπησης ανάμεσα στη γνώση του εαυτού και την ανάγκη της αυτοπαρουσίασης σε πιο ισχυρούς άλλους. Το πρόβλημα αυτό παράγει μια μόνιμη ένταση ανάμεσα στην επίσημη αυτοπαρουσίαση και την πιο ιδιωτική και ανεπίσημη αυτογνωσία. Βλ. εισαγωγή Herzfeld.

και τη μεταξύ τους αλληλεπίδραση αφού δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις όπου νεοκλασικοί κίονες και αετώματα συνυπάρχουν με σαχνισιά και καμάρες.

Ο Δημαράς απ' την άλλη, στο βιβλίο του Νεοελληνικός Διαφωτισμός απορρίπτοντας, από τη δική του σκοπιά, την ολοκληρωτική υποταγή στις ευρωπαϊκές επιταγές μεταφέρει μια άλλη πλευρά της σχέσης. Θέτει το ζήτημα της αντιπαλότητας προς τους 'ξένους' και ερμηνεύει την υιοθέτηση του νεοκλασικισμού ως αντίδραση στη στάση τους: "Την παλιά ευψυχία, τη ενισχυμένη και από τον ωραίο προεπαναστατικό φιλελληνισμό, την είχε διαδεχθεί μία εκνευρισμένη τάση προς την επίδειξη των εθνικών αρετών. Σε αυτό συντελούσε πολύ η αυστηρή κριτική την οποία ασκούσαν οι ξένοι οι οποίοι είχαν αποβάλλει ολότελα το φιλελληνισμό. Ιδιαίτερα οι θεωρίες του Fallmerayer, αγγίζοντας ακριβώς αυτό που είχε αποτελέσει τη βάση για τη φιλελληνική κίνηση, την αρχαία καταγωγή των νέων Ελλήνων, προκαλούσαν έντονα την αντίδραση. Από την αντίδραση αυτή βγαίνει ένας Παπαρρηγόπουλος, βγαίνει η νεοελληνική λαογραφική απασχόληση. Αλλά από την ίδια αντίδραση βγαίνει και ο πλέον άκρατος κλασικισμός, η προσπάθεια για να αποδειχθεί η νέα ελληνική κοινωνία άμεσος συνεχιστής της αρχαίας…"

Η εκκλησία Αγ. Αποστόλων ανάμεσα σε ερείπια της αρχαιότητας

Πιο συγκεκριμένα, τη σχέση του ντόπιου πληθυσμού με την εφαρμογή των νεοκλασικών πρότυπων στον αστικό χώρο της νέας πρωτεύουσας καθώς και με το κανονιστικό πλαίσιο που μια τέτοια επιλογή επέβαλε θα τη δούμε στη συνέχεια, αφού πρώτα εξετάσουμε το πώς αποτυπώθηκαν και εφαρμόστηκαν αυτές οι αρχές στα σχέδια και στο χώρο.

Η επιλογή της Αθήνας ως πρωτεύουσας

Οι παράγοντες που καθόρισαν την επιλογή της νέας πρωτεύουσας και σε μεγάλο βαθμό όρισαν το μέλλον της, όπως είδαμε και παραπάνω, ήταν κυρίως πολιτισμικοί και ιδεολογικοί παρά πρακτικοί. Η απόφαση φυσικά, δεν ήταν ομόφωνη. Τα διάφορα τοπικά συμφέροντα σε συνδυασμό με το αποκεντρωτικό σύστημα της Τουρκοκρατίας προωθούσαν πόλεις σε διάφορα μέρη της χώρας. Η Κόρινθος, τα Μέγαρα, το Άργος, η Τρίπολη, η Σύρος και φυσικά το Ναύπλιο ήταν μερικές μόνο από τις προτάσεις. Η γοητεία ωστόσο που ασκούσε η Αθήνα, περισσότερο βέβαια ως ιδέα και λιγότερο ως πραγματική πόλη, συνοψίζεται στα λεγόμενα του Georg Ludwig von Maurer, μέλος της τριμελούς βαυαρικής αντιβασιλείας. «..υπέρ της Αθήνας» έγραψε «συνηγορούσαν όλες εκείνες οι αναμνήσεις για τον αττικό πολιτισμό, για τις τέχνες, για τις επιστήμες, για την αθάνατη πολεμική της δόξα. […] Ποιος βασιλιάς θα μπορούσε να διαλέξει άλλη έδρα για την Κυβέρνησή του, τη στιγμή που έχει στα χέρια του την πνευματική έδρα του κόσμου;»[19]. Αν και οι προστάτιδες δυνάμεις είχαν ήδη κερδίσει νομιμοποίηση εμπλοκής στα εσωτερικά της Ελλάδος με τη στάση που κράτησαν κατά τον πόλεμο της Ανεξαρτησίας, με την επίκληση του ρομαντικού κλασικισμού κέρδισαν ευρύ πλέον έρεισμα παρέμβασης στον τρόπο συγκρότησης του νεοσύστατου κράτους.

Ωστόσο, αν και "στο βάθος του χρόνου" ο ελληνικός λαός "είναι ανεξάρτητος και δοσμένος στον πολιτισμό", το μετεπαναστατικό του παρόν δεν θεωρούνταν φερέγγυο. Οι ιδέες και οι θεσμοί του θεωρούνταν πολλές φορές εμπόδιο στην επίτευξη των ευρωπαϊκών επιδιώξεων. Η επιρροή της Ρωσίας (υποστήριξη στην Ελληνική επανάσταση και μετέπειτα πολιτικές διασυνδέσεις -Καποδίστριας, ρωσόφιλο κόμμα) καθώς και η βυζαντινορθόδοξη νοηματοδότηση της εθνικής του ταυτότητας δεν εξυπηρετούσαν την οικοδόμηση ενός πρότυπου κράτους-κατά τις δυτικές επιδιώξεις, για την Ανατολή[20]. Το βασίλειο σύμφωνα με τον Thiersch, όφειλε να είναι «θεμέλιο ενός συστήματος κρατών, που θα αντιστάθμιζε τη δύναμη του Βορρά και της Ανατολής». Βλέπουμε λοιπόν ότι οι Βαυαροί συνέδεαν τη διαδικασία οικοδόμησης ενός πρότυπου κράτους με την οριενταλιστική διάκριση, την κυριαρχία δηλαδή της Δύσης επί της Ανατολής καθώς και την εξουδετέρωση

19. Ωστόσο, δεν μοιράστηκαν όλοι τον ίδιο ενθουσιασμό για τη μεταφορά της πρωτεύουσας. «Η μεταφορά προκάλεσε 'μέγα θρήνο' και 'κατάρες', γιατί ξεσπιτώθηκαν Αθηναίοι για τη διαμονή στρατιωτών, διοικητών και εκκλησιαστικών υπαλλήλων και δημεύτηκαν καταστήματα. Η εσπευσμένη μεταφορά κατακρίθηκε από την κοινή γνώμη […], αλλά ακόμα και από στελέχη της νέας εξουσίας» Βλ. Μάρτος.

20. «…η σημασία του θέματος που μας απασχολεί αυξάνει όσο πιο πολύ θεωρεί κανείς τη σημερινή εποχή σαν την αρχή μιας νέας εποχής για την Ανατολή. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι λαοί αυτών των απέραντων χωρών θα δουν αυτό που γίνεται για την Ελλάδα, σαν ένα παράδειγμα για αυτούς αν τα πεπρωμένα των κλονιζόμενων αυτοκρατοριών τους εκπληρωθούν…» (Thiersch F., αναφ. στο Μάρτος 2005:134).

Το σχέδιο της νέας Μεγαλόπολις (χωριό Σινάνο) από τον Sanne, 1837(από το αρχείο του ΥΠΕΧΩΔΕ)

της ρωσικής επιρροής. Για να επιτευχθεί όμως αυτός ο στόχος, δεν αρκούσε να δημιουργηθεί θεσμικά και υλικά, ένα νέο κράτος, αλλά ένα νέο έθνος. Οι Βαυαροί αυτό που πρότειναν στην ουσία, ήταν μια διαδικασία αλλαγής του εθνικού πνεύματος από την επαναστατική νοηματοδότηση (Μεγάλη Ιδέα) στη νεοκλασική και οριενταλιστική[21].Το νέο ελληνικό έθνος έπρεπε να αναγάγει το μερικό (κλασική Αθήνα) σε Όλο, σε απόλυτο πνεύμα. Η Αθήνα του νεοκλασικισμού ήταν ο χώρος και το νόημα που θα έκαναν διακριτή τη διόρθωση της εθνικής συνείδησης[22]. Η μεταφορά λοιπόν της πρωτεύουσας και δη η επιλογή της Αθήνας, εξυπηρετούσε άψογα την επιδιωκόμενη μετατόπιση των νοηματοδοτήσεων. Αποτύπωνε ξεκάθαρα τη μετάθεση του χωρικού συμβόλου αυτών των νοηματοδοτήσεων από το Ναύπλιο στην Αθήνα, από την Κωνσταντινούπολη στην Αθήνα. Με αυτή τη στρατηγική κίνηση, η νέα εξουσία των Βαυαρών απ' τη μία εξέφραζε την αντίθεσή της στις παλαιότερες εξουσίες (-της επανάστασης, των οπλαρχηγών, του Καποδίστρια) που είχαν την έδρα τους στο Ναύπλιο και από την άλλη ακύρωνε τις επαναστατικές στοχεύσεις για εξάπλωση των συνόρων και μεταφορά της πρωτεύουσας στην Κωνσταντινούπολη. Τη Μεγάλη Ιδέα[23] αντικαθιστούσε η μεγάλη ιδέα της ανοικοδόμηση της Αθήνας[24]. Ενώ η μία προϋπέθετε την υλοποίησή της στα πεδία των μαχών, η άλλη επέμενε στην εκπολιτιστική αποστολή της Ελλάδας και στην κατάκτηση της Ανατολής με τη μετάδοση των φώτων της Δύσης.

Στη συνέχεια, με μεγαλοπρεπείς τελετές και εγκαίνια, η νέα κυβέρνηση επιδίωξε να αποσιωπήσει τις όποιες αντιδράσεις ή αμφισβητήσεις και να παρουσιάσει τη μεταφορά της πρωτεύουσας ως αναπόφευκτη, νόμιμη και αμετάκλητη. Έτσι το τελετουργικό των εορτών χάραξε στη μνήμη του λαού την απαρχή μιας νέας εποχής. Η Αθήνα ανέλαβε έναν κατεξοχήν συμβολικό ρόλο στη συνείδηση του έθνους[25].

Πολεοδομικός σχεδιασμός στο νέο κράτος

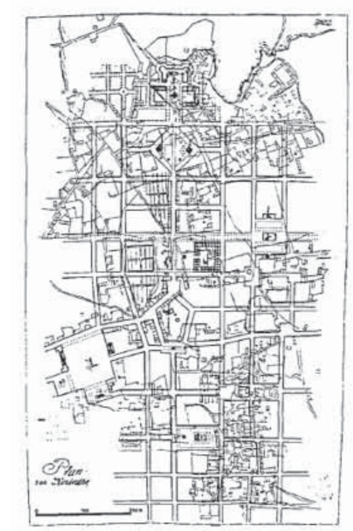
Κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα εγκρίθηκαν πάνω από 170 σχέδια για νέες πόλεις και επεκτάσεις. Ο σχεδιασμός πόλεων, σε μεγάλη αλλά και σε μικρή κλίμακα, έγινε σύμβολο της προόδου. Παρά τις διεθνείς εξελίξεις και τις εσωτερικές ανατροπές που σημάδεψαν τις διοικήσεις του Καποδίστρια, του Όθωνα και του Γεωργίου Α' η εκπόνηση και η ολοκλήρωση μεγάλων πολεοδομικών σχεδίων και αρχιτεκτονικών εργασιών παρουσιάζει αξιοσημείωτη συνέχεια και συνέπεια, αναντίστοιχη πολλές φορές με τις κοινωνικές συνθήκες και τις οικονομικές δυνατότητες του νέου κράτους.

Η ανοικοδόμηση των περισσότερων νεοελληνικών πόλεων βασίστηκε στο εξής τριμερές σχήμα: αρχικά η κυβέρνηση αναλάμβανε τη γενική οργάνωση, το σχεδιασμό του αστικού χώρου, στη συνέχεια οι νεοσύστατες τοπικές αρχές αναλάμβαναν την εφαρμογή του σχεδίου απαλλοτριώνοντας τις απαραίτητες εκτάσεις και κατασκευάζοντας τα δημόσια κτίρια και τις απαραίτητες υποδομές και τέλος, η ιδιωτική πρωτοβουλία ήταν αυτή που στην πραγματικότητα έδινε υλική υπόσταση στα σχέδια. Απ' τη μία, οι απλοί πολίτες με την κατασκευή των ιδιωτικών κατοικιών και από την άλλη η μεγαλοαστική τάξη και κατά κύριο λόγο οι πλούσιοι ομογενείς των παροικιών, με τις δωρεές κοινωφελών ιδρυμάτων. Τα μνημειακά κτίρια των περισσότερων πόλεων οφείλονται σε δωρεές των «μεγάλων εθνικών ευεργετών». Οι πλούσιοι ομογενείς των παροικιών εμπνεόμενοι από κάποιον ρομαντισμό για την πατρίδα τους αλλά και από οικονομικά κίνητρα- την αποφυγή φορολογίας, ενίσχυαν και επιδοτούσαν την ανοικοδόμηση και την κατασκευή κτιρίων παιδείας και πολιτισμού καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα.

Όσον αφορά στα σχέδια, όταν επρόκειτο για νέες πόλεις, βασιζόταν πάντα σε ένα κανονικό ορθογώνιο πλέγμα δρόμων ενώ στις επεκτάσεις υφιστάμενων πόλεων, οι πολεοδομικές λύσεις ποίκιλαν. Σε ορισμένες περιπτώσεις όπως για παράδειγμα

21.«…η σημασία του θέματος που μας απασχολεί αυξάνει όσο πιο πολύ θεωρεί κανείς τη σημερινή εποχή σαν την αρχή μιας νέας εποχής για την Ανατολή. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι λαοί αυτών των απέραντων χωρών θα δουν αυτό που γίνεται για την Ελλάδα, σαν ένα παράδειγμα για αυτούς αν τα πεπρωμένα των κλονιζόμενων αυτοκρατοριών τους εκπληρωθούν…» (Thiersch F., αναφ. στο Μάρτος 2005:134).
22. Βλ. Μάρτο 2005.
23.Αν και η Μεγάλη Ιδέα ως όρος εισήχθη στα μέσα του 19ου αιώνα, ο στόχος της επέκτασης των εθνικών συνόρων και της προσάρτησης-απελευθέρωσης της Θεσσαλίας, της Ηπείρου και της Μακεδονίας υφίσταντο απ' την πρώτη στιγμή της ίδρυσης του νεοελληνικού κράτους.
24. Ο Μάρτος (ό.π.:125), πέρα από τους ιδεολογικούς ή πολιτικούς παράγοντες που επηρέασαν την επιλογή της Αθήνας ως πρωτεύουσας εισάγει και μια άλλη πτυχή, αυτή του εμπορίου αρχαιοτήτων. Η Αθήνα, αναφέρει, και μέσω αυτής ολόκληρη η Ελλάδα αποτέλεσε σημαντική πηγή τροφοδοσίας των μουσείων της Ευρώπης με αρχαιολογικό υλικό. Συσχετίζει λοιπόν το ενδιαφέρον των πνευματικών κύκλων της Ευρώπης με την ανανέωση αυτού του υλικού.
25. Βλ.Μπαστέα ό.π.:28

στο σχέδιο της Νέας Κορίνθου ή του Διακόπτη Κυθήρων, ο κάναβος (ορθοκανονική κατάτμηση του χώρου) επιβάλλεται στον παραδοσιακό ιστό της παλιάς πόλης ενώ σε άλλες, για παράδειγμα στην περίπτωση της Ναυπάκτου και του Αγρινίου, ο παραδοσιακός ιστός διατηρείται[26] και το ορθοκανονικό σχέδιο. Το αρχικό σχέδιο της πόλης ανέλαβαν και εκπόνησαν το 1833, ο Σταμάτιος Κλεάνθης και ο Eduard Schaubert. Κατά τη διάρκεια της αντιβασιλείας, μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια και πριν από την άφιξη του Όθωνα, η προσωρινή ελληνική κυβέρνηση, ανέθεσε στους δύο νέους αρχιτέκτονες, το σχεδιασμό των νέων Αθηνών. Όπως ανέφερε αργότερα ο Κλεάνθης, το σχέδιο έπρεπε να είναι: «εφάμιλον της αρχαίας δόξης και λαμπρότητος της πόλεως ταύτης, και άξιον του αιώνος εις τον οποίον ζώμεν». Οι δύο αρχιτέκτονες σχεδίασαν τη νέα πρωτεύουσα σύμφωνα με τις πολεοδομικές αρχές που επικρατούσαν στις νεοκλασικές κηπουπόλεις του πρώιμου 19ου αιώνα. Η Αθήνα των Κλεάνθη και Schaubert είχε έκταση 2.890 στρέμματα και είχε υπολογιστεί ότι θα 'στέγαζε' 35-40.000 κατοίκους. Το σχέδιο που πρότειναν συνοδευόταν από ένα εκτενές υπόμνημα όπου περιέγραφαν την ιδέα της πόλης που οραματίζονταν και ανέλυαν τις λεπτομέρειες της σύνθεσης.

Το σχέδιο της νέας Κορίνθου από τον E. Schaubert, 1836 (από το αρχείο του Υπουργείου Περιβάλλοντος, Χωροταξίας κ Δημοσίων Έργων)

Στην περίπτωση των ελληνικών πόλεων όμως, η εφαρμογή του γεωμετρικού κανάβου εξυπηρέτησε και έναν επιπλέον στόχο. Διαφοροποίησε τις νέες πόλεις από τις δαιδαλώδεις πόλεις της Τουρκοκρατίας. Το πέρασμα από την τουρκοκρατία στην ανεξαρτησία καθώς και η σχέση με τις πρωτεύουσες των δυτικών χωρών αποτυπωνόταν πλέον ξεκάθαρα στον χώρο[27]. Όπως χαρακτηριστικά είπε ο Στ. Βούλγαρης, Κερκυραίος μηχανικός του γαλλικού στρατού και συνεργάτης του Καποδίστρια, τα νέα σχέδια σήμαναν το πέρασμα «απ' τη βαρβαρότητα στον πολιτισμό»[28]. «Η ευθεία γραμμή και η ορθή γωνία έγιναν σύμβολα της ανεξαρτησίας». Στα πλαίσια αυτής της προσπάθειας το τυπικό οικοδομικό τετράγωνο αντικαθιστά τις παραδοσιακές, συνήθως εθνοτικές, γειτονιές, τους μαχαλάδες της προεπαναστατικής περιόδου. Αντίστοιχα, τα κτίρια της οθωμανικής περιόδου αλλά και παλαιότερα (για παράδειγμα κάποια ενετικά οικοδομήματα στο Ναύπλιο) 'εμπλουτίζονται' με νεοκλασικά στοιχεία, γείσα, αετώματα κ.τ.λ. ενώ στοιχεία που θεωρούνταν τούρκικης προέλευσης όπως τα σαχνισιά καθαιρούνται. Στην περίπτωση του Ναυπλίου μάλιστα, γίνεται έπειτα από τη διαταγή του ίδιου του Καποδίστρια!

Ο νέος πολεοδομικός σχεδιασμός απαιτούσε ιστορική αναφορά, γεωμετρικότητα, ποσοτικό και λειτουργικό προγραμματισμό, ορθολογιστική χρήση του χώρου, άρτια κατασκευαστική τεχνική, μα πάνω απ' όλα κεντρική διαχείριση. Η εφαρμογή των νέων σχεδίων λοιπόν, σε ένα περιβάλλον με μακρά παράδοση στην τοπική αυτονομία, στην αρχή τουλάχιστον δε μπορούσε παρά να γίνει με όρους κανονιστικούς, μέσω δηλαδή ενός ισχυρού θεσμικού πλαισίου. Οι επίσημοι διαχειριστές του χώρου καθόρισαν πλήρως το πλαίσιο ανοικοδόμησης των νέων πόλεων με βασικό στόχο τη δημιουργία ενός ομοιογενούς αστικού χώρου (κατά τα δυτικά πρότυπα) και την προώθηση μιας κοινής εθνικής συνείδησης. Η κυβέρνηση και οι κατά τόπους αντιπρόσωποί της, ορίζοντας κανονισμούς και θεσπίζοντας περιορισμούς, απέκτησαν το δικαίωμα να ελέγχουν τόσο το δημόσιο όσο και τον ιδιωτικό χώρο.

Το πρώτο διάταγμα «Περί υγιεινής οικοδομής πόλεων και κωμών» που δημοσιεύτηκε το 1835 έθεσε τις γενικές αρχές οικοδόμησης. «..έθεσε ουσιαστικά τις βάσεις της αστικοποίησης ενός χώρου που ως τότε ήταν κυρίως αγροτικός»[29]. Το διάταγμα καθόρισε τη σωστή τοποθέτηση των νέων οικισμών, όρισε ζώνες χρήσεων (οι σταύλοι, τα σφαγεία, τα κοιμητήρια, τα νοσοκομεία, οι φυλακές έπρεπε να βρίσκονται έξω από την πόλη), ανέφερε τα πλεονεκτήματα του ορθογωνικού σχεδίου και ανήγγειλε τη δημιουργία και τη λιθόστρωση πλατειών, οδών και πεζοδρομίων. Μεταξύ άλλων όρισε το ύψος των κατοικιών στους δύο ορόφους, ιδίως στις σεισμογενείς περιοχές, και απαγόρευσε τη χρήση «λαμπρών χρωμάτων» στο εξωτερικό των κτισμάτων. Τον επόμενο χρόνο ακολούθησαν δύο ακόμα

26. Ακόμα και στις περιπτώσεις όμως που ο παραδοσιακός ιστός των πόλεων διατηρήθηκε, αντιμετωπίσθηκε με όρους γραφικότητας ή εξωτισμού. Ο Klenze για παράδειγμα στους «διάσημους αφορισμούς» του, καταδικάζει τον «στείρο κλασικισμό της κεντρικής Ευρώπης» επικαλούμενος τη «γραφική ενέργεια» της μεσογειακής πόλης. Βλ. Hastaoglou-Martinidis ό.π.: 103.
27. Μετά την πυρκαγιά στην Λάρισα το 1882, ο επανασχεδιασμός της επαγγέλεται ως εξής: «την Λάρισαν την νέαν, την ανοικτόδρομον, την ρυμοτομεισθήσαν, την με γραμμάς ευρείας, τολμηράς, την υποστάσαν αληθές ξεκοίλιασμα, την ξετουρκισθείσαν...»(κείμενο του 1892
28.Οι τελευταίες Οθωμανικές κυβερνήσεις (από τις αρχές του 19ου αιώνα) υπό την πίεση των ευρωπαϊκών δυνάμεων και στην προσπάθειά τους να μετατρέψουν την οθωμανική αυτοκρατορία σε ένα νεωτεριστικό συγκεντρωτικό κράτος προχωρούν και αυτές σε ένα πρόγραμμα δυτικο-ποίησης εισάγονταν πλήθος μεταρρυθμίσεων (Tanzimat) που ακολουθούν τα δυτικά πρότυπα.
29. Βλ.Μπαστέα ό.π.:107.

βασιλικά διατάγματα: το «Περί εκτελέσεως του σχεδίου της πόλεως Αθηνών», το οποίο προσδιόριζε τις βασικές πολεοδομικές προδιαγραφές της πρωτεύουσας και το «Περί της διευθύνσεως των πολιτικών δημοσίων οικοδομών», το οποίο ανέλυε με λεπτομέρεια όλα τα σχετικά με τα δημόσια κτίρια, τον προϋπολογισμό, το σχεδιασμό, τη δημοπράτηση του έργου, την κατασκευή, τα υλικά, την επίβλεψη, τη συντήρηση και την επισκευή. Το 1836 δημοσιεύεται επίσης το ιδρυτικό διάταγμα του σχολείου οικοδομικής που είχε σκοπό να εκπαιδεύσει όσους «επιθυμούν να μορφωθώσιν ως αρχιτεχνίται εις την αρχιτεκτονικήν»[30].

Η Εθνική Βιβλιοθήκη, έργο του Θεόφιλου Χάνσεν

Η Αθήνα του 1810 από το ύψωμα της Σχιστής Πέτρας

Ωστόσο, τόσο τα σχέδια όσο και τα νομοσχέδια, στην πλειοψηφία τους, δεν κατάφεραν να εφαρμοστούν. Οι συνεχείς τροποποιήσεις και αναθεωρήσεις τις περισσότερες φορές οδήγησαν σε ένα αποτέλεσμα τελείως διαφορετικό, τουλάχιστον σε επίπεδο αρχών, από το αρχικό σχέδιο. Η έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού που οξύνθηκε με την αποχώρηση των βαυαρών μηχανικών το 1843, η ανεπάρκεια των τοπικών αρχών να ελέγξουν τα τοπικά συμφέροντα και να εφαρμόσουν την νομοθεσία σε συνδυασμό με τους ανεπαρκείς οικονομικούς πόρους του νεοσύστατου κράτους είχαν ως αποτέλεσμα την έκπτωση των αρχικών μεγαλεπήβολων σχεδίων. Η έκβαση του Κριμαϊκού Πολέμου (1853-1856) επίσης συνέβαλε καθοριστικά στην διάχυση ενός γενικότερου κλίματος απογοήτευσης. Από το 1860 και μετά, λοιπόν, τα περισσότερα σχέδια είναι πιο συγκρατημένα, παράγονται μαζικά και δίνουν προτεραιότητα στην πρακτικότητα και τη λειτουργικότητα παρά στην αισθητική και τη διακόσμηση. Το πρότυπο της πόλης απλοποιήθηκε έτσι ώστε να μπορεί εύκολα να εφαρμοστεί χωρίς ιδιαίτερες τροποποιήσεις σε όλα τα γεωγραφικά συμφραζόμενα [31].

Η Λ. Λεοντίδου μοιάζει πιο απόλυτη σχετικά με τους λόγους που οδήγησαν στην αδυναμία εφαρμογής της πολεοδομικής πολιτικής. "Τα πολεοδομικά αδιέξοδα προήλθαν από κοινωνικούς και όχι από οικονομικούς παράγοντες", αναφέρει κατηγορηματικά. Το διαθέσιμο κεφάλαιο, υποστηρίζει, το προερχόμενο από τα εμβάσματα, τις επιχειρηματικές επενδύσεις αλλά και τις δωρεές του παροικιακού Ελληνισμού, δε διοχετεύτηκε στην εξασφάλιση βασικής υποδομής ή στην ολοκλήρωση του οδικού δικτύου, ούτε βέβαια στην εξασφάλιση φτηνής στέγης. Εστιάζοντας στην περίπτωση της Αθήνας υποστηρίζει ότι "…όσο και αν εξαίρονταν ο «ευρωπαϊκός» χαρακτήρας της Αθήνας μετά το 1840, η πρωτεύουσα είχε ήδη οικοδομήσει τους φραγμούς στην ανάπτυξη της και είχε θέσει τις βάσεις της πολεοδομικής της συμφόρησης". Αν και πλούσια σε μνημεία, μέγαρα και ανάκτορα, έπασχε από πολεοδομικές υποδομές. Χαρακτηριστικό της κατάστασης είναι ότι ως τη δεκαετία του 1920 στο μεγαλύτερο μέρος της πόλης δεν υπήρχε εκτεταμένη υδροδότηση, αποχετευτικό δίκτυο ή σύστημα περισυλλογής όμβριων υδάτων.

Η ανέγερση της πρωτεύουσας

Την εποχή της ανεξαρτησίας, η Αθήνα δεν ήταν παρά ένα έρημο και ερειπωμένο χωριό και ο Πειραιάς μια αφιλόξενη και ακατοίκητη ακτή. Ο πληθυσμός της το 1834, οπότε και ανακηρύχτηκε επίσημα σε πρωτεύουσα, δεν ξεπερνούσε τις 12.000. Όλοι σχεδόν οι ξένοι ταξιδιώτες της εποχής αλλά και πολλοί κάτοικοι συμφωνούν στο ότι η Αθήνα δε διέθετε την κατάλληλη υποδομή για μια πρωτεύουσα. Ο νεαρός αρχιτέκτονας Cristian Hansen, που σχεδίασε το Πανεπιστήμιο και άλλα κτίρια, έγραψε το 1837: "Θα μου ήταν αδύνατο να περιγράψω την πρώτη εντύπωση που μου προξένησε η Αθήνα, μια πόλη τελείως κατεστραμμένη, με τα υπέροχα λείψανα της αρχαιότητας να κείτονται σε σωρούς από ερείπια. Ελάχιστα σπίτια είχαν στέγη και οι δρόμοι ήταν αδιάβατοι επειδή δεν υπήρχε τίποτα όρθιο. Την ίδια εικόνα ερήμωσης παρουσίαζαν και οι γύρω αγροί, που έμοιαζαν να μην

30. Το σχολείο υπαγόταν στην αρμοδιότητα του Αρχιτεκτονικού Τμήματος της Διευθύνσεως των Δημοσίων Οικοδομών του Υπουργείου Εσωτερικών, του οποίου προϊστάμενος είχε διορισθεί ο Schaubert. Τα μαθήματα άρχισαν το 1837. Αρχικά το 'Πολυτεχνικόν Σχολείον', όπως ονομάστηκε, λειτουργούσε μόνο τις Κυριακές ενώ από το 1847 με διευθυντή τον Λυσ. Καυταντζόγλου άρχισε να λειτουργεί καθημερινά και μετονομάστηκε σε 'Βασιλικόν Πολυτεχνείον» ή 'Σχολείον των Τεχνών'.
31. Βλ. Hastaoglou-Martinidis1995 :109.

είχαν καλλιεργηθεί ποτέ". Ωστόσο, το 1896 η Αθήνα ήταν πλέον μια πόλη με 123.000 κατοίκους, καλοσχεδιασμένες λεωφόρους, δεντροφυτεμένες πλατείες και επιβλητικές δημόσιες και ιδιωτικές οικοδομές. Ο Τραυλός συνοψίζει τη σημασία του πολεοδομικού σχεδιασμού στο νέο κράτος ως εξής: «Η ιστορία της πολεοδομικής εξελίξεως των νεώτερων Αθηνών είναι μια ατελεύτητος σειρά τροποποιήσεων και επεκτάσεων του αρχικού σχεδίου της πόλεως, περιλαμβανομένων εις υπερδισχίλια διατάγματα».

Το αρχικό σχέδιο της πόλης ανέλαβαν και εκπόνησαν το 1833, ο Σταμάτιος Κλεάνθης και ο Eduard Schaubert. Κατά τη διάρκεια της αντιβασιλείας, μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια και πριν από την άφιξη του Όθωνα, η προσωρινή ελληνική κυβέρνηση, ανέθεσε στους δύο νέους αρχιτέκτονες, το σχεδιασμό των νέων Αθηνών. Όπως ανέφερε αργότερα ο Κλεάνθης, το σχέδιο έπρεπε να είναι: «εφάμιλον της αρχαίας δόξης και λαμπρότητος της πόλεως ταύτης, και άξιον του αιώνος εις τον οποίον ζώμεν». Οι δύο αρχιτέκτονες σχεδίασαν τη νέα πρωτεύουσα σύμφωνα με τις πολεοδομικές αρχές που επικρατούσαν στις νεοκλασικές κηπουπόλεις του πρώιμου 19ου αιώνα. Η Αθήνα των Κλεάνθη και Schaubert είχε έκταση 2.890 στρέμματα και είχε υπολογιστεί ότι θα 'στέγαζε' 35-40.000 κατοίκους. Το σχέδιο που πρότειναν συνοδευόταν από ένα εκτενές υπόμνημα όπου περιέγραφαν την ιδέα της πόλης που οραματίζονταν και ανέλυαν τις λεπτομέρειες της σύνθεσης.

Σύμφωνα με το σχέδιο των Κλεάνθη και Schaubert η νέα πόλη απλώνεται στα βόρεια του ιερού βράχου της Ακρόπολης, σε σχετικά επίπεδη περιοχή. Η σύλληψη του σχεδιασμού βασίζεται σε ένα ορθογώνιο ισοσκελές τρίγωνο με το ανάκτορο στην κορυφή της ορθής γωνίας. Η μία πλευρά του τριγώνου υπογραμμίζει τον νοητό άξονα του αρχαίου σταδίου και ταυτίζεται με την οδό Σταδίου ενώ η συμμετρική της είναι η οδός Πειραιώς. Η οδός Αθηνάς διχοτομεί την ορθή γωνία και καταλήγει στη βιβλιοθήκη του Αδριανού ενώ η Ερμού συμπληρώνει την τρίτη πλευρά-βάση του τριγώνου. Σε αυτό το τρίγωνο εγγράφεται και ένα ορθογώνιο που σχηματίζουν 4 'βουλεβάρια' (ενν. βουλεβάρτα, ως 'βουλεβάρια' αναφέρονται στο υπόμνημα των Κλεάνθη και Schaubert), πλάτους 38 μ. Η περιοχή που περικλείουν τα βουλεβάρτα θεωρείται η πιο σημαντική της πόλης.

Το βασιλικό ανάκτορο αποτελεί το κέντρο της νέας σύνθεσης. Δεξιά και αριστερά του παλατιού τοποθετούνται οι δύο βουλές, η Γερουσία και η Βουλή των αντιπροσώπων (παρόλο που το 1833 η Ελλάδα δεν είχε κοινοβουλευτικό σύστημα), ενώ στα βορειοανατολικά προς το Λυκαβηττό τα υπουργεία Οικονομικών και Πολέμου, το Νομισματοκοπείο, η Αποθήκη Υλικού και το Χυτήριο. Οι δύο αρχιτέκτονες σχεδίασαν ένα πλούσιο οικοδομικό πρόγραμμα για τη νέα Αθήνα. Μπορεί απ' τη μία η πρωτεύουσα να ταυτίζεται με τη βασιλική έδρα, απ' την άλλη όμως αναγνωρίζεται ως κέντρο εμπορίου και πολιτισμού. Έτσι στο νέο σχέδιο εντοπίζει κανείς τελωνείο, χρηματιστήριο, καταστήματα, πανεπιστήμιο, βιβλιοθήκη, θέατρα, βοτανικό κήπο και άλλα πολιτιστικά ιδρύματα. Το σχέδιο λοιπόν φαίνεται ότι αντικατόπτριζε όχι τόσο τις πραγματικές ανάγκες και δυνατότητες της πόλης όσο τις φιλοδοξίες του κράτους και τις μελλοντικές ανάγκες μιας ευρωπαϊκής πρωτεύουσας.

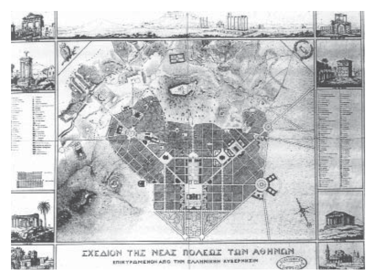
Σχετικά με τις αρχαιότητες, τα εναπομείναντα μνημεία εντάσσονται προσεκτικά στο γεωμετρικό σύνολο ενώ η περιοχή πάνω από τον άξονα Αδριανού-Πανδρόσου-Ηφαίστου προβλέπεται για ανασκαφή και ανάδειξη του 'τοπίου των αρχαίων Αθηνών'. Μπορεί η νέα πόλη να χτίζεται μακριά σχετικά από το λόφο της Ακρόπολης, εξακολουθεί όμως να αναφέρεται σε αυτόν. «..ο εξώστης των βασιλικών ανακτόρων ν' απολαμβάνη […] της πλουσίας εις υπερηφάνους αναμνήσεις Ακροπόλεως». Τα ερείπια της κλασικής εποχής συνήθως χρησιμοποιούνται ως 'points de vue', ως ωραίες καταλήξεις για τους δρόμους, ως σημεία προσανατολισμού για τα νέα κτίρια. Στόχος των αρχιτεκτόνων

Οι τάφοι στο Α νεκροταφείο Αθηνών συμπληρώνουν την εικόνα του νεοκλασικισμού στην πρωτεύουσα. Ο τάφος αριστερά είναι του Σλήμαν και σχεδιάστηκε από τον Ziller(1892)

Άποψη της Αθήνας από την Ακρόπολη προς το Λυκαβηττό, περί το 1860. Διακρίνονται σε πρώτο πλάνο η Μητρόπολη υπό κατασκευή, στο βάθος το κτίριο του Πανεπιστημίου και πίσω οι αδόμητες ακόμα εκτάσεις της Νεάπολης και του Στρέφη

Το πρώτο σχέδιο της Αθήνας από τους Κλεάνθη και Schaubert, 1832 (από το αρχείο του Υπουργείου Πολιτισμού)

ήταν όχι μόνο να ενώσουν την παλιά και την καινούρια πόλη αισθητικά , αλλά να δημιουργήσουν για τους Αθηναίους έναν τόπο διδαχής, μια εστία ηθικής μόρφωσης, ένα φυσικό μουσείο[32].

Το σχέδιο της Αθήνας, έπειτα από τις αλλαγές που επέφερε ο Leo von Klenze, 1834

Ωστόσο, μετά την έγκριση του σχεδίου, η τιμή της γης πολλαπλασιάστηκε με αποτέλεσμα η εφαρμογή του σχεδίου να φαντάζει αδύνατη για τα περιορισμένα οικονομικά της πολιτείας. Το συνεχώς αυξανόμενο κόστος των απαιτούμενων απαλλοτριώσεων κατέστησε το σχέδιο ανεδαφικό. Η κοινή αντίληψη ότι το σχέδιο ήταν «πολυτελέστατον» οδήγησε στην αναστολή του. Έτσι το 1834, ο πατέρας του Όθωνα, Λουδοβίκος Ι΄, ανέθεσε στον Γερμανό αρχιτέκτονα Leo von Klenze να επιφέρει στο σχέδιο τις απαραίτητες αλλαγές. Πρωταρχικός στόχος της αναθεώρησης ήταν η μείωση των αποζημιώσεων για απαλλοτριώσεις. Ο Klenze διατήρησε τις βασικές χαράξεις του σχεδίου των Κλεάνθη και Schaubert. Η κύρια αλλαγή του ήταν να μεταφέρει τα ανάκτορα και τα γύρω υπουργεία από την Πλατεία Όθωνος στην περιοχή μεταξύ του Αρείου Πάγου και του λόφου των Νυμφών, κοντά στο Θησείο[33]. Στη θέση τους τοποθέτησε τη Μητρόπολη (Ναό του Σωτήρος). Ο κήπος του Λαού που παρέμεινε στον άξονα της οδού Αθηνάς ‘έβλεπε’ πλέον τη μητρόπολη. Στο αναθεωρημένο σχέδιο επίσης εξαφανίζονται τα πολυδάπανα βουλεβάρτα, στενεύουν οι μεγάλες λεωφόροι, περικόπτονται οι πλατείες και το πράσινο και μειώνεται η έκταση της αρχαιολογικής ζώνης. Ο Klenze προβαίνει στις παραπάνω αλλαγές όχι μόνο για να ικανοποιήσει τα παράπονα των ιδιοκτητών αλλά και γιατί θεωρεί ότι οι φαρδιοί δρόμοι και οι μεγάλες πλατείες δεν ταιριάζουν στο κλίμα και την κλίμακα των νότιων πόλεων. Ο τρόπος που αντιμετωπίζει την πολεοδομία διαφέρει από την γεωμετρική ορθολογιστική προσέγγιση του αυστηρού νεοκλασικισμού. Επηρεασμένος από τη θεωρία του ρομαντισμού αναζήτησε τις βαθύτερες αρχές της ελληνικής τέχνης και επέμεινε στις ιδιαίτερες κλιματολογικές συνθήκες του αττικού τοπίου[34].

Η Λεοντίδου συγκρίνει την αθηναϊκή πολεοδομική συγκρότηση με εκείνη των αποικιοκρατούμενων πόλεων της Αφρικής, της Ασίας, της Νότιας Αμερικής. «Αν και η πολεοδόμηση της Αθήνας δεν αναπαράγει άμεσα και απόλυτα αποικιακά πρότυπα, -είναι άλλωστε αποτέλεσμα πολύ πιο σύνθετων διεργασιών […], έχει αρκετές συγγένειες με αυτά». Όπως και στις αποικίες η ανάπτυξη είναι εξωγενής. Δεν είναι «το αποτέλεσμα της κρυστάλλωσης καπιταλιστικών παραγωγικών σχέσεων στο πλαίσιο των ίδιων των κοινωνιών». Η ανάπτυξη αυτή είναι επείσακτη, αποτελεί την προϋπόθεση αλλά και το αποτέλεσμα της ενσωμάτωσης αυτών των κοινωνιών στο παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα. Ιδιωτικά κεφάλαια, κυβερνητικά δάνεια και χρηματοδότηση από τις ‘προστάτιδες δυνάμεις’ εισρέουν στην Αθήνα για τον εκσυγχρονισμό της δομής της. Όπως και στις αποικίες, οι περισσότερες επεμβάσεις αντικατοπτρίζουν σύγχρονες πολεοδομικές θεωρίες που πολύ απέχουν από τις πραγματικές ανάγκες των κατοίκων τους. Ο σχεδιασμός αποτελεί αντικείμενο ενός μικρού κύκλου πολεοδόμων που συνήθως έχουν σπουδάσει στο εξωτερικό.

Οι ιβηρικής έμπνευσης αποικιοκρατούμενες πόλεις, ήταν χτισμένες γύρω από μια πλατεία με το παλάτι, τον καθεδρικό ναό και τα δημόσια κτίρια, την οποία [την πλατεία] πλαισίωναν τα μέγαρα των εύπορων κτηματιών και εμπόρων. Αντίστοιχα στην Αθήνα, τα κτίρια που συμβολίζουν τις κυρίαρχες λειτουργίες της διοίκησης και της εξουσίας δεσπόζουν στο επίκεντρο της σύνθεσης και είναι ορατά από παντού. Οι λειτουργίες της πόλης τοποθετούνται σε ξεχωριστές ζώνες. Ενώ στις δυτικοευρωπαϊκές βιομηχανικές πόλεις οι παραγωγικές δραστηριότητες εντοπίζονται σε κεντρικές περιοχές, στην περίπτωση της Αθήνας, το εμπόριο και τα λιγοστά εργοστάσια αποκλείονται στο νοτιοδυτικό τμήμα της πόλης. Τα προάστια απ’ την άλλη μέχρι και τη δεκαετία του 1920 εγκαταλείπονται στην τύχη της άναρχης και κερδοσκοπικά ορμώμενης επέκτασης. Αντίστοιχα, στις αποικίες αφήνονται στους ιθαγενείς. Ο επείσακτος ωστόσο χαρακτήρας των πολεοδομικών παρεμβάσεων αποτελεί τη μία όψη της ιστορίας. Μπορεί η αρχική σύλληψη και

32. Στο υπόμνημα του σχεδίου τους ο Κλεάνθης και Schaubert γράφουν: «Ο χώρος ανάμεσα στα μνημεία θα μπορούσε να φυτευτεί με δέντρα, πρασινάδες και φυτά που τοποθετημένα σε κατάλληλα σημεία θα αφήνουν τη θεώρηση των μνημείων από τη σωστή γωνία και το σύνολο θ’ αποτελέσει ένα Μουσείο της αρχαίας τέχνης, τέτοιο που ο κόσμος δεν έχει να επιδείξει δεύτερο».
33. Εξήγησε ότι η μεταφορά αυτή ήταν αναγκαία , γιατί το έδαφος στην περιοχή όπου είχε αρχικά τοποθετηθεί το παλάτι ήταν άνισο κι αυτό θα σήμαινε ότι τα υπουργεία στη δυτική πλευρά θα ήταν κατά είκοσι πόδια χαμηλότερα απ’ ότι τα υπουργεία στην ανατολική πλευρά.
34.Σχετικά με την περιγραφή των σχεδίων των Κλεάνθη-Schaubert και του Leo von Klenze βλ. Μπαστέα 2008 :141-173, Φιλιππίδη 1984: 73-75, Μπίρης 2001: 74-75.

ο σχεδιασμός να προέρχονταν από τη Δυτική Ευρώπη, η ενσωμάτωσή τους-αποδοχή ή αντίσταση, όμως εναπόκειντο στις τοπικές αρχές και στους ίδιους τους κατοίκους.

Δημόσια αποδοχή, κριτική και αντίσταση

Αναφέρθηκε παραπάνω, ότι το αρχιτεκτονικό ιδίωμα του νεοκλασικισμού επιβλήθηκε στον ελλαδικό χώρο χωρίς ιδιαίτερες δυσκολίες. Μπορεί οι νέοι φαρδιοί δρόμοι και τα μεγαλεπήβολα κτίρια να γέμιζαν με περηφάνια τους σύγχρονους Έλληνες, η πορεία ανοικοδόμησης ωστόσο των νεοελληνικών πόλεων δεν έχαιρε πάντοτε της αποδοχής και της επικρότησης της τοπικής κοινωνίας ούτε ακολούθησε πιστά τις επιλογές της κεντρικής εξουσίας.

Καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, ο τοπικός Τύπος διατηρεί κριτική στάση απέναντι στην ανοικοδόμηση της χώρας. Με τον ανεπίσημο τόνο τους και το καυστικό τους χιούμορ οι αρθογράφοι ελέγχουν τις πρακτικές των πολιτικών και τη δουλειά των ειδικών, προκαλώντας έτσι συνεχή διάλογο ανάμεσα στις Αρχές και το πλατύ κοινό. Ενώ σε γενικές γραμμές ο Τύπος της εποχής υποστήριζε τις προσπάθειες εκσυγχρονισμού, συχνά επικρίνει την αναντιστοιχία του μεγαλόπνοού αυτού προγράμματος και της οικονομικής και κοινωνικής κατάστασης της χώρας[35]. Εμμένοντας στην κατάσταση των δρόμων και της αποχέτευσης και όχι τόσο στην κομψότητα των ιδιωτικών πολυτελών κατοικιών, αναδεικνύει τα κοινωνικά προβλήματα και τις συνθήκες της καθημερινής ζωής που, λόγω της έλλειψης προγραμμάτων κοινωνικής πρόνοιας και πολεοδομικής υποδομής, συνεχώς χειροτέρευαν. Οι σκονισμένοι δρόμοι σε συνδυασμό με τον ανεπαρκή φωτισμό στους δρόμους και την έλλειψη δέντρων αποτελούν όντως τις βασικές αιχμές της αποδοκιμασίας. Το 1895, η Εστία σχολιάζει το γεγονός ότι « προς τον καλλωπισμόν αυτής [της πόλης] και δημόσια και ιδιωτικά χρήματα μάλιστα έχουν ξοδευτεί αμέτρητα, αλλά τα χρήματα αυτά εξοδεύοντο μόνον διά να γείνη κάτι, όχι και διά να συντηρηθή. Αποδείξεις των λόγων μας ημπορούμεν να εύρωμεν όπου και αν στρέψωμεν το βλέμμα ˙ εις τους αχρήστους στύλους του ηλεκτρικού φωτός της οδού Σταδίου, εις τα σκονισμένα αετώματα της Ακαδημίας, εις τα σπασμένα φανάρια του υπουργείου των Εσωτερικών» (Εστία 2,αρ.59,30 Απριλίου 1895). Η κριτική για την κατάσταση της πόλης δεν απασχολεί όμως μόνο τον Τύπο, φαίνεται να είναι καθημερινό θέμα συζήτησης στα καφενεία και στις διάφορες κοινωνικές συγκεντρώσεις. Οι Αθηναίοι, μέσα από αυτή την επιμονή τους στην ανάγκη καθαριότητας, φωτισμού ,ασφάλειας και υγιεινής αναπαριστούν και διεκδικούν την ιδανική γι' αυτούς, πόλη. Μία καλονοικοκυρεμένη πόλη, επέκταση ενός καλονοικοκυρεμένου σπιτικού. Η ανοικοδόμηση της Αθήνας λοιπόν, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο έγινε υπόθεση όλων.

Η παρέμβαση ωστόσο των απλών κατοίκων συνήθως δεν αφορά σε συνολικά προβλήματα σχεδιασμού ή διαχείρισης του δημόσιου χώρου. Ενώ οι μηχανικοί και οι αρχιτέκτονες φαντάζονταν την πόλη σαν μια ολότητα και επεδίωκαν να διατηρήσουν τη λογική του αρχικού σχεδίου, οι κάτοικοι την αντιλαμβάνονταν περισσότερο τεμαχισμένη και έδιναν προτεραιότητα σε εκείνα τα τμήματα που τους αφορούσαν ιδιαίτερα λόγω κατοικίας, εργασίας ή ιδιοκτησίας. Ως επί το πλείστον, οι προτάσεις και αιτήσεις των πολιτών αφορούσαν στον περιορισμό του πλάτους κάποιου δρόμου ώστε να περιορισθεί το τμήμα της ιδιοκτησίας τους που προβλέπονταν να απαλλοτριωθεί[36]. Αυτού του τύπου οι προτάσεις ή εξαιρέσεις συχνά εγκρίνονταν από τις τοπικές αρχές που ήταν άλλωστε και αυτές που επιβαρύνονταν τα έξοδα των απαλλοτριώσεων και στη συνέχεια υποβάλλονταν στο υπουργείο εσωτερικών και στον βασιλιά. Αιτήσεις που αμφισβητούσαν τις πολεοδομικές αποφάσεις ή ζητούσαν εξαίρεση, δεν καταθέτονταν μόνο από τους μορφωμένους πολίτες. Κατά τη διαδικασία ανοικοδόμησης των νεοελληνικών πόλεων ακόμα και τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα εξοικειώθηκαν με τα

35. Σε ένα άρθρο του, το 1896, ο Εμμανουήλ Ροΐδης ασκεί κριτική στην «επικρατήσασα και βαθμηδόν κορυφωθείσα δυσαναλογία μεταξύ της οικοδομητικης πολυτελείας και της περί πάντα τα λοιπά πενιχρότητος και ανεπαρκείας» λέγοντας: «Τα τέκνα των αγωνιστών διέπρεψαν και εξακολουθούν να διαπρέπουν δια μίαν μόνον εξαιρετικώς ανεπτυγμένην ικανότητα, την οικοδομητικήν [έμφαση στο πρωτότυπο]. Ταύτην αναδεικνύει έτι μάλλον η έλλειψις πάσης άλλης. Το πολίτευμα απέτυχεν, η Μεγάλη Ιδέα ολοέν μαραίνει, η ναυτιλία εξέπεσεν, όλαι αι επιχειρήσεις εναυάγησαν, οι συνεταιρισμοί διελύθησαν, τα κεφάλαια εξιτμήσθησαν, αι Τράπεζαι ερειπώθησαν και μόνα ορθά απέμειναν τα σπίτια [έμφαση στο πρωτότυπο], ως μόνα μαρτύρια της δράσεως της παρούσης γενεάς».

36. Η απαλλοτρίωση για λόγους δημόσιας ωφέλειας με αποζημίωση του ιδιοκτήτη, είχε ήδη θεσπιστεί με το Σύνταγμα του 1844. Με την πολεοδομική νομοθεσία όμως του 1864-1917 οι απαλλοτριώσεις έγιναν στην ουσία ανέφικτες.

διάφορα πολεοδομικά και γραφειοκρατικά ζητήματα που ανέκυπταν. Έτσι, πολλές φορές «έβαζαν έναν γραφιά ή ένα μορφωμένο μέλος της οικογένειάς τους να τους [...] ετοιμάσει» τις όποιες ενστάσεις ή παρεμβάσεις. Βέβαια, το ότι υπάρχουν επίσημα έγγραφα που τεκμηριώνουν τη συνδιαλλαγή των απλών πολιτών με τις επίσημες Αρχές, δε σημαίνει αυτόματα ότι οι πολίτες υπάκουαν πιστά στις επίσημες κατευθύνσεις και στην πολεοδομική νομοθεσία ή ότι απαρνήθηκαν μεμιάς τις προϋπάρχουσες σχέσεις και παραδόσεις χώρου.

Τόσο εκείνοι που οικοδομούσαν για μεταπώληση ή για ενοικίαση όσο και οι οικογένειες που επέλεγαν την αυτοστέγαση, πρόβαλλαν σθεναρή αντίσταση κάθε φορά που η κυβέρνηση επιχειρούσε να επιβάλλει διατάξεις και κανονισμούς για τους όρους δόμησης και την υγιεινή των οικοδομών. Πολλά κτίρια χτίστηκαν χωρίς άδεια, αρκετά μάλιστα σε χώρους που ήταν προορισμένοι για μελλοντικές αρχαιολογικές ανασκαφές ή για πλατείες, πάρκα και δημόσια κτίρια. Η Λ. Λεοντίδου χαρακτηριστικά αναφέρει ότι: "Τα ιδιωτικά συμφέροντα εξασφάλισαν απόλυτο έλεγχο απάνω στην ακίνητη περιουσία, με αποτέλεσμα τον θρίαμβο του ελεύθερου ανταγωνισμού στις κτηματικές συναλλαγές και την οικιστική νομοθεσία". Η διαδικασία με την οποία παγιώθηκε αυτή η αγορά είχε δύο όψεις. Από τη μία, η αστική τάξη και κάποιες πλούσιες ντόπιες οικογένειες, που οικειοποιούνταν μεγάλες εκτάσεις γης συνήθως δίπλα στις οδικές αρτηρίες και τους σιδηροδρομικούς σταθμούς, με στόχο να τις μεταπωλήσουν σε διογκωμένες τιμές[37] και από την άλλη η μικροαστική τάξη που ενώ αδυνατούσε να συμμετάσχει στην παραπάνω ανταγωνιστική αγορά, έτεινε να αναπαράγει την λογική της σε όλο τον υπόλοιπο πολεοδομικό ιστό, που επεκτεινόταν μάλιστα αυθαίρετα[38]. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι οι πρώτες αυθαίρετες συνοικίες της Αθήνας ήταν μεγαλοαστικές, στα ανατολικά το Κολωνάκι και στα βόρεια η Νεάπολη. Στη συνέχεια ακολούθησαν οι συνοικίες των οικοδόμων, τα Αναφιώτικα και το ονομαζόμενο Προάστειο, στην περιοχή των σημερινών Εξαρχείων. Οι αυθαίρετες γειτονιές των αστών βέβαια, εντάχθηκαν στο σχέδιο σχετικά νωρίς (1860) σε σχέση με τις περιοχές των εργατικών τάξεων στο Γκάζι, το Θησείο και το Μεταξουργείο που περίμεναν ως το τέλος του αιώνα και ενώ είχαν ήδη ενταχθεί άλλες περιοχές όπως τα Άνω Πατήσια που βρισκόταν πολύ πιο μακριά από το όριο του σχεδίου πόλεως.

Ως ένδειξη αντίστασης εκ μέρους των κατοίκων στις νέες 'δυτικόφερτες' πολεοδομικές αρχές μπορεί επίσης να ερμηνευτεί και η επιμονή στις προϋπάρχουσες σχέσεις και παραδόσεις του χώρου. Η επιμονή αυτή μπορεί να ειδωθεί από δύο πλευρές. Απ' τη μία στο επίπεδο της πρόσληψης και οικειοποίησης του χώρου και από την άλλη στο επίπεδο παραγωγής του. Στην έρευνά της, για την Αθήνα του 19ου αιώνα η ιστορικός Ειρήνη Φατσέα αναφέρεται στο προσωπικό ευρετήριο διευθύνσεων του λόγιου Στέφανου Κουμανούδη. Η συγκεκριμένη πηγή παρουσιάζει ενδιαφέρον γιατί αποκαλύπτει ιδιαίτερα γλαφυρά την ταυτόχρονη συνύπαρξη δύο διαφορετικών συστημάτων ανάγνωσης και καταγραφής του χώρου ακόμα και στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα που θεωρητικά ήταν πιο εξοικειωμένα με τις ευρωπαϊκές νόρμες και πρακτικές. Ανάμεσα σε άλλα γράφει: «Γυμνασιάρχης Γενάδιος, αντίκρυ της κτιζόμενης φιλεκπαιδευτικής εταιρίας, εις την οικίαν με τα κλήματα […], Καθ. Βασίλειος Οικονομίδης πλησίον της νεοκτιζόμενης Μητροπόλεως, όπισθεν εις μίαν πλατείαν, όπου και φούρνος..». Οι κάτοικοι της νέας πόλης φαίνεται να λειτουργούν ταυτόχρονα σε δύο συστήματα χώρου- το προεπαναστατικό, που βασιζόταν στις διαπροσωπικές σχέσεις και τα ανεπίσημα, καθημερινά ορόσημα και το σύγχρονο-επίσημο που βασιζόταν στην καρτεσιανή γεωμετρία και την ορθολογιστική οργάνωση του χώρου.

Ως προς την παραγωγή του χώρου, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, ο νεοκλασικός ρυθμός δε γνώρισε καθολική κυριαρχία. Καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα συνυπήρχε με λαϊκά αρχιτεκτονικά ιδιώματα της προεπαναστατικής παράδοσης. Σε ολόκληρη την ελληνική επικράτεια μπορεί κανείς να συναντήσει

37. Πάγια πρακτική των μεγαλοκτηματιών ήταν να χωρίζουν ένα μέρος μόνο των εκτάσεών τους σε οικόπεδα και να τα πουλούν σε οικογένειες έτσι ώστε να δημιουργούν πολλαπλές πιέσεις για την νομιμοποίηση του συνόλου της ιδιοκτησίας τους.

38.«Διά τας ζητουμένας υπερμέτρους και παραλόγους τιμάς των εντός της πόλεως οικοπέδων […] , πολλοί κτίζουσιν έξω των υπό του σχεδίου αυτής προλογισθέντων ορίων, και ούτω νεαι συνοικίαι ατελείς προστίθενται απαύστως εις το σχέδιον […] ώστε κατήντησεν η έκτασις της πόλεως ταύτης ίση σχεδόν, προς την της Σμύρνης, περιέχουσα όμως πολλά κενά διαστήματα» (Μπίρης Κ., 1966, Αι Αθήναι – Από του 19ου εις τον 20ον αιώνα, Αθήνα, Εκδ. Καθιδρύματος Πολεοδομίας και Ιστορίας των Αθηνών.

δείγματα αυτής της αινιγματικής συνύπαρξης: παραδοσιακά στοιχεία με 'τουρκικά' πολλές φορές ονόματα- επιβίωση της γνώσης γενεών ολόκληρων τεχνιτών- να κρύβονται πίσω από νεοκλασικές προσόψεις. Ακόμα όμως και αν δεχτούμε ότι ο κοσμοπολίτικος και νεωτερικός αέρας των νεοκλασικών προσόψεων σε μεγάλο βαθμό επιβλήθηκε στην αρχιτεκτονική φυσιογνωμία των ελληνικών πόλεων, σίγουρα δεν κατάφερε να αποτυπώσει αξιόλογες αλλαγές σε επίπεδο νοοτροπιών και σχέσεων. Ακόμα και η πιο κραυγαλέα νεοκλασική πρόσοψη μπορεί να κρύβει επιμελώς μια συμβατική, πατριαρχικά δομημένη, οικογενειακή ζωή.

Η διαχείριση του δημόσιου χώρου στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος, όπως διαφάνηκε από τα παραπάνω έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας. Η μεγαλεπήβολη οικοδομική δραστηριότητα, σημάδεψε την ίδρυση του κράτους και μετέφερε πολλά και διαφορετικά μηνύματα στον ελληνικό λαό. Απέδειξε με χειροπιαστό τρόπο την ανασυγκρότηση της χώρας, την οριστική αποκοπή από το οθωμανικό παρελθόν και την προσέγγιση της Δύσης. Οι νεοσυσταθείσες πόλεις με τα νεοκλασικά κτίρια αποτέλεσαν την απτή απόδειξη της προόδου και της κοινωνικής συνοχής. Παράλληλα με τη δημιουργία μιας ενιαίας εθνικής γλώσσας, ιστορίας και θρησκείας, η πολιτεία ανέλαβε και τον έλεγχο της γης, της πολεοδομίας και της δημόσιας αρχιτεκτονικής. Η ταυτότητα του νέου ελληνικού κράτους σφυρηλατήθηκε όχι μόνο με τα βιβλία και τις εθνικές εορτές αλλά και μέσα από τον νεοσχεδιασμένο αρχιτεκτονικό χώρο. Η αρχιτεκτονική βοήθησε τους νέους θεσμούς να αποκτήσουν ρίζες στον χώρο και να ισχυροποιήσουν την παρουσία αλλά την παρέμβασή τους στις ζωές των πολιτών. Ο πολεοδομικός σχεδιασμός αποτέλεσε το μέσο για τον έλεγχο της αστικής ανάπτυξης και την ικανοποίηση των συνεχώς αυξανόμενων αναγκών ενώ ταυτόχρονα αποδείχθηκε χρήσιμο εργαλείο για την ομοιογενοποίηση ενός πληθυσμού πολλαπλών και ετερόκλητων καταβολών.

Νεοκλασικά σπίτια στη Σόλωνος, Αθήνα.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Bastea E., 1997, "Regularization and resistance: Urban transformation in late nineteenth century Greece", στο Carabott P.(eds), 1997, Greek society in the making 1863-1913.Realities, Symbols and Visions, London, Centre for Hellenic studies, King's College London: 209-229

Clark T.-J., 1984, The painting of modern life: Paris in the art of Manet and his followers, Princeton, NJ:66.

Δημαράς Κ.Θ., 1983, Νεοελληνικός Διαφωτισμός, Αθήνα, Ερμής

Δημοσθενοπούλου-Μισιρλή Ν., 1983, "Απόψεις γερμανών αρχαιολόγων για την πολεοδομική ανάσυγκροτηση τη Αθήνας μετά τη σύσταση του νεοελληνικού κράτους", στο Νεοκλασική πόλη & Αρχιτεκτονική:186-193.

Hastaoglou- Martinidis V., 1995, "City form and national identity: Urban designs in nineteenth – century Greece", στο π. Journal of Modern Greek Studies, v. 13, : 99-123.

Herzfeld M.,1998, Η ανθρωπολογία μέσα από τον καθρέφτη. Κριτική εθνογραφία της Ελλάδας και της Ευρώπης, Αθήνα, Αλεξάνδρεια

Herzfeld M., 2002, Πάλι δικά μας. Λαογραφία, Ιδεολογία και η Διαμόρφωση της Σύγχρονης Ελλάδας, Αθήνα, Αλεξάνδρεια

Καυταντζόγλου Ρ.,2001, Στη σκιά του ιερού βράχου. Τόπος και μνήμη στα Αναφιώτικα, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα

Λεοντή Α.,1998, Τοπιογραφίες του ελληνισμού Χαρτογραφώντας την πατρίδα, Αθήνα, Scripta

Λεοντίδου Λ., 2001, Πόλεις της σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940, Αθήνα, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ

Μάρτος Δ., 2005, Αθήνα, πρωτεύουσα του νέου ελληνικού κράτους :πολιτική, ιδεολογία και χώρος, διδακτορική διατριβή

Μπαστέα Ε., 2008, Αθήνα 1834-1896.Νεοκλασική πολεοδομία & ελληνική εθνική συνείδηση, Αθήνα, Libro

Μπίρης Μ. & Καρδαμίτση- Αδάμη Μ.,2001, Νεοκλασική αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, Αθήνα, Μέλισσα

Νεοκλασική πόλη & Αρχιτεκτονική, Πρακτικά πανελλήνιου συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 2-4 Δεκεμβρίου 1983, Α.Π.Θ., Σπουδαστήριο Ιστορίας Αρχιτεκτονικής

Πολίτης Α., Τα ρομαντικά χρόνια, Αθήνα, ΕΜΝΕ Μνημών.

Σκαρπιά- Χόιπελ Ξ., 1976, Η μορφολογία του γερμανικού κλασικισμού(1789-1848) και η δημιουργική αφομοίωσή του από την ελληνική αρχιτεκτονική(1833-1897), Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Τσακόπουλος Π, "Ελληνική Πόλη και Νεοκλασικισμός. Η Ελληνική Πολεοδομία στο 19ο αιώνα", στο Αρχαιολογία και Τέχνες, τ.65:31-41.

Τραυλός Ι., 1993, Πολεοδομική εξέλιξις των Αθηνών : Από των προϊστορικών χρόνων μέχρι των αρχών του 19ου αιώνος, Αθήνα, Καπόν

Φιλιππίδης Δ.,1984, Νεοελληνική αρχιτεκτονική. Αρχιτεκτονική θεωρία και πράξη(1830-1980) σαν αντανάκλαση των ιδεολογικών επιλογών της νεοελληνικής κουλτούρας, Αθήνα, Μέλισσα

CKTHE

Η πόλη και οι μετανάστες

Το να προσπαθήσει κανείς να προσεγγίσει τη σχέση της πόλης με τους μετανάστες, ομολογουμένως αποτελεί ένα δύσκολο εγχείρημα. Αυτό οφείλεται σε διάφορους λόγους, που αφορούν τόσο στην ουσία των πόλεων ως τόπων όπου τέμνονται σχεδόν όλες οι κοινωνικές σχέσεις, είτε αυτές είναι οικονομικές και πολιτικές, είτε πολιτιστικές και συμβολικές, όσο και στη διαφοροποίηση των υποκειμένων που στριμώχνονται στη λέξη «μετανάστης». Παρ' όλα αυτά, στο κείμενο αυτό θα προσπαθήσουμε να διαγράψουμε ένα περίγραμμα αυτής της πολύπλοκης σχέσης ή καλύτερα, να επισημάνουμε τις σημαντικότερες πτυχές της, προσπαθώντας ταυτόχρονα να περιγράψουμε την ελληνική περίπτωση και να διερευνήσουμε τις συγκλίσεις συμφερόντων που μπορεί να υπάρξουν μεταξύ «μεταναστών» και «ντόπιων» γύρω από το δικαίωμα στην πόλη. Προσπαθούμε να αναδείξουμε τις αντιφάσεις που παράγονται εντός της σχέσης πόλης και μετανάστευσης, ώστε να μπορέσουν αυτές να γίνουν αξιοποιήσιμες πολιτικά. Για να το κάνουμε αυτό, θα χρειαστεί να απομακρυνθούμε από την επιφάνεια των φαινομένων που φέρνει η μετανάστευση και να προσεγγίσουμε το πιο βαθύ επίπεδο της σχέσης της με την παραγωγή του χώρου των πόλεων. Η πολιτική χρησιμότητα μιας τέτοιας διερεύνησης ακολουθεί την αντίστροφη πορεία από το κείμενο: θέλουμε να πιστεύουμε ότι το δικαίωμα στην πόλη μπορεί να αποτελέσει άλλο ένα πιθανό «πρόγραμμα» το οποίο θα φέρει πιο κοντά ντόπιους και μετανάστες, για το συμφέρον και των μεν και των δε.

Ο κυρίαρχος λόγος συνηθίζει να προσεγγίζει τη σχέση πόλεων και μεταναστών με όρους συνεπειών, που οι ανθρώπινες αυτές ροές φέρνουν στις πόλεις. Εμείς θα προτείνουμε μια άλλη εκκίνηση του ζητήματος, η οποία είναι και ιστορικά πιο έγκυρη. Θα πρέπει να δούμε τις πόλεις και σαν προϊόν, εκτός των άλλων, της εγκατάστασης και της δραστηριότητας σε αυτές παλαιότερων κυμάτων μετανάστευσης. Είτε πρόκειται για εσωτερική, είτε για εξωτερική, είτε ομοεθνών είτε αλλοεθνών, η μετανάστευση αποτέλεσε ιστορικά έναν από τους βασικούς παράγοντες διαμόρφωσης των πόλεων σε όλο τον κόσμο και ίσως μια αναγκαία συνθήκη για την ανάπτυξή τους. Αλλά και αντίστροφα, η ύπαρξη των πόλεων και η οικονομική και πολιτική τους λειτουργία, γέννησε πολλαπλά κύματα μετανάστευσης προς αυτές τους τελευταίους αιώνες.

Από το 12ο αιώνα, που η Μεσόγειος ξαναγίνεται θάλασσα ανοιχτή στο εμπόριο, οι αρχαίες πόλεις αναζωογονούνται και δέχονται νέους κατοίκους, που θέλουν να ξεφύγουν από τα φεουδαρχικά δεσμά και ασχολούνται με το εμπόριο. Οι μεσαιωνικές πόλεις λειτουργούσαν ως παρένθεση στο φεουδαρχικό έδαφος, αφού εντός των τειχών τους οι κάτοικοι δεν υπάγονταν σε σχέσεις αίματος και συγγένειας και δεν υποτάσσονταν στα καπρίτσια του άρχοντα, όπως συνέβαινε στα φέουδα, αλλά οι υποχρεώσεις και τα δικαιώματά τους εκπορεύονταν από τους γραπτούς νόμους της (αυτόνομης) πόλης. Αυτή η συνθήκη ελευθερίας μαζί με τις αντίστοιχες οικονομικές ευκαιρίες, οδήγησε κι άλλους πολλούς ανθρώπους στις πόλεις, σε τέτοιο βαθμό που μετά από κάποιους αιώνες ωρίμανσης και των οικονομικών συνθηκών αλλά και της ανάπτυξης του μεγέθους και της δύναμης των πόλεων, αυτές οι τελευταίες ανέτρεψαν τη φεουδαρχική εξουσία και έθεσαν τη βάση για την περεταίρω ανάπτυξη του εμπορικού καπιταλισμού. «Ο αέρας της πόλης έκανε τους ανθρώπους ελεύθερους» και αυτή ήταν η αιτία των πρώτων κυμάτων μετανάστευσης προς τις πόλεις.

Όσο ο καπιταλισμός εξελισσόταν, προκαλούσε νέες μετακινήσεις ανθρώπων. Όλα τα μεταναστευτικά ρεύματα, βέβαια, δεν οδηγούνταν προς τις πόλεις. Ούτε οι Ευρωπαίοι αποικιοκράτες στην Αμερική, την Αφρική και την Ασία, ούτε οι Πουριτανοί που εγκαταστάθηκαν στη Νέα Αγγλία, ούτε οι Ισπανοί κατακτητές του Περού και του Μεξικό και οι Γάλλοι αποικιοκράτες του Αγ. Δομίνικου δημιούργησαν ή εγκαταστάθηκαν σε πόλεις εκεί που πήγανε, αφού στόχος τους ήταν η εκμετάλλευση των φυτειών και των ορυχείων που βρισκόντουσαν στην ύπαιθρο.

Στην αρχή χρησιμοποίησαν την εργατική δύναμη των ιθαγενών που συνάντησαν στις νέες περιοχές, αλλά μόλις τα αποθέματα ντόπιου εργατικού δυναμικού εξαντλήθηκαν, χιλιάδες Αφρικανοί μεταφέρθηκαν ως σκλάβοι στα νέα εδάφη. Η πλειοψηφία των πληθυσμών αυτών προφανώς δεν κατέληξε στις πόλεις, οι οποίες συνέχιζαν να είναι ο πόλος έλξης για τους ελεύθερους μετανάστες, παραμένοντας έτσι «έδαφος ελευθερίας».

Όπως έχει συχνά επισημανθεί, η ανάπτυξη της βιομηχανίας και η αστικοποίηση αποτέλεσαν τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος, μια κοινή διαδικασία. Έτσι, κατά τη Βιομηχανική Επανάσταση ο καπιταλισμός στηρίχτηκε πλήρως πάνω στην εκμετάλλευση των ελεύθερων από τους φεουδαρχικούς δεσμούς κατοίκους των πόλεων. Η ελευθερία αυτών των ανθρώπων ήταν βέβαια σχεδόν θεωρητική, αφού δεν είχαν και πολλές άλλες επιλογές, εκτός από το να δεχθούν να δουλέψουν σε κακοπληρωμένες και επικίνδυνες πολλές φορές δουλειές, ώστε να εξασφαλίσουν την επιβίωση. Παρ' όλα αυτά, αλλεπάλληλα κύματα μεταναστών συνέχισαν να συρρέουν στις πόλεις κυρίως των Η.Π.Α., αναζητώντας ένα καλύτερο μέλλον και τη διαφυγή από μια πραγματικότητα φτώχιας και καταπίεσης στις γενέτειρες χώρες. Εδώ εντάσσεται και ο πρώτος γύρος ελληνικής μετανάστευσης προς τις Η.Π.Α. Μετά από αυτόν, η Ελλάδα γνώρισε άλλους δύο μέχρι τη σημερινή εποχή[1]. Πρώτα το 1922, οπότε γίνεται χώρα υποδοχής 1,5 εκατομμυρίου προσφύγων από την Τουρκία, οι οποίοι έπαιξαν πολύ σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη και την επέκταση των παλιών οικισμών γύρω από τις πόλεις, αλλά και στη δημιουργία νέων. Έπειτα μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, μεγάλος αριθμός ντόπιων μεταναστεύει κυρίως προς την κεντρική και βόρεια Ευρώπη, αλλά και τον Καναδά και την Αυστραλία για πολιτικούς και οικονομικούς λόγους, προς αναζήτηση καλύτερου μέλλοντος.

Στις αρχές της δεκαετίας του '90 τα κύματα της «νέας μετανάστευσης» φτάνουν στην Ελλάδα και η χώρα γίνεται για δεύτερη φορά στην ιστορία της χώρα υποδοχής, αλλά για πρώτη φορά χώρα υποδοχής αλλοεθνών μεταναστών. Η σημερινή μετανάστευση είναι και αυτή συνδεδεμένη με την πόλη, αφού ο μεγαλύτερος αριθμός των ανθρώπων αυτών καταλήγει όχι απλά σε πόλεις, αλλά στις μεγαλύτερες από αυτές και μάλιστα στον πιο πυκνοκατοικημένο κεντρικό πυρήνα τους.

Αυτό συμβαίνει για μια σειρά από λόγους, που αφορούν τόσο στις συνθήκες δουλειάς και κατοίκησης που συναντούν στην ύπαιθρο (με το παράδειγμα της Μανωλάδας να είναι το πιο εύγλωττο, αλλά μάλλον όχι το πιο περιθωριακό) και στις ευκαιρίες και τα δίκτυα υποστήριξης από ομοεθνείς τους που αναμένουν να βρουν στις πόλεις, όσο και στους σχεδιασμούς των κυκλωμάτων δουλεμπορίας και των κρατικών μηχανισμών διαχείρισής τους, οι οποίοι επιλέγουν τους τόπους όπου θα τους ελευθερώσουν και άρα τους τόπους όπου θα διαμείνουν για ένα διάστημα, δεδομένης της δυσκολίας άμεσης μετακίνησης (χωρίς λεφτά, χωρίς χαρτιά). Σπρωγμένοι από ένα μίγμα ανάγκης, καταναγκασμού (που προκαλείται τόσο στις χώρες προέλευσης από τα εκεί καθεστώτα, τις επεμβάσεις των πρωτοκοσμικών κρατών και τις οικονομικές συνθήκες) αλλά και προσωπικής επιθυμίας, οι μετανάστες καταλήγουν σε μεγαλύτερο βαθμό στις πόλεις. Και μάλιστα, όταν εκδιώκονται, επιστρέφουν αργά ή γρήγορα σε αυτές. Αυτό συμβαίνει στην Ελλάδα, όπως συμβαίνει και σε όλες τις άλλες πρωτοκοσμικές χώρες.

Οι μετανάστες, η πολιτική οικονομία, η πόλη

Η δομή, η μορφή και η λειτουργία των μεγάλων πόλεων είναι σήμερα τέτοια που δείχνει σαν να περιλαμβάνουν διαφορετικές πόλεις μέσα τους. Αυτές οι «πόλεις μέσα στην πόλη» έχουν τρεις τυπικές μορφές: τα διοικητικά-οικονομικά κέντρα με τα ακριβά γραφεία και τις ακριβές εμπορικές δραστηριότητες, τις φθίνουσες πρώην βιομηχανικές περιοχές και τις αντίστοιχες γύρω τους περιοχές κατοικίας και

1. Υπάρχει και ένας τρίτος γύρος, αυτός της εσωτερικής μεταπολεμικής μετανάστευσης που συνήθως αναφέρεται ως το φαινόμενο της αστυφιλίας. Οι καταλήψεις γης και η εκτεταμένη αυτοστέγαση των πληθυσμών αυτών, καθώς και η εργασία τους στην οικοδομική δραστηριότητα έπαιξε καθοριστικότατο ρόλο στη δημιουργία, στο χτίσιμο των σημερινών ελληνικών πόλεων, με την Αθήνα να είναι το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα. Δε θα ήταν υπερβολή να πούμε πως η Αθήνα όπως την ξέρουμε σήμερα είναι μια πόλη που χτίστηκε από μετανάστες, κυρίως εσωτερικούς αλλά και ξένους.

τέλος τις περιοχές που συγκεντρώνεται ο μεγαλύτερος όγκος των μεταναστών. Στην Ελλάδα, δεδομένης και της διαφοράς της δομής των πόλεων από αυτές πιο ανεπτυγμένων κρατών, τα όρια μεταξύ των διαφορετικών αυτών περιοχών δεν είναι τόσο σαφή όσο στη βόρεια Ευρώπη και Αμερική, αφού παρεμβάλλονται οι αχανείς περιοχές γενικής κατοικίας. Παρ' όλα αυτά, μπορεί κανείς να διακρίνει περιοχές στις οποίες υπερισχύουν χαρακτηριστικά κάποιας από τις παραπάνω τρεις μορφές. Αυτές οι «πόλεις μέσα στην πόλη» δεν πρέπει να ιδωθούν σαν χωριστές, σαν να ανταποκρίνονταν η καθεμία σε διαφορετική ιστορική/γεωγραφική φάση, αλλά ως προϋπόθεση η μία της άλλης, ώστε να μπορεί να λειτουργήσει σήμερα το οικονομικό σύστημα της πόλης σαν σύνολο. Θα προσπαθήσουμε να δείξουμε πως η μετανάστευση δεν αποτελεί εισβολή των φτωχών στον παράδεισο της Δύσης, αλλά πως η έλευσή τους έχει να κάνει με ευρύτερες οικονομικές διαδικασίες, που έχουν την πηγή τους στα ανεπτυγμένα κράτη και στις μεγάλες πόλεις τους.

Καταρχήν, αν δεχόμασταν την υπόθεση ότι η μόνη αιτία της μετανάστευσης ήταν η οικονομική ανάγκη και ότι αυτή η τελευταία αρκεί για να πυροδοτήσει μεγάλες μετακινήσεις πληθυσμών και να καθορίσει τις τροχιές των ροών αυτών, θα έπρεπε να παρατηρούμε γενικά τους ανθρώπους από τα πιο φτωχά μέρη του πλανήτη να μετακινούνται προς τα πιο πλούσια. Τα πράγματα όμως δεν είναι ακριβώς έτσι. Πολλές από τις φτωχότερες χώρες της Αφρικής, της Ασίας και της Λατινικής Αμερικής δεν αποτελούν στην πραγματικότητα πηγές μετανάστευσης προς τις πλούσιες χώρες. Και όλες οι πλούσιες χώρες δε δέχονται μετανάστες από οποιαδήποτε φτωχή χώρα του κόσμου, αλλά κυρίως από κάποιες συγκεκριμένες. Οι ροές της παγκόσμιας μετανάστευσης, η προέλευση και ο προορισμός τους, αντανακλούν μια ιστορία πρότερων οικονομικών και πολιτικών σχέσεων μεταξύ χώρας αποστολής και χώρας υποδοχής. Οι σχέσεις αυτές είναι κατά κύριο λόγο αυτές που δημιουργήθηκαν από την εποχή της αποικιοκρατίας. Οι δεσμοί ηγεμονίας των ισχυρών κρατών και οι δομικές οικονομικές ανισορροπίες που προκαλούν στις κοινωνίες των πιο αδύναμων (τα κράτη αυτά είναι μονίμως πιο φτωχά και πολιτικά ασταθή από την αντίστοιχη πρώην αποικιοκρατική δύναμη) είναι το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο γεννιούνται και από το οποίο καθορίζονται τα άκρα των ροών αυτών. Για το λόγο αυτό, οι περισσότεροι μετανάστες στις Η.Π.Α. προέρχονται από το Μεξικό, τις Φιλιππίνες, την Κούβα, την Ταϊβάν, στη Γαλλία από την Αλγερία, την Τυνησία, το Μαρόκο και τα Γαλλόφωνα κράτη της Αφρικής και στην Αγγλία από τη δυτική Ινδία. Παρόμοια, αν και δεν πρόκειται για τυπική αποικιοκρατία αλλά μάλλον για ισχυρούς οικονομικούς και πολιτικούς δεσμούς μεταξύ κρατών, μπορεί να ερμηνευτεί η μετανάστευση Τούρκων και Ελλήνων στη Γερμανία σε προηγούμενες δεκαετίες.

Μέσα στο παραπάνω ιστορικό πλαίσιο ενεργοποιούνται οι κύριες μεταναστευτικές ροές και καθορίζονται οι τροχιές τους. Η εκκίνηση των ροών έχει γίνει και εξακολουθεί να γίνεται, κυρίως βάσει δύο μηχανισμών: Πρώτον, την κανονική στρατολόγηση εργασίας από τα αδύναμα κράτη προς τα πιο ισχυρά, μέσω απεσταλμένων και αντιπροσώπων(παλιότερα κυρίως κρατικών απεσταλμένων, ενώ σήμερα από ένα εύρος μηχανισμών που μπορεί να ξεκινά από τις διακρατικές συμφωνίες και να φτάνει ως τους δουλεμπόρους και τους πράκτορες του trafficking ή και πιθανούς διαπλεκόμενους μεταξύ αυτών μηχανισμούς). Δεύτερον, την ανατροφοδότηση του φαινομένου της μετανάστευσης, τόσο λόγω των ακόμη μεγαλύτερων οικονομικών προβλημάτων που δημιουργούνται στις χώρες αποστολής εξαιτίας της διαρροής πολύτιμου εργατικού δυναμικού, όσο και του γεγονότος ότι η επιλογή της μετανάστευσης γίνεται όλο και πιο οικονομική, βιώσιμη και φτηνή, λόγω προηγούμενων εγκαταστάσεων ομοεθνών μεταναστών και των δικτύων αλληλεγγύης που εγκαθιστούν στις χώρες άφιξης. Είναι πιο εύκολο να ξενιτευτεί κάποιος όταν έχει, ή ελπίζει να έχει, κάποιους να τον περιμένουν και να τον στηρίξουν εκεί που θα πάει. Η μετανάστευση έτσι μπορεί να αυτοαναπαράγεται ακόμα και όταν εκλείψουν οι λόγοι της εγκατάστασης των πρώτων μεταναστών σε κάποια χώρα και πλέον να γίνεται για λόγους επανένωσης οικογενειών, για απόκτηση

μόρφωσης ή απλά επειδή οι φιλόδοξοι νέοι άνθρωποι θεωρείται πολύ φυσικό να κάνουν μια τέτοια κίνηση. Οι μετακινήσεις ανθρώπων τον τελευταίο αιώνα τουλάχιστον, έχουν πυροδοτηθεί και σχεδιαστεί από τα ίδια τα κράτη και άλλους ισχυρούς οικονομικούς παράγοντες (νόμιμους ή παράνομους). Με μια έννοια, θα μπορούσε να ειπωθεί πως αποτέλεσαν το λογικό «αντιστρόφως ανάλογο» των αρχικών εγκαταστάσεων των αποικιοκρατών, που έθεσαν μεγάλα τμήματα του πλανήτη σε μια οικονομικά υποδεέστερη θέση εντός της καπιταλιστικής οικονομίας.

Στην Ελλάδα, εκτός από τους παραπάνω μηχανισμούς[2] που λειτούργησαν και λειτουργούν κανονικά, μάλιστα κυρίως όχι από το κράτος, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι κομμάτια του κρατικού μηχανισμού δεν εμπλέκονται με νόμιμο ή παράνομο[3] τρόπο στην όλη διαδικασία, υπάρχει μια επιπλέον ιδιαιτερότητα. Η ιδιαιτερότητα αυτή είναι η γεωγραφική θέση της, η οποία την καθιστά αντικειμενικά μία από τις χώρες εισόδου στην Ευρώπη. Έτσι, ένας αριθμός μεταναστών βλέπει τη διαμονή του εδώ ως προσωρινή, χωρίς να σημαίνει ότι αυτό συμβαίνει με τους περισσότερους ή ότι κάποιοι δεν στεριώνουν τελικά στις ελληνικές πόλεις. Από την άλλη, στις πόλεις που λειτουργούν ως πύλες (εξόδου από την Ελλάδα και εισόδου στην Ευρώπη) συγκεντρώνεται μεγάλος αριθμός προσωρινών (που επιθυμούν να φύγουν) μεταναστών προκαλώντας σημαντικούς κοινωνικούς και χωρικούς ανταγωνισμούς (βλ. τις πόλεις της Πάτρας και της Ηγουμενίτσας)[4]. Επίσης, η γεωγραφική εγγύτητα και οι πολιτισμικές συγγένειες με τις βαλκανικές χώρες (κυρίως την Αλβανία) λειτούργησαν ως ενθαρρυντικός παράγοντας, τόσο για τη στρατολόγηση μεταναστών όσο και για την «εθελοντική» είσοδό τους στη χώρα.

*

Τα εθνικά σύνορα σε όλη την καπιταλιστική ιστορία υπήρξαν βασικό εργαλείο του κεφαλαίου για τον έλεγχο της κινητικότητας της εργασίας. Είναι βασικό θεμέλιο του παγκόσμιου καταμερισμού της εργασίας, αφού αν οι εργαζόμενοι ήταν ελεύθεροι όσο το κεφάλαιο στο να μετακινούνται, η παγκόσμια διάταξη της παραγωγής θα κινδύνευε με κατάρρευση, αφού βασίζεται και στη μεταβίβαση πλούτου από τις φτωχές στις πλούσιες χώρες, μέσω της εκμετάλλευσης του εκεί «φτηνού» και ανοργάνωτου προλεταριάτου. Με άλλα λόγια, ο καπιταλισμός χρειάζεται μια τέτοιου είδους υποτιμημένη εργασία, καρφωμένη σε φτωχές χώρες που θα μπορεί να την εκμεταλλεύεται με την απειλή του θανάτου από την πείνα και την εξαθλίωση. Αλλά χρειάζεται και άλλα πράγματα…

Οι μεγάλες εταιρείες, που έχουν τη δυνατότητα να αποκεντρώσουν την παραγωγή τους στις παραπάνω χώρες, έχουν την έδρα τους στις μεγάλες δυτικές μητροπόλεις, οι οποίες λειτουργούν ως κόμβοι διεθνών ροών κεφαλαίου, τεχνολογίας, πληροφοριών. Ταυτόχρονα, μέσω της βιομηχανίας του θεάματος και χρησιμοποιώντας τις ίδιες αυτές τεχνολογίες, που επιτρέπουν την εξ αποστάσεως διεύθυνση της παραγωγής, τις ταχύτατες χρηματιστηριακές συναλλαγές και την ανταλλαγή μεγάλου όγκου πληροφοριών, εξάγουν σε όλο τον πλανήτη το δυτικό πολιτισμικό πρότυπο και την εικόνα της ευημερίας των δυτικών κοινωνιών. Επέτρεψαν, έτσι, σε ανθρώπους από όλο τον κόσμο να γνωρίσουν τις οικονομικές ευκαιρίες και τους τρόπους για να φτάσουν σε αυτές. Η «διεθνοποίηση από τα πάνω» του κεφαλαίου, συνοδεύεται ταυτόχρονα από το «διεθνισμό των από κάτω», που κοιτούν να βελτιώσουν τη ζωή τους και διασχίζουν τα εθνικά σύνορα, κατευθυνόμενοι στις μεγάλες πόλεις. Αυτές, λόγω της οικονομικής τους λειτουργίας και του φαντασιακού που διαφημίζουν, λόγω τελικά της εξωστρέφειάς τους με σκοπό την άνοδό τους σε μια ιεραρχία του παγκόσμιου συστήματος των πόλεων, γίνονται πόλοι έλξης πολλές φορές πιο ισχυροί από τα εθνικά κράτη όπου βρίσκονται. Γίνονται και κόμβοι ροών ανθρώπων.

Έτσι, από υποκειμενική σκοπιά, ένας μετανάστης είναι πιθανότερο να θέλει να καταλήξει σε μια μεγάλη πόλη, πράγμα που άλλωστε συνήθως το καταφέρνει

2. Διακρατικές συμφωνίες για την προσέλκυση εργατών υπήρξαν ήδη από τη δεκαετία του '70. Η αρχή της υποδοχής μεταναστών στην Ελλάδα έγινε το 1972 με υπόδειξη του Συνδέσμου Ελληνικών Βιομηχανιών (ΣΕΒ) προς την κυβέρνηση του δικτάτορα Παπαδόπουλου τον Αύγουστο του 1970, με την οποία ζητούσε την εισαγωγή 10.000 Αφρικανών και Ασιατών για απασχόληση σε τομείς στους οποίους δεν υπήρχε διαθέσιμη εγχώρια εργατική δύναμη. Κατά την δεκαετία του '70 σύμφωνα με τον ΣΕΒ η ελληνική οικονομία είχε ανάγκη από 180.000 αγρεργάτες, ενώ υπήρχαν χιλιάδες κενές θέσεις σε βιομηχανίες μετάλλου, χημικών, υφασμάτων και μηχανών. Το 1976 ήρθαν - και παρέμειναν - περίπου 3.000 Ιρακινοί και Χριστιανοί Δρούζοι από το Λίβανο. Από την άλλη, σήμερα ενώ εξακολουθούν να υπάρχουν διακρατικές συμφωνίες (με το Πακιστάν για παράδειγμα) υπάρχουν παράλληλα οργανωμένα πρακτορεία που στρατολογούν γυναίκες από την Ανατολική Ευρώπη για να απασχοληθούν στην οικιακή εργασία αλλά και παράνομα κυκλώματα trafficking που εξαναγκάζουν γυναίκες από την Ανατολική Ευρώπη και την Αφρική στην πορνεία.

3. Π.χ. τα κυκλώματα δικηγορικών γραφείων και κρατικών υπηρεσιών που εμπλέκονται στις διαδικασίες νομιμοποίησης. Αυτά τα κυκλώματα επιταχύνουν διαδικασίες νομιμοποίησης επί πληρωμή, μετανάστες τους πληρώνουν ώστε να εξασφαλίσουν τα χαρτιά τους.

4. Και στις δύο περιπτώσεις οι ανταγωνισμοί κατέληξαν στην κατεδάφιση των καταυλισμών των μεταναστών και στην περίπτωση της Πάτρας και σε εμπρησμό του, ενώ όσοι μετανάστες βρισκόντουσαν στο σημείο συνελήφθησαν.

(αν επιζήσει στη διαδρομή…)[5]. Πέρα όμως από αυτό, υπάρχει και μια σειρά από αντικειμενικούς λόγους που δημιουργούν τη ζήτηση για μετανάστες και την εργασία τους, καθώς και τις συνθήκες για την απορρόφησή τους στις οικονομίες των πόλεων.

*

Η επέκταση του άτυπου τομέα της οικονομίας είναι το γενικό πλαίσιο οργάνωσης της εκμετάλλευσης της εργασίας, που δημιουργεί τις συνθήκες ζήτησης και απορρόφησης των μεταναστών. Ο όρος «άτυπος τομέας» ή «άτυπη οικονομία» περιγράφει μια διαδικασία παραγωγής εισοδήματος που χαρακτηρίζεται από έλλειψη ρύθμισης, σε ένα πλαίσιο όπου παρόμοιες δραστηριότητες ρυθμίζονται. Και ως ρύθμιση εννοείται η θεσμική διαμεσολάβηση του κράτους στη διαδικασία παραγωγής εισοδήματος. Ενώ στις ανεπτυγμένες χώρες η άτυπη οικονομία μπορεί να προσομοιάζει με συνθήκες μιας παλαιότερης περιόδου, στην πραγματικότητα, δεδομένων και των δεκαετιών που σε ορισμένους τομείς εξάλειψαν την άτυπη εργασία, αποτελεί μια νέα εξέλιξη της οργάνωσης της εργασίας. Οι άτυποι τομείς, που φαίνεται να είναι ξεπερασμένα κατάλοιπα περασμένων μορφών παραγωγικής διαδικασίας και οργάνωσης της εργασίας, αντιπροσωπεύουν την υποβάθμιση της εργασίας σε αναπτυσσόμενους τομείς της οικονομίας[6].

Ας επικεντρώσουμε πρώτα στη ζήτηση για άτυπη εργασία, που προέρχεται από μεγάλες και μικρές επιχειρήσεις της «τυπικής» οικονομικής δραστηριότητας και από τελικούς καταναλωτές προϊόντων και υπηρεσιών. Οι συνθήκες που συμβάλλουν στην αναζήτηση της άτυπης εργασίας είναι πολλές.

Οι ανταγωνιστικές πιέσεις από εταιρείες, που έχουν καταφέρει να διεθνοποιήσουν την παραγωγή τους και που εκμεταλλεύονται τη φτηνή εργασία των χωρών του πρώην Δεύτερου και του Τρίτου Κόσμου, πάνω σε άλλες που δεν το έχουν καταφέρει, είναι βασικός λόγος. Για παράδειγμα, μια βιοτεχνία ένδυσης που παρέμεινε στο Λεκανοπέδιο, έχει να ανταγωνιστεί τις αντίστοιχες που κατάφεραν να φύγουν για τα βαλκάνια και τις πολυεθνικές που παράγουν στον Τρίτο Κόσμο. Δεν θα μπορούσαν να κάνουν κάτι τέτοιο, εκτός κι αν κατέφευγαν στην άτυπη εργασία των μεταναστών. Ταυτόχρονα, η φυσική δέσμευση κάποιων επιχειρήσεων με μία πόλη, ακριβώς επειδή η αγορά των προϊόντων της είναι η ίδια αυτή η πόλη, δεν τους επιτρέπει να αναζητήσουν φτηνότερη εργασία αλλού. Τέτοια μπορεί να είναι μια μικρή επιχείρηση ενός εργολάβου, που αναλαμβάνει το υπεργολαβικό έργο μιας μεγάλης κατασκευαστικής που εδρεύει και δραστηριοποιείται σε μια πόλη.

Ο τρόπος επέκτασης και ανανέωσης των πόλεων στην Ελλάδα, με μικρής κλίμακας επεμβάσεις (αναστηλώσεις, αποκαταστάσεις, ανακαινίσεις κτιρίων) και έργα που απαιτούν έκτακτη και εντατική εργασία για ολοκλήρωση σε μικρό χρόνο, βρίσκουν ένα σημαντικό απόθεμα εργασίας στους τεχνίτες από ξένες χώρες. Ακόμα όμως και στα μεγάλα έργα, τις τελευταίες δύο δεκαετίες, οι οποίες ταυτίζονται με το χρόνο εκρηκτικής ανάπτυξης των πολύ μεγάλων κατασκευαστικών εταιρειών, χρησιμοποιήθηκε εκτεταμένα η άτυπη εργασία των μεταναστών στις ιδιαίτερες συνθήκες (κάτεργου) της προετοιμασίας των «ολυμπιακών έργων». Δε θα ήταν ανακριβές να πούμε πως, όπως οι ελληνικές πόλεις χτίστηκαν τη δεκαετία του ’60 και του ’70 από εσωτερικούς μετανάστες, επεκτάθηκαν, ανακαινίστηκαν και εξευγενίστηκαν από αλλοδαπούς εργάτες.

Η ανάπτυξη τομέων της οικονομίας που σχετίζονται με το lifestyle, με την παροχή προϊόντων και υπηρεσιών για τα στελέχη των μεγάλων επιχειρήσεων και των οικογενειών τους, βασίζεται και αυτή στην άτυπη εργασία για τη βιωσιμότητά της. Τα γυαλισμένα γραφεία των εταιρειών κάποιος πρέπει να τα καθαρίσει. Οι εταιρείες καθαρισμού είναι τυπικό παράδειγμα αυτού που συζητάμε εδώ[7]. Ένα κυριλέ εστιατόριο για γιάπηδες στο κέντρο μιας πόλης, δεδομένης και της υψηλής αξίας

5. Περισσότεροι από 14.000 πρόσφυγες (καταγεγραμμένοι) έχουν χάσει τη ζωή τους στα σύνορα της Ευρώπης. Τα στοιχεία από: http://owni.eu/2011/03/04/app-fortress-europe-a-deadly-exodus/
6. Στην Ελλάδα ο άτυπος τομέας της παραγωγής ήταν πάντα εξαιρετικά διευρυμένος για δυτικό καπιταλιστικό κράτος. Το γεγονός ότι η διεύρυνση του άτυπου τομέα αποτελεί μια νέα εξέλιξη και μια γενική τάση επιβεβαιώνεται από τη γενική απορρύθμιση και απόσυρση του κράτους, με την κατάργηση των Γενικών Συμβάσεων Εργασίας, του βασικότερου θεμελίου της προηγούμενης ρύθμισης, που νομοθετήθηκε φέτος από την κυβέρνηση.
7. Ας θυμηθούμε και την υπόθεση της Κωνσταντίνας Κούνεβα.

της γης, βρίσκει διέξοδο, ώστε να είναι κερδοφόρο, στη φτηνή άτυπη εργασία. Επίσης, μια βιομηχανία ρούχων κάποιου οίκου μόδας (έχουμε και τέτοιους στην Ελλάδα), επειδή έχει την αγορά του στην Αθήνα, χρειάζεται η παραγωγή του να είναι κοντά (ο πλούσιος κύριος δεν μπορεί να περιμένει και πολύ για το σακάκι που παρήγγειλε…) και δεδομένων των επίσης υψηλών αξιών γης (σε σχέση με το να πήγαινε στη Βουλγαρία), κάνει το ίδιο πράγμα.

Ταυτόχρονα, η ύπαρξη μιας δεξαμενής άτυπης εργασίας ενθαρρύνει αρκετούς επιχειρηματίες να εισέλθουν στην αγορά, υπολογίζοντας απευθείας στη στρατολόγησή της και το μειωμένο κόστος της.

Ένας άλλος σημαντικότατος λόγος, που συμβάλλει στη ζήτηση για φτηνή άτυπη εργασία, είναι η ζήτηση για την παραγωγή εξαιρετικά φτηνών προϊόντων τα οποία προορίζονται για κατανάλωση από τα λαϊκά στρώματα, που δεν έχουν πρόσβαση στις ακριβές αγορές. Δημιουργείται έτσι μια μεγάλη αγορά (φτηνή) που είναι αναγκαία για την αναπαραγωγή των πιο υποβαθμισμένων οικονομικά κοινωνικών στρωμάτων και φυσικά κερδοφόρα για τις επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται σε αυτή.

Η παραπάνω απαρίθμηση θα μπορούσε να εμπλουτιστεί και με άλλες αιτίες και παραδείγματα[8]. Αυτό που θέλουμε να δείξουμε εδώ είναι πως η διεύρυνση της άτυπης οικονομίας δεν είναι αποτέλεσμα κάποιων στρατηγικών επιβίωσης των μεταναστών αλλά, αντίθετα, αποτέλεσμα της δομής και των μετασχηματισμών της «μεγάλης» οικονομίας των μεγαλουπόλεων. Οι μεταναστευτικές κοινότητες αποτελούν τη βασική δομή από την οποία μπορεί να αντληθεί εργατικό δυναμικό για την άτυπη παραγωγή, καθώς αυτές μπορούν να παρέχουν ευέλικτη, αξιόπιστη και φτηνή εργασία, την εμπειρία των τεχνιτών, την οποία έχουν αποκομίσει από τις χώρες προέλευσης και επίσης, διαθέτουν τα απαραίτητα δίκτυα υποστήριξης και αλληλοβοήθειας, που επιτρέπουν τη φτηνή αναπαραγωγή της εργασίας. Η ένταξή τους στην εργασία με αυτό τον τρόπο, όμως, είναι αποτέλεσμα διαδικασιών που ξεπερνάνε τους ίδιους τους μετανάστες και που αφορούν όχι δικές τους στρατηγικές επιβίωσης, αλλά του κεφαλαίου. Είναι φανερό το πόσο ζωτική γι' αυτό είναι η ύπαρξη μεταναστών στις μεγάλες πρωτοκοσμικές πόλεις.

*

Αυτό που πρέπει να έχουμε στο μυαλό μας είναι ότι η ενίσχυση του άτυπου τομέα της οικονομίας και η υποβάθμιση τομέων της παραγωγής αποτελούν τρόπους, τους πιο σύγχρονους, αναδιοργάνωσης της σχέσης κεφαλαίου – εργασίας. Η πρακτική – πολιτική απαγόρευση της μετανάστευσης, μέσω των πολιτικών παροχής ασύλου[9] υποβιβάζει την ύπαρξη του κάθε μετανάστη στο επίπεδο της «γυμνής ζωής», του σώματος χωρίς τις ιδιαίτερες ποιότητες, χωρίς τις κοινωνικές και ιστορικές ιδιότητες που συνιστούν την ατομική υποκειμενικότητα. Έτσι, δημιουργείται η απαραίτητη δεξαμενή άτυπης εργασίας. Η κατάσταση στην οποία βρίσκονται σήμερα οι μετανάστες, προϊόν του περίπλοκου παγκόσμιου καταμερισμού εργασίας, αποτελεί την σημερινή αποκρυστάλλωση της διαρκούς στρατηγικής του κεφαλαίου (και των πιο μύχιων πόθων του), να μετατρέψει την εργατική τάξη σε καθαρή εργατική δύναμη, να εξαλείψει κάθε δυνατότητά της για αντίσταση, για πολιτική και επαναστατική δράση. Η επέκταση της άτυπης παραγωγής, που εμπλέκει μεγάλα τμήματα και του ντόπιου πληθυσμού, προεικονίζει και ένα μέλλον γι' αυτόν, αντίστοιχο με το παρόν των μεταναστών.

Ο παλιός εργατικός διεθνισμός στόχευε στη διάσχιση των συνόρων μέσω της διάδοσης του πολιτικού αγώνα, που συμπυκνωνόταν στο σύνθημα «προλετάριοι όλων των χωρών ενωθείτε», υπονοώντας την ενοποίηση και την ταυτοχρονία του αγώνα, σχετικά «εθνικών» προλεταριάτων εντός των εθνικών τους κρατών. Σήμερα, η φυσική διάσχιση των συνόρων από «προλετάριους όλων των χωρών»

8. Δεν έχουμε μιλήσει καθόλου για «τυπικά» παράνομες δραστηριότητες, όπως το trafficking και την πορνεία, το εμπόριο ναρκωτικών καθώς και για την οικιακή εργασία, με την οποία ασχολείται άλλο κείμενο του παρόντος τεύχους.

9. Η νομική αντικατάσταση του καθεστώτος του πρόσφυγα (ο διαχωρισμός σε πολιτικό πρόσφυγα και οικονομικό μετανάστη είναι ακριβώς ένας διαχωρισμός που τίθεται στο σημερινό πλαίσιο από τις ίδιες πολιτικές ασύλου) με αυτό του αιτούντος άσυλο, ταυτόχρονα με την όλο και πιο δύσκολη παροχή του, οδηγούν τους μετανάστες στο να προσπαθήσουν να διασχίσουν παράνομα τα σύνορα και τους εμπλέκουν με τα κυκλώματα δουλε-μπόρων, που τους πουλάνε ακριβά αυτή τη δυνατότητα.

με τα ίδια τους τα κορμιά και η φυσική εγγύτητα μεταξύ ντόπιων και ξένων εντός των πόλεων, ανοίγουν νέες δυνατότητες για δράση ενάντια στο κεφάλαιο. Οι στρατηγικές του κεφαλαίου είναι πάντα αντιφατικές, σκάβουν το λάκκο τους. Η παραγωγή ενός πολυεθνικού πληθυσμού ντόπιων και ξένων με κοινά συμφέροντα, λόγω της κοινής τους θέσης στην παραγωγή ως άτυπα εργαζόμενοι, είναι η κύρια αντίφαση της στρατηγικής του. Η οποία για να οξυνθεί χρειάζεται, βέβαια, κοινή δράση ξένων και ντόπιων στο πεδίο της εργασίας. Πράγμα το οποίο δε συμβαίνει σήμερα σε κανένα βαθμό, με κύρια ευθύνη του επίσημου συνδικαλισμού, που αποκλείει και αυτός, όπως το κράτος, τους μετανάστες, αλλά κυρίως αγνοεί και δεν ασχολείται με τον διευρυνόμενο άτυπο τομέα της παραγωγής (είτε αφορά ντόπιους, είτε ξένους).

*

Η εμπλοκή των μεταναστών με το οικονομικό σύστημα της πόλης γίνεται και με άλλους παράλληλους τρόπους. Οι μετανάστες άλλωστε, εκτός από εργαζόμενοι είναι και κάτοικοι της πόλης, καταναλωτές προϊόντων και υπηρεσιών, και δρώντα υποκείμενα, παρόλο που οι σχεδιασμοί κράτους και κεφαλαίου θέλουν να τους υποβιβάσουν σε «καθαρή εργασία».

Καταρχήν, οι μετανάστες εγκαθίστανται σε κάποια σπίτια. Η κατοικία στον καπιταλισμό έχει τρεις λειτουργίες. Πρώτα και κύρια αποτελεί ένα εμπόρευμα το οποίο παράγεται, αγοράζεται και πουλιέται σε μια αγορά με σκοπό την αποκόμιση κέρδους. Δεύτερον, αποτελεί ένα από τα μέσα αναπαραγωγής της εργασίας- οι εργάτες κάπου πρέπει να μένουν για να μην πεθάνουν από το κρύο και τις αρρώστιες, αν είναι να πηγαίνουν κάθε επόμενη μέρα στη δουλειά. Και τρίτον, σαν μια χρήση γης ανάμεσα σε άλλες εντός μιας πόλης, η κατοικία απαιτεί γη και ανταγωνίζεται με τις άλλες χρήσεις.

Οι περιοχές εγκατάστασης των μεταναστών καθορίζονται, κυρίως, από την εγγύτητα στην εργασία ή σε κάποιο συγκοινωνιακό κόμβο, που να τους επιτρέπει τη σχετικά γρήγορη πρόσβαση σε αυτή, καθώς και από το ενοίκιο, το οποίο πρέπει να είναι χαμηλό. Τα κέντρα των πόλεων αναδεικνύονται ως προνομιακοί τόποι εγκατάστασης. Ας πούμε, τα κέντρα της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης. Αυτά, τις δεκαετίες από το '80 και μετά έχαναν σταθερά τον χαρακτήρα τους ως περιοχές κατοικίας. Η κίνηση αυτή ενισχύονταν από τους κρατικούς σχεδιασμούς, μέσω των μεγάλων αστικών οδικών αξόνων, που επέτρεψαν την αστική διάχυση, μέσω της αποκέντρωσης των πανεπιστημίων κ.λπ., αλλά και από το μικροαστικό φαντασιακό, που ήθελε μόλις κάποιος έβγαζε κάποια χρήματα, να εγκαταλείπει το κέντρο για τις «πιο ήσυχες και πιο καθαρές» περιοχές των προαστίων. Η αγορά κατοικίας έφθινε και οι τιμές των ακινήτων και των ενοικίων έπεφταν. Η εγκατάσταση των μεταναστών ήρθε να γεμίσει φυσικά αυτό το κενό, αφού πληρούνταν όλες τις προϋποθέσεις που αναφέραμε πριν. Ταυτόχρονα, έγινε δυνατόν πολλοί ιδιοκτήτες ακινήτων να αποκομίσουν μεγάλα κέρδη σε σχέση με την ποιότητα και την αξία των διαμερισμάτων τους, νοικιάζοντάς τα παράνομα, σε μεγάλο αριθμό μεταναστών (ακόμα και με την ημέρα ή με τη βδομάδα), πρακτικά στοιβάζοντάς τους σε ελάχιστο χώρο, πατώντας πάνω στην ανάγκη τους για φτηνή αναπαραγωγή. Η διαδικασία αυτή διαιωνίζεται, καθώς η χειροτέρευση των συνθηκών κατοίκησης οδηγεί σε περεταίρω μείωση των αξιών και έλκει ακόμα περισσότερους μετανάστες. Αυτό συνεχίζεται μέχρι τη στιγμή που οι αξίες πέφτουν τόσο, που γίνεται πιο συμφέρον για κάποια μεγάλη εταιρεία να αρχίσει να αγοράζει ακίνητα και να στοχεύει στον εξευγενισμό της περιοχής (και προφανώς στην εκδίωξη των μεταναστών). Νέες «ανώτερες» χρήσεις γης, όπως διαμερίσματα για τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, γραφεία μεγάλων εταιρειών και τραπεζών κ.λπ. θα αρχίσουν να εκτοπίζουν τη μη συμφέρουσα πλέον υποβαθμισμένη κατοικία των μεταναστών.

Πέρα όμως από τον παραπάνω οικονομικό μηχανισμό, που ενεργοποιεί και κάνει

κερδοφόρο το gentrification κατοικίας και χώρων εργασίας και που αποτελεί, μαζί με τις αναφορές και τη συσχέτιση του φαινομένου της μετανάστευσης με την εγκληματικότητα και την ασφάλεια, τον πυρήνα του κυρίαρχου λόγου για την ανάγκη «εξευγενισμού» των κέντρων και άλλων περιοχών, υπάρχει και ένας παράλληλος, πιο υπόγειος. Ο μηχανισμός αυτός, που αφορά στο εμπορικό gentrification (ακριβά καταστήματα, boutique, gallery, εστιατόρια κ.λπ.) έχει ήδη υπαινιχτεί στα παραπάνω, και δεν είναι άλλος από τη δυνατότητα άντλησης από το απόθεμα της άτυπης εργασίας των μεταναστών.

Τόσο η ανακατασκευή του κτιριακού αποθέματος των περιοχών προς «εξευγενισμό», όσο και η λειτουργία των επιχειρήσεων που σχετίζονται με το αντίστοιχο lifestyle είναι σε μεγάλο βαθμό έντασης εργασίας. Έτσι, η αποκόμιση κέρδους από τις δραστηριότητες αυτές βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην εκμετάλλευση της ζωντανής εργασίας και όχι σε κάποια υψηλή τεχνολογία. Η προσφορά της υποβαθμισμένης εργασίας των μεταναστών αλλά και ντόπιων είναι κρίσιμης σημασίας για τους σχετικούς κλάδους της οικονομίας, οι οποίοι είναι ταυτόχρονα ταχέως αναπτυσσόμενοι κλάδοι (ίσως και παρά την κρίση). Έχοντας υπόψη ότι βασικό κριτήριο για την επιλογή περιοχής κατοικίας από τους μετανάστες είναι η απόσταση από την εργασία τους (το κόστος μετακίνησης είναι εδώ ο κρίσιμος παράγοντας) και ότι οι περιοχές που εξευγενίζονται είναι συνήθως αυστηρά οριοθετημένες, αυτό που αναμένεται να συμβεί, ειδικά στο κέντρο της Αθήνας, είναι να εκτοπιστούν οι μετανάστες από συγκεκριμένα οικοδομικά τετράγωνα προς κάποια άλλα στις διπλανές γειτονιές, στις οποίες φυσικά ήδη κατοικούν πολλοί μετανάστες.

Η εμπλοκή των μεταναστών λοιπόν, στον μηχανισμό του gentrification είναι πιο πολύπλοκη από ότι επισημαίνεται συνήθως. Η χωρική γειτνίαση «εξευγενιζόμενων» ή «εξευγενισμένων» περιοχών με περιοχές κατοικίας μεταναστών είναι επίσης κρίσιμη, καθώς το κόστος μετακίνησης είναι ένα επιπλέον κόστος, που πρέπει να αναληφθεί από τους αντίστοιχους εργοδότες, δεδομένων και των αμοιβών πείνας της αντίστοιχης άτυπης εργασίας. Η περίπλοκη αυτή σχέση δεν αναδεικνύεται από τον αντίστοιχο κυρίαρχο λόγο, γιατί δείχνει το πόσο απαραίτητη για την οικονομική λειτουργία των «γυαλιστερών» τομέων της οικονομίας είναι η εργασία των μεταναστών. Η έμφαση που δίνεται στην υποβάθμιση και την ασφάλεια έχει μια ξεκάθαρη, τουλάχιστον για εμάς, πολιτική λειτουργία, η οποία είναι η υποβάθμιση των μεταναστών εργατών στο επίπεδο της «καθαρής εργατικής δύναμης», όπως θα φανεί και παρακάτω.

Ο δημόσιος χώρος και οι μετανάστες

Όπως αναφέρουμε και σε άλλο κείμενο του τεύχους, «...για τους ''άλλους'' το δικαίωμα την πόλη μεταφράζεται ως δικαίωμα στην ''κατοίκηση'' του δημόσιου χώρου της πόλης με τους δικούς τους κάθε φορά όρους, ως ''άλλοι''... και κατοικώ σημαίνει συμμετέχω σε μια κοινωνική ζωή, διαπλάθω τον χώρο και τον προσαρμόζω στις ανάγκες της ίδιας της κατοίκησης. Διαμορφώνεται έτσι, ο δημόσιος χώρος και ως χώρος πολιτικός.»

Οι μετανάστες αλλάζουν τη μορφή του δημόσιου χώρου με τις καθημερινές τους πρακτικές: όταν περνούν τον ελεύθερο χρόνο τους σε δρόμους και πλατείες, όταν περιμένουν στις πιάτσες για να βρουν μεροκάματο, ανοίγοντας μικρά μαγαζιά με το ιδιαίτερο χρώμα της πατρίδας τους και εμπορευόμενοι προϊόντα και υπηρεσίες για τους ομοεθνείς τους, σαν πλανόδιοι και μικροπωλητές σε προσωρινές αγορές στο δρόμο, σαν άστεγοι... Πιο σπάνια, αν και όλο και συχνότερα, εμφανίζονται σαν πολιτικά υποκείμενα που αρθρώνουν λόγο ή δρουν στην πόλη.

*

Η μικροεπιχειρηματική δραστηριότητα κάποιων μεταναστών είναι ένα οικονομικό φαινόμενο που παράγεται από την ίδια τη συσσώρευση ικανού αριθμού μεταναστών σε κάποιες περιοχές και η οποία δημιουργεί ζήτηση για ορισμένες εξειδικευμένες υπηρεσίες και προϊόντα (internet και phone shops, mini market με προϊόντα των χωρών καταγωγής, φθηνά εστιατόρια και καφενεία, ταξιδιωτικά πρακτορεία, πρακτορεία εφημερίδων, μεταφραστικά γραφεία). Δημιουργείται με αυτόν τρόπο ένα κάποιου τύπου «φτηνό gentrification από τα κάτω». Οι όψεις των δρόμων αλλάζουν και χρωματίζονται από τον χαρακτήρα των καταστημάτων διαφόρων εθνικοτήτων. Οι μικρές αυτές επιχειρήσεις εγγράφουν με πιο μόνιμο τρόπο την παρουσία των μεταναστών στο χώρο.

Ταυτόχρονα, η ύπαρξη τέτοιων μικρών επιχειρήσεων, που πολλές από αυτές ευημερούν, θυμίζει στους ντόπιους ότιοι μετανάστες δεν είναι απλά ένα παθητικό αντικείμενο προς εκμετάλλευση, αλλά μπορούν να αναπτύξουν ανεξάρτητες στρατηγικές επιβίωσης. Το γεγονός αυτό μπορεί να προκαλέσει και το φθόνο των ντόπιων, οι οποίοι στις σημερινές συνθήκες βλέπουν αντίστοιχες επιλογές να είναι όλο και πιο περιορισμένες. Αυτή η οπτική κομματιών του ντόπιου πληθυσμού αγνοεί ή παραβλέπει το γεγονός ότι οι αντίστοιχες «ελληνικές» μικρές επιχειρήσεις που κλείνουν, απευθύνονται σε διαφορετική αγορά. Από την άλλη, κάποιοι ντόπιοι επιχειρηματίες που είχαν ή δεν είχαν άλλα καταστήματα σε περιοχές όπου σήμερα συγκεντρώνονται μετανάστες, έχουν προσαρμόσει τις δραστηριότητές τους στις ανάγκες των μεταναστών και βγάζουν έτσι το ψωμί ή το παντεσπάνι τους. Πρόκειται για ιδιοκτήτες ταξιδιωτικών πρακτορείων, φθηνών και παλιών κεντρικών ξενοδοχείων, μεταφραστικών γραφείων, για μεσίτες που βρίσκουν διαθέσιμα καταστήματα για να λειτουργήσουν οι μετανάστες τις επιχειρήσεις τους, μηχανικούς που εξασφαλίζουν τις άδειες για τέτοιες επιχειρήσεις, κ.τ.λ. Μια σειρά από ντόπιους επιχειρηματίες λοιπόν, ζουν από τη ζήτηση που δημιουργούν οι μετανάστες για προϊόντα και υπηρεσίες.

Η άλλη οικονομική δραστηριότητα των μεταναστών, η οποία εμφανίζεται ως σημείο μεγάλου ανταγωνισμού μεταξύ ντόπιων και ξένων, είναι το λεγόμενο «παραεμπόριο», οι υπαίθριες προσωρινές αγορές με φτηνά προϊόντα που στήνονται σε πεζόδρομους, πεζοδρόμια και πλατείες. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει παραπάνω, οι αγορές αυτές απευθύνονται σε ένα αγοραστικό κοινό με μικρή έως εξαιρετικά μικρή αγοραστική δύναμη. Είναι προφανές πως ένα τέτοιο κοινό δεν έχει ούτως ή άλλως πρόσβαση στα πιο ακριβά έως πανάκριβα καταστήματα των εμπορικών περιοχών και πως οι κραυγές μίσους των διαφόρων «αγανακτισμένων εμπόρων» και των ΜΜΕ ενάντια στους μικροπωλητές δεν έχουν να κάνουν με την κλοπή πελατών, που έτσι κι αλλιώς ποτέ δεν θα είχαν. Αν ήταν έτσι, θα είχαν ήδη στρωθεί κουβέρτες με τσάντες από τους ίδιους τους ιδιοκτήτες των καταστημάτων της Ερμού στον πεζόδρομο…

Ο πυρήνας του ανταγωνισμού βρίσκεται αλλού. Είναι ένας ανταγωνισμός για τη φυσιογνωμία του χώρου της πόλης και ταυτόχρονα, μια στρατηγική που θέλει να απαγορέψει τέτοιες ανεξάρτητες στρατηγικές επιβίωσης από τους μετανάστες. Η κατάληψη του δημόσιου χώρου από το σεντόνι με τα διάφορα εμπορεύματα από τον μετανάστη και το πενιχρό εισόδημα που αυτή η πρακτική του αποδίδει, αποτελεί ζήτημα ζωής και θανάτου γι' αυτόν. Πρόκειται για την επιβίωσή του. Το κυνήγημά του, πρακτικά σημαίνει υποβάθμισή του, στην κατάσταση του άνεργου-διαθέσιμου για πιο εξαρτημένου τύπου άτυπη εργασία. Αυτός είναι, για άλλη μια φορά, ο πολιτικός στόχος κινήσεων του τύπου «Παραεμπόριο STOP», που δρουν με την πλάτη κατασταλτικών μηχανισμών και ΜΜΕ. Ταυτόχρονα, η παρουσία τέτοιου είδους υπαίθριας αγοράς στον ίδιο χώρο (ακριβώς στον ίδιο) με πιο ακριβά και σίγουρα πιο γκλαμουράτα καταστήματα, αλλοιώνει την εικόνα του εμπορικού κέντρου σαν ενός τόπου «καθαρού», τακτοποιημένου, πλημμυρισμένου από τις χαρούμενες φατσούλες ευκατάστατων καταναλωτών που αγοράζουν ανέμελα

τα φανταχτερά εμπορεύματα. Μια τέτοια εικόνα είναι πλήγμα στο θέαμα της κατανάλωσης.

*

Επιπλέον, οι μετανάστες έχουν την τάση, στον ελεύθερό τους χρόνο, να χρησιμοποιούν τους δημόσιους χώρους της πόλης σε μεγαλύτερο βαθμό από ότι οι ντόπιοι. Αυτό οφείλεται σε μια σειρά από λόγους, κυριότερος από τους οποίους είναι οι ίδιες οι συνθήκες κατοίκησης στα σπίτια. Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι συνθήκες κατοίκησης είναι συμφορημένες. Δύο και περισσότερες οικογένειες ή μεγάλος αριθμός αντρών σε ένα διαμέρισμα είναι συνηθισμένα μοτίβα συγκατοίκησης. Επίσης, δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις στις οποίες γυναίκες οικιακοί βοηθοί διαμένουν στο σπίτι το οποίο φροντίζουν. Είναι λογικό, ο δημόσιος χώρος να αποτελεί απαραίτητο συμπλήρωμα της κατοίκησης, αρχικά για να εξασφαλίζεται η ψυχική ηρεμία του ατόμου. Παράλληλα, και δεδομένης της αδυναμίας πολλών μεταναστών να κοινωνικοποιηθούν με τον τρόπο και στους τόπους που το κάνουν οι ντόπιοι, δηλαδή σε τόπους κατανάλωσης της διασκέδασης (λόγω έλλειψης χρημάτων ή/και ρατσιστικού αποκλεισμού τους) ο δημόσιος χώρος λειτουργεί ως ο τόπος όπου εκπληρώνει αυτή την κρίσιμη λειτουργία.

Η διαδικασία της κοινωνικοποίησης στο δημόσιο χώρο για τους μετανάστες λαμβάνει ακόμα μεγαλύτερη σημασία, αν σκεφτούμε και το γεγονός πως με αυτό τον τρόπο, το να βρίσκονται δηλαδή (κυρίως με τους ομοεθνείς τους) στις πλατείες, στους δρόμους αλλά και μπροστά στα καταστήματα άλλων μεταναστών, που λειτουργούν σε μεγάλο βαθμό σαν σημεία συνάντησης, δομούν δίκτυα υποστήριξης και επιβεβαιώνουν προσωπικές σχέσεις, που είναι σημαντικές για την επιβίωσή τους. Σε αυτές τις συναντήσεις αναζητούν δουλειά, ζητούν τις συμβουλές και την οικονομική βοήθεια παλιότερων μεταναστών ή τη βοήθεια για προβλήματα που συναντούν με τις διαδικασίες νομιμοποίησης, ενώ ακόμα και παλιότεροι μετανάστες δανείζουν τα χαρτιά τους σε πιο νέους ώστε να μπορούν να εργαστούν.

Αυτός ο τρόπος κατοίκησης των μεταναστών προκαλεί από πολλές πλευρές το κυρίαρχο «κανονικό» πρότυπο. Το πρότυπο αυτό, αν μπορούμε να το περιγράψουμε εν συντομία, συμπυκνώνεται στα εξής (σε σχέση με αυτά που αναφέραμε παραπάνω): μία πυρηνική οικογένεια ως η βασική μονάδα αναπαραγωγής, η οποία κατοικεί σε ένα διαμέρισμα ή σπίτι και οι δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου και οι διαδικασίες κοινωνικοποίησης που συνδέονται με αυτές συμβαίνουν σε τόπους κατανάλωσης της διασκέδασης. Είναι προκλητικός, ταυτίζεται με το «άλλο», το ξένο, το «βρώμικο», ένας τρόπος αναπαραγωγής που βασίζεται στην συγκατοίκηση κάποιων ατόμων, που δεν απαρτίζουν αναγκαστικά μια οικογένεια. Επίσης, συμβαίνει το ίδιο με αυτούς που αράζουν σε μια πλατεία γιατί δεν έχουν που αλλού να πάνε για να περάσουν την ώρα τους. Για να μη μιλήσουμε για αυτούς που απλά περιφέρονται ασκόπως…

Το κυνηγητό των μεταναστών από τους δημόσιους χώρους, είτε με σκούπες της αστυνομίας, είτε με τη δράση φασιστών και παρακρατικών, έχει σαν συνέπεια/στόχο να στερήσει από τους μετανάστες οποιονδήποτε «αυτόνομο» τρόπο να καθορίσουν τη ζωή τους, ακόμα και στα πιο στοιχειώδη. Στερώντας τους το δικαίωμα να βρίσκονται στο δημόσιο χώρο, ουσιαστικά τους στερείται το δικαίωμα στην επιβίωση, όπως προκύπτει από τα παραπάνω[10]. Ταυτόχρονα, το κυνηγητό αυτό επιβάλλει, με την ωμή πλέον βία, το κυρίαρχο «κανονικό» πρότυπο κατοίκησης και ζωής. Και η λογική συνέπεια της έξωσης του «άλλου» από την πόλη, λέγεται φυλακή και στρατόπεδο συγκέντρωσης. Σε αυτό το τελευταίο θα επανέλθουμε.

Σε συνθήκες κρίσης, όπου η επιλογή της συγκατοίκησης θα αφορά όλο και περισσότερα κομμάτια του ντόπιου πληθυσμού και το να πίνει κανείς μπύρες στην

10. Βέβαια, τα μαχαιρώματα, οι ξυλοδαρμοί και τα πογκρόμ δεν έχουν κανένα πρακτικό αποτέλεσμα – εκτός φυσικά από τις επιπτώσεις στα θύματα και τις οικογένειές τους - αφού η δύναμη της ανάγκης που εκπληρώνουν οι καθημερινές πρακτικές κατοίκησης των μεταναστών είναι τέτοια, που αυτοί εξακολουθούν σχεδόν ανεπηρέαστοι τις συνήθειές τους. Μια βόλτα στην πλατεία του Αγ. Παντελεήμονα οποιαδήποτε μέρα θα επιβεβαιώσει το γεγονός. Η δράση των φασιστών εξυπηρετεί μόνο μία στρατηγική της έντασης την οποία έρχεται κατόπι να διαχειριστεί (ποιος άλλος;) το κράτος.

πλατεία και το δρόμο θα αποτελεί όλο και περισσότερο μια λύση για τον ελεύθερο χρόνο, έχουν ήδη δημιουργηθεί οι «υποδοχείς» για να τα εντάξουν όλα αυτά στην κατηγορία του «άλλου» και να κυνηγηθούν αντίστοιχα. Το αν θα κυριαρχήσει κατά κράτος το «κανονικό» πρότυπο ή αν αυτό θα τεθεί υπό αμφισβήτηση και θα ανατραπεί, αποτελεί την έκβαση μιας μάχης που δίνεται και θα δοθεί στο δημόσιο χώρο των πόλεων. Είναι μια μάχη που αφορά και θα αφορά όλο και περισσότερο, ντόπιους και φυσικά μετανάστες.

*

Αναφέραμε ότι, σε κάποιες περιπτώσεις, οι μετανάστες εμφανίζονται στο προσκήνιο σαν δρώντα πολιτικά υποκείμενα, αναλαμβάνουν πολιτική δράση ή/και αρθρώνουν πολιτικό λόγο. Τα παραδείγματα είναι αρκετά και αφορούν τόσο στον αγροτικό χώρο όσο και στον αστικό. Ενδεικτικά να μιλήσουμε για τις απεργίες των Μπαγκλαντεσιανών στις φραουλοκαλλιέργειες της Μανωλάδας, των Αιγύπτιων ψαράδων στις μηχανότρατες της Νέας Μηχανιώνας, των Πακιστανών εργατών γης στα κτήματα με πορτοκάλια στη Σκάλα Λακωνίας, των Αλβανών εργατών στα θερμοκήπια των Βασιλικών Θεσσαλονίκης. Οι απεργίες αυτές συναντήθηκαν σε ορισμένες περιπτώσεις με την άγρια καταστολή του κράτους και των τοπικών εργοδοτών. Από την άλλη, είναι τα πρώτα δείγματα της αντίδρασης, της οργάνωσης και της πολιτικής δράσης των μεταναστών, οι οποίοι άρθρωσαν το δικό τους λόγο και επέλεξαν τις μορφές πάλης τους ενάντια στην εκμετάλλευσή τους, ενώ αναπτύχθηκαν και πεδία αλληλεγγύης από κομμάτια του ντόπιου πληθυσμού (κυρίως αριστερών και αναρχικών)

Σε αστικό πλαίσιο, η μορφή των αγώνων των μεταναστών έχουν πιο πολύπλοκες μορφές εμφάνισης και η αλληλεπίδραση με τον ντόπιο πληθυσμό είναι διαφορετική από τα παραπάνω παραδείγματα του αγροτικού χώρου. Τα δύο πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι αυτά της εξέγερσης του Δεκέμβρη του '08 και της Κερατέας[11].

Στην περίπτωση του Δεκέμβρη, η μορφή που πήρε η εξέγερση των μεταναστών ήταν αυτή της καταστροφικής βίας και της απαλλοτρίωσης εμπορευμάτων και συνόδεψε την αντίστοιχη δράση των ντόπιων εξεγερμένων. Αυτό συνέβη, όχι μόνο στην Αθήνα όπου συνηθίζουμε να επικεντρώνουμε την ανάλυση λόγω και της έκτασης των γεγονότων, αλλά και σε άλλες πόλεις της Ελλάδας όπου έγιναν ανάλογες πράξεις. Είναι ασφαλές να εκτιμήσουμε ότι, ενώ υπήρξε χωρική συνύπαρξη και ομοιότητα πρακτικών ανάμεσα σε ντόπιους και ξένους εξεγερμένους, δεν υπήρξε ουσιαστική επικοινωνία. Μένει να φανεί αν η ομοιότητα των μορφών δράσης οφείλεται στην κατάσταση που οι μετανάστες ήδη βιώνουν και που τμήματα της ντόπιας νεολαίας είτε ήδη βιώνουν, είτε διαβλέπουν σαν προοπτική τους. Η χωρική αυτή συνύπαρξη και παράλληλη δράση αντιπαραβάλλεται με το παράδειγμα του Παρισιού, όπου ο χωρικός αποκλεισμός είναι πολύ πιο έντονος. Στην περίπτωση αυτή, ένα χρόνο μετά την εξέγερση των απογόνων μεταναστών στα προάστια, όταν αυτοί συναντούσαν νεολαίους που κινητοποιούνταν ενάντια στο «σύμφωνο πρώτης απασχόλησης» τους ενοχλούσαν και τους πείραζαν (επιεικώς) και σίγουρα δεν συμμετείχαν στις κινητοποιήσεις τους. Τους αντιλαμβάνονταν, δηλαδή, σαν ανταγωνιστικό αν όχι εχθρικό κοινωνικό υποκείμενο.

Κατά τη διάρκεια της αντίστασης στην Κερατέα, η σχέση ντόπιων και μεταναστών πήγε ένα βήμα πιο πέρα από την απλή χωρική συνύπαρξη. Εδώ, οι μετανάστες συμμετείχαν ενεργά στον αγώνα των κατοίκων, ως κάτοικοι πλέον και αυτοί, με τα ονόματα και τα πρόσωπά τους. Στις μάχες και στις υπόλοιπες κινητοποιήσεις, οι μετανάστες που διέμεναν στην πόλη συμμετείχαν σε συνεννόηση με τους ντόπιους και χωρίς να υπάρχει κάποια ιδιαίτερη διάκριση μεταξύ τους. Σε έναν αγώνα για το χώρο και την πόλη, οι μετανάστες οι οποίοι ήδη αισθάνθηκαν κάτοικοι του τόπου και οι ντόπιοι, που τους αντιλήφθηκαν ως γείτονές τους, κατάφεραν και

11. Θα μπορούσαμε να προσθέσουμε και την απεργία πείνας των 300 μεταναστών εργατών. Παρ' όλη την εξαιρετική σημασία του αγώνα αυτού, επιλέγουμε να αναφερθούμε στα άλλα δύο παραδείγματα που έχουν μεγαλύτερη συνάφεια με τον αγώνα για το χώρο, αν και η εξέλιξη του αγώνα της απεργίας έχει και αυτή πολύ ενδιαφέρουσες χωρικές αναγνώσεις. Για παράδειγμα ο έντονος ανταγωνισμός που αναπτύχθηκε για την παραμονή ή όχι των απεργών στο κτίριο της Νομικής, ένα κεντρικότατο και συμβολικό κτίριο της Αθήνας.

υπερέβησαν τις εθνικές τους ταυτότητες. Ο αγώνας για το χώρο εδώ λειτούργησε σαν πεδίο όπου πρακτικά ανατράπηκαν οι διαιρέσεις που εγκαθιστά ο κυρίαρχος λόγος. Διαιρέσεις που σε άλλες περιπτώσεις ίσως φαινόντουσαν αξεπέραστες.

Το σύμπλεγμα της ασφάλειας, η παρανομοποίηση των μεταναστών, η επιτήρηση του χώρου.

Είναι γεγονός και το διαπιστώνουμε καθημερινά, ότι στον κυρίαρχο λόγο, είτε αυτός εκφέρεται από τα ΜΜΕ, είτε από κάποιον πολιτικό, είτε από κάποιον «αγανακτισμένο» κάτοικο μιας πόλης με μεγάλο αριθμό μεταναστών, πως το ζήτημα της μετανάστευσης συνδέεται με το ζήτημα της ασφάλειας. Και μάλιστα όχι απλά συνδέεται, αλλά η ανασφάλεια και η εγκληματικότητα αποδίδεται ευθέως στους («λαθρο»)μετανάστες. Παρά, μάλιστα, το γεγονός ότι υπάρχουν πολύ συγκεκριμένα και τεκμηριωμένα επιχειρήματα, ότι μια τέτοια σύνδεση στην πραγματικότητα δεν υπάρχει, τουλάχιστον στο βαθμό που υπονοείται (δηλαδή ευθεία αναλογία).

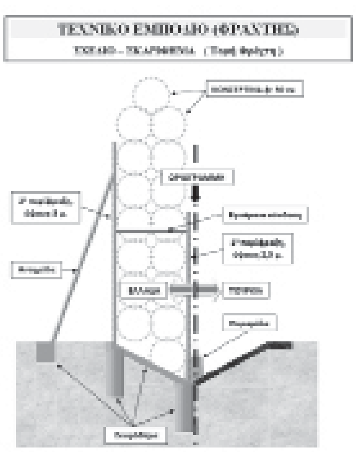
Ο λόγος αυτός, όπως έχει ήδη φανεί παραπάνω, εξυπηρετεί την υποτίμηση της ζωής και της εργασίας των μεταναστών. Πέρα όμως από αυτό, ανταποκρίνεται και σε ένα άλλο πλέγμα συμφερόντων, που αποκομίζουν οφέλη με τον ένα ή τον άλλο τρόπο και χωρίς να εκμεταλλεύονται άμεσα την εργασία των μεταναστών. Από το πλέγμα αυτό θα ξεχωρίσουμε δύο βασικούς πρωταγωνιστές, τους πολιτικούς και αυτό που εν συντομία ονομάζουμε «σύμπλεγμα της ασφάλειας».

*

Σε μια εποχή που οι αρμοδιότητες των κρατικών δομών αναδιαρθρώνονται και που οι πολιτικές αποφάσεις έχουν όλο και μικρότερη παρεμβατική ισχύ στην οικονομία (όχι βέβαια κατά λάθος ή χωρίς να το έχουν δρομολογήσει οι κυβερνήσεις), η πολιτική εξουσία έρχεται συχνά αντιμέτωπη με προβλήματα τα οποία δεν μπορεί (και δεν θέλει) να λύσει. Στο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης (από)ρύθμισης του καπιταλισμού είναι αδύνατο να αντιμετωπιστούν προβλήματα όπως η ανεργία, η κατάρρευση του κράτους πρόνοιας (σχολείων, νοσοκομείων, δημόσιας ασφάλισης) ή ο αποκλεισμός μεγάλων κομματιών της κοινωνίας. Δεδομένης της αναποτελεσματικότητας αυτής, οι πολιτικοί προκειμένου να δικαιολογήσουν τη θέση τους, χρησιμοποιούν μια τεχνική της εξουσίας η οποία συμπυκνώνεται στο εξής: αφού δεν μπορώ να λύσω τα πραγματικά προβλήματα, δημιουργώ προβλήματα τα οποία μπορώ να λύσω ή τουλάχιστον να φαίνεται ότι τα λύνω.

Η λογική συνέπεια αυτής της τακτικής είναι εμφανής όσον αφορά στους μετανάστες. Ο νομικός εγκλωβισμός του μετανάστη στην κατηγορία του παράνομου και η απόδοση όλων των πραγματικών προβλημάτων, που αναφέραμε πριν, σε αυτή την κατηγορία ανθρώπου, τα οποία βέβαια έχουν άλλες αιτίες που αποκρύπτονται, ανοίγει το δρόμο για θεαματικές πρακτικές που δείχνουν την «αποτελεσματικότητα» του πολιτικού. Οι σκούπες στο κέντρο της Αθήνας, οι διαφημισμένες από τα ΜΜΕ συλλήψεις μεταναστών για εγκληματική δράση (μα καλά κανένας έλληνας δε συλλαμβάνεται ποτέ;), η οργάνωση στρατοπέδων συγκέντρωσης (ή στη γλώσσα της εξουσίας «κέντρων φιλοξενίας» ή «προσωρινής διαμονής») από τη σκοπιά των πολιτικών πρέπει να ιδωθούν και σε αυτό το πλαίσιο.

*

Αντίστοιχα συγκεκριμένα και άμεσα είναι και τα συμφέροντα του συμπλέγματος της ασφάλειας. Σε αυτό συμπεριλαμβάνεται μια πληθώρα ειδικών, επιστημόνων, οργανισμών, κρατικών μηχανισμών, εταιρειών. Πρόκειται για τους κάθε είδους

ειδικούς σε εθνικές και διεθνείς επιτροπές ερευνών και επιστημονικές επιτροπές, κοινωνικούς και οικονομικούς αναλυτές, την αστυνομία, τη συνοριοφυλακή, το στρατό, τους δικαστές, τις εταιρείες security, τους προμηθευτές συστημάτων παρακολούθησης και τραπεζών δεδομένων, εργολάβους… η λίστα μπορεί να εμπλουτιστεί.

Όλοι οι παραπάνω συνεργάζονται/ανταγωνίζονται για την προσέλκυση χρημάτων, κρατικών και ιδιωτικών στις δραστηριότητές τους. Οι ειδικοί της ασφάλειας έχουν το προνόμιο, λόγω της «αυθεντίας» τους και της πρόσβασης σε δεδομένα που εμείς οι «μη- ειδικοί» δεν έχουμε, να βρίσκουν κάθε φορά τον φορέα της απειλής. Για να το κάνουν φυσικά αυτό, πληρώνονται και μάλιστα ακριβά. Έτσι ώστε, ακόμα και να μην υπάρχει τέτοιος φορέας αρκεί να τον εφεύρουν, για να συνεχίσουν να παίρνουν χρήματα. Οι υπόλοιποι δεν μπορούν παρά να δεχθούν τις απόψεις των «ειδικών».

Μετά τους ειδικούς που δείχνουν, στην περίπτωση που συζητάμε εδώ, τους «λαθρο»μετανάστες ως απειλή, αλλά και σε διαπλοκή με αυτούς, έρχονται όλοι οι υπόλοιποι φορείς που μπορούν να «αντιμετωπίσουν» το πρόβλημα, αποκομίζοντας για τον εαυτό τους όλο και μεγαλύτερα ποσά από τους κρατικούς προϋπολογισμούς και ανοίγοντας νέες αγορές.

Η τοποθέτηση των μεταναστών «εκτός νόμου» και η διαρκής απειλή, που απλώνεται εσκεμμένα πάνω από τις πόλεις με μετανάστες, μέσω άλλου ενός συμμετέχοντα στο σύμπλεγμα της ασφάλειας, των ΜΜΕ, έχει συγκεκριμένες χωρικές συνέπειες. Οι τεχνολογίες της παρακολούθησης που εγκαθίστανται αρχικά σε περιοχές όπου συγκεντρώνεται αυτή η «απειλή», εξαπλώνονται σε όλο το συνεχές του αστικού ιστού, ανταποκρινόμενες στη γενική ανησυχία που προκαλείται στον πληθυσμό. Το ίδιο ισχύει για την αστυνόμευση και τις εταιρείες φύλαξης. Προκαλείται μια βίαιη αλλαγή του χαρακτήρα του δημόσιου χώρου, από ανοιχτό χώρο ελεύθερης/ανώνυμης συνάντησης και πολιτικής δράσης σε χώρο κλειστό, περιφραγμένο και επιτηρούμενο. Από χώρο όπου δίνεται η δυνατότητα να εμφανιστεί η ετερότητα, να διαπραγματευτεί και να αμφισβητήσει την κανονικότητα, σε χώρο που διαρκώς επιβεβαιώνει τη δεύτερη.

Επιπλέον, στις δραστηριότητες του συμπλέγματος της ασφάλειας πρέπει να αποδοθούν και οι εξαγγελίες για τη δημιουργία του περίφημου τοίχου στον Έβρο. Σε μια περίοδο κρίσης της οικοδομικής δραστηριότητας, οι Έλληνες εργολάβοι βρήκαν νέο πεδίο δραστηριότητας, την οικοδόμηση ενός μεγάλου έργου (μαζί και με την μετατροπή των στρατοπέδων σε στρατόπεδα συγκέντρωσης)[12]. Το εξαιρετικά «αναποτελεσματικό» αυτό έργο, αφού δεν πρέπει να υπάρχει σοβαρός άνθρωπος που να πιστεύει πως ένας τοίχος 12,5 χιλιομέτρων μήκους και 4 μέτρων ύψους μπορεί να αποτρέψει κάποιον που θέλει να περάσει στην Ευρώπη από το να το κάνει, είναι χαρακτηριστικό για το πώς ο λόγος για την «παράνομη» μετανάστευση μπορεί να δομήσει αναγκαιότητες και να δικαιολογήσει ροές χρημάτων προς συγκεκριμένους οικονομικούς παράγοντες.

*

Η τεχνική της εξουσίας, που παρουσιάστηκε παραπάνω, είναι μια ευέλικτη τακτική. Ακόμα και οι όροι μετανάστης, παράνομος μετανάστης, «λαθρο»μετανάστης, μπορεί να χρησιμοποιηθούν ώστε να συμπεριλάβουν διαφορετικά υποκείμενα σε διαφορετικούς κοινωνικούς σχηματισμούς. Έτσι στη Γαλλία, μπορεί σαν απειλή να στοχοποιούνται οι δεύτερης γενιάς νέοι Αλγερινοί, στην Ελλάδα οι μουσουλμάνοι, στις ΗΠΑ οι Άραβες κ.ο.κ. Βέβαια, σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις, αυτός που θα έρθει να διαχειριστεί το πρόβλημα είναι το ίδιο σύμπλεγμα συμφερόντων, το σύμπλεγμα της ασφάλειας.

12. Αξίζει τον κόπο να παρατεθεί όλο το (για φτύσιμο) κείμενο της ΠΕΔΜΕΔΕ.

Αριθ. Πρωτ. 431
Προς
Τον Υπουργό Προστασίας του Πολίτη κ. Χρήστο Παπουτσή

Θέμα : Επισκευή στρατοπέδων για υποδοχή μεταναστών.

Κύριε υπουργέ,

Η Πανελλήνια Ένωση Διπλωματούχων Μηχανικών Εργοληπτών Δημοσίων Έργων (ΠΕΔΜΕΔΕ) μετά τις αναγγελίες σας για την άμεση ανάγκη επισκευής στρατοπέδων για την υποδοχή μεταναστών, καθώς και για την κατασκευή τείχους προστασίας συνόρων, λόγω του επείγοντος της κατάστασης, επιθυμεί να θέσει τα μέλη της, μικρές και μεγάλες εργοληπτικές επιχειρήσεις σε όλη τη χώρα, στην υπηρεσία της Πολιτείας προκειμένου να συνδράμουν με όσα μέσα μπορούν στην επίτευξη του δύσκολου αυτού έργου.

Όπως και στο πρόσφατο παρελθόν, η Διοίκηση της Ένωσης καθώς και τα μέλη της, με την αδιαμφισβήτητη τεχνογνωσία που διαθέτουν (μηχανικό εξοπλισμό - έμπειρο ανθρώπινο δυναμικό) τίθενται στη διάθεσή σας προκειμένου να συνδράμουν στους στόχους του Υπουργείου σας για την καλύτερη και ταχύτερη ολοκλήρωση των ως άνω έργων.

Με εκτίμηση,
Για την ΠΕΔΜΕΔΕ, Ο Πρόεδρος ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΡΩΜΟΣΙΟΣ, Ο Γεν. Γραμματέας ΧΡΗΣΤΟΣ ΠΑΠΠΑΣ

Το μοντέλο διαχείρισης είναι τόσο ευέλικτο, που ανά πάσα στιγμή μπορεί να συμπεριλάβει οποιοδήποτε κομμάτι του πληθυσμού αποτελέσει απειλή για το κράτος και την αναπαραγωγή του κεφαλαίου. Έτσι, μπορεί ο μεγαλύτερος παγκόσμιος οργανισμός του συμπλέγματος, το ΝΑΤΟ, που μετά την πτώση του ανατολικού μπλοκ ψάχνει για νέα πεδία δραστηριότητας, να κληθεί να αντιμετωπίσει βίαιους διαδηλωτές στις ελληνικές πόλεις και ήδη να κάνει στρατιωτικές ασκήσεις για αυτό το ενδεχόμενο. Εξάλλου, ήδη υπάρχει μια ιδιότυπη απαγόρευση της παρουσίας δυναμικών διαδηλώσεων στο δημόσιο χώρο των πόλεων, αφού αυτές υφίστανται άμεση καταστολή από τις αστυνομικές δυνάμεις.

Επίλογος

Το κράτος και το κεφάλαιο ξαναοργανώνουν την εργασία και τη ζωή στις πόλεις. Παράλληλα, οι μετανάστες αποτελούν σήμερα ζωτικό και αναπόσπαστο κομμάτι του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού. Ήρθαν για να μείνουν, όσο κι αν κάποιοι δεν θέλουν να δεχθούν το γεγονός αυτό. Εφόσον η σημερινή κατάσταση των μεταναστών προεικονίζει τους σχεδιασμούς κράτους και κεφαλαίου για μεγάλα τμήματα του ντόπιου πληθυσμού, η διεκδίκηση μιας άλλης ζωής μέσα σε πόλεις, που θα είναι και θα λειτουργούν προς όφελος των από κάτω, περνά αναγκαστικά από την κοινή οργάνωση και τον κοινό αγώνα ντόπιων και μεταναστών. Αγώνα για την εργασία και αγώνα για την πόλη.

Βιβλιογραφία

Alejandro Portes - Immigration and the Metropolis, Reflections on Urban History, Journal of International Migration and Integration, Volume 1, Number 2, 153-175

Matthew Hyland - Refugee Subjectivity, 'Bare life' and the geographical division of labour, στο http://www.metamute.org/en/refugee_subjectivity_bare_life_and_the_geographical_division_of_labour
Saskia Sassen - Rebuilding the Global City, economy, ethnicity and space, Social Justice, Vol. 20, 1993

Saskia Sassen-Koob - New York City. Economic restructuring and immigration, Development and Change (SAGE, London, Beverly Hills and New Delhi), Vol. 17(1986), 85-119

Iphigenia Kokkali - Spatial Proximity and Social Distance, Albanian migrants invisible exclusions-evidence from Greece, Paper at the World Bank International Conference on Poverty and Social Inclusion in the Western Balkans, Brussels, Belgium, December 14-15, 2010

Noussia A.& Lyons M. - Inhabiting Spaces of Liminality, Migrants in Omonia, Athens, Journal of Ethnic and Migration Studies, 35: 4, 601-624

Didier Bigo - Security and Immigration: Toward a Critique of the Governmentality of Unease, Alternatives: Global, Local, Political, Vol. 27, 2002

Rovolis A. & Tr agaki A. - Ethnic Characteristics and Geographical Distribution of Immigrants in Greece, European Urban and Regional Studies 13(2): 99–111

Vasilis P. Arapoglou - Immigration, Segregation and Urban Developement in Athens, the relevance of the La Debate for Southern European Metropolises, The Greek Review of Social Research, special issue 121, C 2006, 11-38

Καλδάρα Μαρία, Καραβασίλη Ανίτα, Νικολοπούλου Νατάσα - Μετανάστευση και τοπικές αγορές εργασίας στην Ελλάδα στο http://lyc30th.tripod.com/ratsismos/metanasteusi.htm

INTERAMERIC
AXON

Στον 21ο αιώνα η Αθήνα αποκτά σταδιακά τα χαρακτηριστικά μιας δυτικής μητρόπολης. Έχοντας διανύσει σχεδόν δύο δεκαετίες «εκσυγχρονισμού» της πόλης, φτάνουμε σήμερα στην Αθήνα της κρίσης, οπού παρατηρείται η όξυνση όλων των αντιθέσεων, αλλά και η δημιουργία νέων, σε όλα τα επίπεδα, από το κοινωνικο/ταξικό έως το πολιτισμικό και το χωρικό. Έχουμε ήδη διανύσει μια περίοδο έντονων μεταλλάξεων της ίδιας της χωρικής και κοινωνικής δομής της πόλης, γεγονός που σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στην αλλαγή της κοινωνικής της σύστασης με τη μετατροπή της χώρας από αποστολέα σε δέκτη μεταναστών. Η Αθήνα δεν είναι απλά μια πόλη με μετανάστες αλλά μια πόλη που σε μεγάλο βαθμό επικαθορίζεται από την παρουσία των μεταναστών σε αυτήν. Δεν θα προσπαθήσουμε εδώ να περιγράψουμε τους μηχανισμούς παραγωγής του κοινωνικού διαχωρισμού μέσα από τους οποίους κατασκευάζεται το διπόλο ντόπιος-μετανάστης, όσο να διαγνώσουμε τις κοινωνικές τάσεις που δημιουργούνται και πως αυτές εκδηλώνονται στον δημόσιο χώρο, δίνοντας του άλλο νόημα και σημασία. Η πόλη και ο χώρος, και ακόμα περισσότερο ο δημόσιος χώρος, αποτελούν κομβικά πεδία όπου οι σχέσεις ταυτότητας-ετερότητας όχι μόνο παράγονται και αναπαράγονται αλλά τίθενται σε διαπραγμάτευση. Οι μετανάστες επανακαθορίζουν την ταυτότητά τους, και ως ένα βαθμό την ίδια τους την κοινωνική θέση, μέσω της ύπαρξής και τη παρέμβασής τους στον δημόσιο χώρο, των καθημερινών τους πρακτικών, της συγκρότησης συλλογικοτήτων και κοινότητων, αλλά και της σχέσης τους με τον τόπο. Στο τέλος θα προσπαθήσουμε να ψιλαφήσουμε τα παραπάνω ζητήματα και μέσω κάποιων συγκεκριμένων τοπικών παραδειγμάτων, ύστερα από επιτόπια παρατήρηση μας στην ευρύτερη περιοχή των Κάτω Πατησίων.

Κοινωνικός διαχωρισμός και η κοινωνική ταυτότητα των μεταναστών

Ο κοινωνικός ιστός της σύγχρονης πόλης συγκροτείται από κοινωνικές ομάδες με ετερογενή κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά, γεγονός που εντείνεται και με την έλευση των οικονομικών μεταναστών και των προσφύγων, οι οποίοι στην συντριπτική τους πλειοψηφία ανήκουν στην εργατική τάξη. Αποτελούν το μεγαλύτερο κομμάτι του ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού, και μάλιστα του πιο ελαστικού και εκμεταλλεύσιμου από την εργοδοσία, καθώς υπάρχει σχεδόν παντελής έλλειψη δημοκρατικών δικαιωμάτων, πόσο μάλλον εργασιακών και συνδικαλιστικών. Αποτελούν μάλιστα, το πιο κατακερματισμένο κομμάτι της καθώς ο κάθε μετανάστης όχι μόνο πουλάει εξατομικευμένα την εργατική του δύναμη αλλά και διαχωρίζεται πολιτισμικά από τους υπολοίπους. Έτσι, η πολιτισμική διαφοροποίηση του κοινωνικού ιστού, εγγράφηκε σαφώς στην ευρύτερη κοινωνική/ταξική διαστρωμάτωση του πληθυσμού και στις οικονομικές και πολιτικές αντιπαλότητες που αυτή συνεπάγεται. Εδώ προκύπτει ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον χαρακτηριστικό του κοινωνικού ιστού της πόλης: η πολιτισμική διαφορετικότητα εντοπίζεται σε κοινωνικές ομάδες που έχουν, εξαιτίας της κοινής ταξικής τους θέσης, ομοιογενή οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά. Αν τώρα αναλογιστούμε τις μειωμένες –ιδιαίτερα σήμερα- δυνατότητες κοινωνικής ένταξης και ανέλιξης, η θέση των μεταναστών στην ταξική ιεραρχία αποκτά χαρακτήρα ‘μοίρας’ και σταθερό στοιχείο της ταυτότητάς τους.[1] Έτσι, οι μετανάστες

ταυτίζονται σε κοινωνικό/ταξικό επίπεδο παρά την πολιτισμική, εθνοτική ή φυλετική ανομοιογένεια που παρουσιάζουν. Ενώ αντίστοιχα, μια αντιπαράθεση μεταξύ ντόπιων και ξένων, που εδράζεται σε κοινωνικές/ταξικές και οικονομικές αντιπαλότητες μπορεί να πάρει πολιτισμικές ή και ρατσιστικές διαστάσεις που θα ανατροφοδοτήσουν την αντιπαράθεση και θα δημιουργήσουν ένα σύνθετο πλέγμα διακρίσεων, αλληλένδετων μεταξύ τους. Συνεπώς, οι κοινωνικές ομάδες άλλοτε ταυτίζονται, άλλοτε διαφοροποιούνται και άλλοτε αντιπαρατάσσονται, γεγονός που αποτυπώνεται στον αστικό χώρο και, όπως θεωρούμε εδώ, του προσδίδει μια ιδιαίτερη δυναμική.

Ο κοινωνικός διαχωρισμός θεμελιώνεται μέσω των σχέσεων που διαφοροποιούν μια κοινωνική ομάδα από μία άλλη, και έτσι σχετίζεται άμεσα με μια διαδικασία απόδοσης συγκεκριμένων κοινωνικών ταυτοτήτων. Δηλαδή με μια διαδικασία ταυτοποίησης του κοινωνικού συνόλου η οποία κατασκευάζει το θεμελιώδες δίπολο όμοιο/έτερο πάνω στο οποίο δομείται η σχέση ταυτότητας και ετερότητας. Ενώ παράλληλα σηματοδοτεί σχέσεις κυριαρχίας και αποκλεισμού, οι οποίες αποτυπώνονται σε μια σειρά από αντίστοιχα δίπολα όπως, ντόπιος/ξένος, κεφαλαιοκράτης/εργάτης, αλλά και λευκός/μαύρος, χριστιανός/μουσουλμάνος, άντρας/γυναίκα. Ουσιαστικά, η σχέση ταυτότητας/ετερότητας είναι που συντηρεί αυτά τα δίπολα καθώς είναι συνυφασμένη με την διάκριση και τον καθαρό διαχωρισμό ατόμων και κοινωνικών ομάδων. Στην περίπτωσή των μεταναστών, και χωρίς να αναιρούνται οι επιμέρους διαχωρισμοί στο εσωτερικό τους, θεωρούμε πως το δίπολο που κυριαρχεί είναι αυτό του ντόπιου /μετανάστη. Εδώ φορέας του διαχωρισμού γίνεται τόσο το κράτος μέσα από το νομικό θεσμικό πλαίσιο που καθιστά τους μετανάστες παράνομους ή νόμιμους, όσο και η κοινωνία μέσα από τις ρατσιστικές και εθνικιστικές πρακτικές που υιοθετεί. Οι διαχωριστικές τάσεις που επιβάλλει το κράτος υλοποιούνται μέσω της δικαστικής εξουσίας και των δυνάμεων καταστολής, αλλά και μέσω του εκπαιδευτικού μηωχανισμού και των ΜΜΕ, ενώ οι αντίστοιχες που προέρχονται από την κοινωνία αποτυπώνονται στην εργασία, στην αγορά κατοικοίας, αλλά και στις καθημερινές πρακτικές μεταναστών και ντόπιων στους χώρους της πόλης.

Η ιεραρχική δομή των κοινωνικών σχέσεων σε συνδυασμό με την διπολική λογική που περιγράψαμε, έχει ως αποτέλεσμα μία ή περισσότερες ταυτότητες να συνθέτουν το κυρίαρχο κοινωνικό πρότυπο και να συγκροτούν έναν κοινωνικό «κανόνα» (με την έννοια της νόρμας), βάσει του οποίου διακρίνονται και οι αντίστοιχες ετερότητες. Διαμορφώνεται έτσι η κανονικότητα, ως κατάσταση μέσα στην οποία επιβεβαιώνεται η κυριαρχία αυτού του «κανόνα». Βάσει της κανονικότητας διαμορφώνονται οι κοινωνικοί αποκλεισμοί και προσδιορίζονται αυτοί που κινούνται –λιγότερο ή περισσότερο, σε ένα ή περισσότερα επίπεδα– στο «περιθώριο» της κοινωνίας. Εν τέλει προσδιορίζονται αυτοί που προσλαμβάνονται ως «άλλοι» με διαφορετικά κατά κοινωνική και ιστορική περίσταση κριτήρια. Η επιβολή της κανονικότητας συνιστά μια μορφή πολιτισμικής βίας, μέσω της οποίας παράγονται κοινωνικές διακρίσεις σε πολλαπλά επίπεδα. Όταν όμως η ετερότητα επιχειρεί να αμφισβητήσει τους διαχωρισμούς και τα προκαθορισμένα όρια, μπορεί να βρεθεί αντιμέτωπη με τους κατασταλτικούς μηχανισμούς του κράτους ή με κάποια άλλη κοινωνική ομάδα.

Οι διαφορετικές ταυτότητες είναι που καθορίζουν το πλαίσιο έκφρασης αυτών των πρακτικών, εγγράφοντας κάθε φορά τις ανθρώπινες συμπεριφορές σε λιγότερο ή περισσότερο τυποποιημένα μοντέλα κατοίκησης της πόλης. Παράλληλα όμως, διακρίνεται και η δυνατότητα ατόμων και ομάδων να επαναπροσδιορίζουν συνεχώς μέσω των καθημερινών τους πρακτικών την φυσιογνωμία των ταυτοτήτων που τους αποδίδονται, απορρίπτοντας ή επικυρώνοντας τους περιορισμούς τους οποίους αυτές συνεπάγονται. Διαγράφεται έτσι μια δυναμική σχέση αμοιβαίου προσδιορισμού μεταξύ των πολιτισμικών και κοινωνικών ταυτοτήτων και των καθημερινών πρακτικών ατόμων και κοινωνικών ομάδων.

1. Ωστόσο τα τελευταία χρόνια, αναπτύχθηκε μια κοινωνική κινητικότητα και εντός της τάξης των μεταναστών, η οποία όμως διαφοροποιείται εθνοτικά και βρίσκεται σε αναλογία με τον χρόνο παραμονής. Τα αίτια αυτής της κινητικότητας μπορούν να αναζητηθούν στα χαρακτηριστικά που είχε η οικονομική ανάπτυξη της δεκαετίας '95-'05 και σε μια σειρά από παράγοντες, όπως οι όροι εργασίας, αλλά και οι προθέσεις για μακροχρόνια ή μόνιμη εγκατάσταση, ένταξη στους θεσμούς και υιοθέτηση των καθημερινών πρακτικών της ντόπιας κοινωνίας.

2. Για την Άρεντ ο όρος δημόσιο δηλώνει «τον ίδιο τον κόσμο που είναι κοινός για όλους μας και διακρίνεται από τον χώρο που κατέχουμε ιδιωτικά (...) ό,τι έχουμε από κοινού όχι μόνο με όσους ζουν μαζί μας, αλλά και με όσους υπήρξαν εδώ πριν και με όσους θα έλθουν μετά από μας» (Άρεντ 1986:78, 81).

Δημόσιο / Ιδιωτικό

Ο αστικός δημόσιος χώρος αποτελεί τον κατ' εξοχήν τόπο επαφής εντελώς διαφορετικών κοινωνικών ομάδων. Αποκτά έτσι κεντρικό ρόλο τόσο στον εντοπισμό των διαφορετικών κοινωνικών πρακτικών που εκδηλώνονται από αυτές, όσο και στην αναζήτηση της προοπτικής να αναδυθεί μια νέα πολυπολιτισμικότητα, δηλαδή της προοπτικής να συνυπάρξουν σε μια συνθετική βάση οι διάφορες κοινωνικές ταυτότητες. Προκειμένου λοιπόν να προσεγγίσουμε τον δημόσιο χώρο θα επιχειρίσουμε να προσδιορίσουμε το εύρος της έννοιας "δημόσιο", να ορίσουμε δηλαδή τι περιλαμβάνεται στο δημόσιο και τι αποκλείεται από αυτό. Οδηγούματε έτσι στην αναγνώριση ενός διπόλου που συγκροτείται από τις έννοιες δημόσιο και ιδιωτικό, και στο οποίο καλούμαστε να διακρίνουμε τα διαχωριστικά όρια αλλά και τους τρόπους με τους οποίους αυτά τα όρια προσδιορίζονται.

Μια πρώτη ερμηνεία των εννοιών δημόσιο και ιδιωτικό αναφέρεται σ' αυτές ως υλικούς χώρους και αφορά την διάκριση του αστικού χώρου βάσει των σχέσεων ιδιοκτησίας. Μπορούμε λοιπόν, να μιλήσουμε σε θεσμικό πλαίσιο για χώρους κοινόχρηστους και ιδιόκτητους, αναδεικνύοντας το ζήτημα της -ελεύθερης ή ελεγχόμενης- πρόσβασης στους χώρους της πόλης. Άρα σε μια πρώτη προσέγγιση ο δημόσιος χώρος είναι ένας τόπος ανοιχτός, προσιτός στο ευρύ κοινό και ο ιδιωτικός ένας τόπος κλειστός, συνυφασμένος με την έννοια της ιδιοκτησίας.[2] Μια τέτοια θεώρηση όμως, δεν λαμβάνει υπόψη της ούτε τις ανθρώπινες δραστηριότητες που περικλείει το δημόσιο και το ιδιωτικό, ούτε τους κοινωνικούς κανόνες που τις προσδιορίζουν. Παραλείπεται δηλαδή η κοινωνική παράμετρος του αστικού χώρου, η οποία δίνει μορφή και νόημα στον υλικό χώρο της πόλης. Ωστόσο τόσο ο διαχωρισμός των ανθρώπινων δραστηριοτήτων σε δημόσιες και ιδιωτικές, όσο και οι όροι με τους οποίους αυτές υλοποιούνται τίθενται διαρκώς υπό διαπραγμάτευση, μέσα από την οποία αποτυπώνεται η εκάστοτε κοινωνική δυναμική. Συνεπώς, η ενσωμάτωσή των ανθρώπινων δραστηριοτήτων στην χωρική υπόσταση του δημόσιου και του ιδιωτικού ως κοινού (κοινόχρηστου) και ιδιόκτητου αντίστοιχα, που είναι από τη φύση της πιο σταθερή, θα προκαλούσε αυτομάτως σύγχυση. Προκύπτει λοιπόν, η ανάγκη να εισάγουμε τις έννοιες της δημόσιας και της ιδιωτικής σφαίρας, παραμερίζοντας την υλική υπόσταση του δημόσιου και του ιδιωτικού και ταυτόχρονα το θεσμικό πλαίσιο ιδιοκτησίας που την χαρακτηρίζει. Έτσι ο χαρακτηρισμός ενός χώρου της πόλης ως δημόσιο ή ιδιωτικό διευρύνεται, και πέρα από την προσβασιμότητα αναφέρεται και στις δραστηριότητες που αυτός φιλοξενεί.

Ο απόλυτος διαχωρισμός των ανθρώπινων δραστηριοτήτων σε δημόσιες και ιδιωτικές εμπεριέχει και αναπαράγει υφιστάμενους κοινωνικούς διαχωρισμούς, καθώς ο αποκλεισμός από τον δημόσιο χώρο της πόλης δραστηριοτήτων που είναι συνυφασμένες με ορισμένες κοινωνικές ομάδες τις καταδικάζει στην αφάνεια και τους στερεί βασικά -πολιτικά, κοινωνικά και πολιτισμικά- δικαιώματα. Τους στερεί ουσιαστικά, το «δικαίωμα στην πόλη» όπως το είχε συλλάβει ο Λεφέβρ ως δικαίωμα στον δημόσιο χώρο.[3] Σ' αυτή την περίπτωση το δίπολο δημόσιο/ιδιωτικό αντιστοιχεί σε μια σειρά από άλλα δίπολα, όπως ένταξη/αποκλεισμός, κανονικό/αποκλίνων ή και ντόπιος/ξένος. Παύει λοιπόν, να αναφέρεται μόνο στην υλική υπόσταση του αστικού χώρου, αλλά πλέον περιλαμβάνει και μια σειρά από διαδικασίες, οπώς κοινωνικές πρακτικές, θεσμικές ρυθμίσεις ή συμβολικούς κώδικες, που αποδίδουν συγκεκριμένες ταυτότητες στα κοινωνικά υποκείμενα. Διαδικασία η οποία στοχεύει τελικά στον έλεγχο κάθε κοινωνικής ομάδας που τοποθετείται στην υποτελή πλευρά του εκάστοτε διπόλου.

3. Το δημόσιο έχει ιστορικά καθιερωθεί ως η κυρίαρχη πλευρά του δίπολου και έχει ταυτιστεί με την ελεύθερη δράση των πολιτών, την πραγματικότητα που συγκροτείται από ό,τι είναι «ορατό και ακουστό» και τις κοινωνικές σχέσεις που προκύπτουν μέσα από αυτή την κοινή πραγματικότητα, ενώ αντίστοιχα το ιδιωτικό έχει μια αρχικά «στερητική» έννοια, αφού προσδιορίζεται κυρίως ως το μη δημόσιο, δηλαδή το αποκλεισμένο από το δημόσιο και όσα αυτό συνεπάγεται (βλ. Άρεντ 1986:86)

4. Σύμφωνα με τον Χάμπερμας, «η δημόσια σφαίρα υλοποιείται οπουδήποτε και οποτεδήποτε όσοι επηρεάζονται από τους γενικούς κοινωνικούς κανόνες και τις πολιτικές αποφάσεις μετέχουν σε δημόσια διαβούλευση, αξιολογώντας την εγκυρότητά τους. Στην πραγματικότητα μπορούν να υπάρχουν τόσα κοινά, όσες και οι αμφιλεγόμενες δημόσιες συζητήσεις σχετικά με την εγκυρότητα των κανόνων»(δηλαδή της κάθε κανονικότητας (Benhabib 1998:87).

Οι δραστηριότητες λοιπόν, που τοποθετούνται στον δημόσιο χώρο και τα ζητήματα που αφορούν την δημόσια συζήτηση, το περιεχόμενο δηλαδή που αποκτά κάθε φορά η δημόσια σφαίρα, προσδιορίζονται από μια «κοινότητα ίσων». Ένα σύνολο ατόμων που συγκροτούν ένα «κοινό» το οποίο έχει το προνόμιο να συνδιαλέγεται δημόσια[4]. Σε αυτό το πλαίσιο, συγκροτείται το κυρίαρχο «κανονικό» πρότυπο, βάσει του οποίου κατασκευάζεται το δίπολο «εμείς» και «οι άλλοι» σε ευθεία αντιστοιχία με το δίπολο δημόσιο/ιδιωτικό. Το «εμείς» αντιστοιχεί σε αυτό που ορίζεται ως «κανονικό» και το οποίο καθορίζεται από το εκάστοτε κοινό, ενώ οι «άλλοι» αντιστοιχούν σε όσους αποκλείονται από το δημόσιο και εξαιρούνται από αυτή την κοινότητα ίσων με μια σειρά κριτήρια εθνότητας, φυλής, τάξης, φύλου, σεξουαλικότητας κλπ.

Συνεπώς, ο δημόσιος χώρος φαίνεται άμεσα συνδεδεμένος με ένα ή περισσότερα "κοινά" που συμμετέχουν ενεργά στην συγκρότηση μιας σύνθετης δημόσιας σφαίρας. Η δημόσια συμμετοχή λοιπόν είναι αυτή που αποτελεί το μέσο για την διαμόρφωση της κανονικότητας και ο δημόσιος χώρος διαμορφώνεται ως χώρος που κυριαρχείται από το «κανονικό» πρότυπο, ενώ παράλληλα αποτελεί και τον τόπο όπου συγκροτείται αυτό το πρότυπο. Αν και αξίζει να σημειωθεί ότι στις μεταπολεμικές κοινωνίες της κατευθυνόμενης κατανάλωσης (Λεφέβρ) το «κανονικό» πρότυπο πέρα από τον δημόσιο χώρο συγκροτείται και στους ιδιωτικούς χώρους της κατανάλωσης, όπως και από τα αποεδαφικοποιημένα μέσα μαζικής ενημέρωσης που διαμορφώνουν την μαζική κουλτούρα και την «κοινή γνώμη», ή ακόμη -πολύ πρόσφατα- και στον τεχνητό ψηφιακό χώρο του διαδικτύου. Το γεγονός αυτό θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως διεύρυνση ή και μερική μετατόπιση της δημόσιας σφαίρας από τον χώρο της πόλης σε ιδιωτικούς πλήρως ελεγχόμενους χώρους, οι οποίοι συγκροτούνται γύρω από την κατανάλωση ή ακόμη και σε άυλους τεχνολογικούς χώρους. Αντίθετα, ο ιδιωτικός όντας στην (κοινωνική) αφάνεια δέχεται τις δραστηριότητες και μαζί με αυτές τα υποκείμενα (άτομα και κοινωνικές ομάδες) που αποκλείονται από τον δημόσιο. Στην ιδιωτική σφαίρα περιορίζονται εν τέλει οι δραστηριότητες των «άλλων», ενώ ταυτόχρονα, είναι απαραίτητη για την λειτουργία της δημόσιας καθώς περιέχει κάθε αναπαραγωγική διαδικασία της κοινωνίας. Σ' αυτά τα πλαίσια η ενασχόληση με το δίπολο δημόσιο/ιδιωτικό και με την θέση που έχουν σ' αυτό οι διάφορες κοινωνικές ομάδες αφορά άμεσα την δυνατότητά τους αφ'ενός να αυτοπροσδιορίζονται (πολιτικά, κοινωνικά και πολιτισμικά) και αφ'ετέρου να συναναστρέφονται ισότιμα με άλλες κοινωνικές ομάδες.

Η κυριαρχία, όμως, του «κανονικού» προτύπου στον δημόσιο χώρο τίθεται υπό αμφισβήτηση μέσα από τις καθημερινές πρακτικές των «άλλων», οι οποίες παράλληλα αμφισβήτουν τα καθορισμένα όρια μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού, καθώς οι «άλλοι» διεκδικούν -κατά περίπτωση- το δικαίωμα στην ορατότητα, στην πρόσβαση και εν τέλει στην συμμετοχή στον δημόσιο χώρο και στις λειτουργίες του. Διεκδικώντας το δικαίωμα στον δημόσιο χώρο, επιχειρούν τελικά, να επαναπροσδιορίσουν το ίδιο το «κανονικό» πρότυπο, ή και να διασχίσουν τα προκαθορισμένα όρια. Ουσιαστικά μπορούμε να πούμε ότι επιχειρούν να αποσταθεροποιήσουν τα αυστηρά δίπολα και τους διαχωρισμούς που αυτά συνεπάγονται. Έτσι, αμφισβητούν τις ταυτότητες που τους έχουν αποδοθεί και τις αντίστοιχες τοποθετήσεις τους στο δημόσιο και στο ιδιωτικό, στο «εντός» και στο «εκτός». Σ' αυτά τα πλαίσια, οι «άλλοι» διεκδικούν το δικαίωμα να αυτοπροσδιορίζονται, να συγκροτούν δηλαδή με τους δικούς τους όρους μια αναγνωρίσιμη κοινωνική ταυτότητα και ένα κοινό που να συμμετέχει με ίσους όρους στην δημόσια σφαίρα. Συνεπώς, το «δικαίωμα στην πόλη» για τους «άλλους» μεταφράζεται σε δικαίωμα στην «κατοίκιση» του δημόσιου χώρου της πόλης με τους δικούς τους κάθε φορά όρους, ως «άλλοι», μετανάστες, εργάτες, μουσουλμάνοι, γυναίκες ή ομοφυλόφιλοι, όπου, κατοικώ σημαίνει συμμετέχω σε μια κοινωνική ζωή, διαπλάθω τον χώρο και τον προσαρμόζω στις ανάγκες της ίδιας της κατοίκησης.

Διαμορφώνεται έτσι, ο δημόσιος χώρος και ως χώρος πολιτικός, καθώς συγκροτεί το πεδίο όπου διαπλέκονται καθημερινές πρακτικές ατόμων και ομάδων διαφορετικής κοινωνικής και πολιτισμικής ταυτότητας, επαναπροσδιορίζοντας τις μεταξύ τους σχέσεις και τους παραγόντες που τις καθορίζουν. Ο δημόσιος χώρος δεν μπορεί να νοηθεί απλά ως ένας υλικός χώρος καθορισμένος, σταθερός και οριοθετημένος, αλλά πρέπει να κατανοηθεί ως ένας χώρος δυναμικός που παράγεται χωρικά και χρονικά, ταυτόχρονα από ύλη και από νόημα. Ο δημόσιος χώρος δεν είναι κάτι που απλά υπάρχει, αλλά ''συμβαίνει''. Συνθήκη παραγωγής του αποτελεί η ίδια η κατοίκισή του, μέσα από την οποία αναδεικνύεται ως πεδίο αλληλεπιδράσεων, οσμώσεων και αντιτιθέμενων διεκδικήσεων των διαφόρων κοινωνικών ομάδων.

Κοινότητα και συλλογική ταυτότητα

Η δημόσια ζωή έχει εξορισμού συλλογική σημασία, οπότε η ερμηνεία του δημόσιου χώρου συνδέεται άρρηκτα με τις έννοιες της συλλογικότητας και της κοινότητας. Η έννοια της κοινότητας αναφέρεται σε ένα σύνολο ατόμων που συγκροτείται στην βάση μιας κοινής συλλογικής ταυτότητας, μέσω της οποίας κάθε μέλος αναπτύσσει συνείδηση του «ανήκειν». Έτσι προσδιορίζονται τα ζητήματα κοινού ενδιαφέροντος γύρω από τα οποία αναπτύσσεται ένας δημόσιος διάλογος, όπου κάθε μέλος του κοινού συνδιαλέγεται με σχετικά ίσους όρους. Η ύπαρξη της κοινότητας συνοδεύεται και από συλλογικές πρακτικές και δράσεις που είτε εκφράζουν την κοινότητα είτε υπηρετούν τα συμφέροντά της. Αν τηρούνται λοιπόν αυτές οι προϋποθέσεις και υπάρχει σε μια κοινότητα συμμετοχική δράση και συλλογική συνείδηση, θα υπάρχει και μια δραστήρια δημόσια ζωή μέσω της οποίας τα μέλη της κοινότητας θα συγκροτούν έναν δημόσιο χώρο. Ωστόσο ένας τόσο αυστηρός και συγκεκριμένος ορισμός της κοινότητας θα επαγόταν ότι σήμερα δεν υπάρχει, ή μάλλον τείνει να μην υπάρχει, ούτε κοινότητα ούτε δημόσια σφαίρα.

Σήμερα, η υποχώρηση της δημόσιας ζωής[5] έχει επιφέρει διάλυση στην σχέση ανάμεσα στην συμμετοχική δράση και την συλλογική ταυτότητα. Απουσία του δημόσιου διαλόγου, οι άνθρωποι είναι δύσκολο να εκφραστούν απρόσωπα και να αντιληφθούν ότι ανήκουν σε μια ομάδα κοινών συμφερόντων, δηλαδή να δημιουργήσουν απρόσωπους συλλογικούς δεσμούς. Αντίθετα επιμένουν να

5. Η «υποχώρηση της δημόσιας ζωής» είναι ένας αρκετά γενικός όρος για να περιγράψουμε ένα πολύδιάστατο φαινόμενο. Πέραν του ιστορικά διαχρονικού αποκλεισμού ορισμένων κοινωνικών ομάδων από την δημόσια ζωή που αναλύσαμε παραπάνω, αυτή η υποχώρηση αφορά και τις τάσεις ατομικής ιδιώτευσης και αδιαφορίας που αντικειμενικά προωθούνται σε μια καταναλωτική και ανταγωνιστική κοινωνία. Η κυρίαρχη ιδεολογία συστηματικά προωθεί την πολιτική αδιαφορία και αδράνεια μέσω της απαξίωσης της ίδιας της πολιτικής, γεγονός που οδηγεί και στον εκφυλισμό της δημόσιας σφαίρας. Τέλος, ο αναβαθμισμένος πλέον ρόλος του ηλεκτρονικού διαδικτύου, ως ιδιόμορφο κομμάτι της δημόσιας σφαίρας, δημιουργεί νέους αποκλεισμούς, νέους περιορισμούς αλλά και νέες δυνατότητες, που όμως δεν μπορούμε εδώ να επεκταθούμε.

σκέφτονται ότι ανήκουν σε ένα ειδικό περιβάλλον όπου οι άλλοι συμμερίζονται κοινές αντιλήψεις μαζί τους. Σύμφωνα με τον Σένετ, η κοινότητα σήμερα έχει γίνει μάλλον φαινόμενο του συλλογικού είναι παρά της συλλογικής δράσης. Όταν η συλλογική ταυτότητα συγκροτείται στην βάση μιας κοινής πολιτισμικής παράδοσης, ενός πολιτιστικού προτύπου ή ενός ιδεολογήματος, τότε προβάλλεται ως κυρίαρχη η αναζήτηση του όμοιου και του οικείου, που γίνεται και προϋπόθεση συνειδητοποίησης της συλλογικότητας. Έτσι η οικειότητα γίνεται αυτοσκοπός, ενώ η έλλειψή της προκαλεί το αίσθημα του φόβου καθώς το μη οικείο-ξένο μετατρέπεται σε απειλή. Αυτού του είδους η οικειότητα νομιμοποιεί και αναπαράγει την ύπαρξη "γκέτο", δηλαδή χώρων περιχαράκωσης και αναπαραγωγής μιας συλλογικής ταυτότητας. Έτσι η κοινότητα δεν αποτελεί μια ουδέτερη έννοια αλλά προσλαμβάνει κάθε φορά έναν ορισμένο χαρακτήρα.

Διακρίνουμε λοιπόν δύο τάσεις στην συγκρότηση της κοινότητας σε σχέση με τον κοινωνικό διαχωρισμό. Η μία βασίζεται στον ετεροκαθορισμό της κοινότητας σε σχέση με το κανονικό πρότυπο, με αποτέλεσμα την περιχαράκωση μιας κοινωνικής ταυτότητας. Η κοινότητα αυτού του είδους αποτελεί μέσον υλοποίησης και αναπαραγωγής των διαχωρισμών. Ενώ η άλλη τάση έχει σαν στόχο την δημιουργία μιας αυτόνομης και αυτοπροσδιοριζόμενης κοινωνικής ταυτότητας, η οποία αποτελεί μέσον άρσης του διαχωρισμού και ανάδειξης της διαφορετικότητας. Οι τάσεις αυτές εκφράζουν μια διπολικότητα στο φαινόμενο της κοινότητας με την έννοια ότι υπονοούν τους διαφορετικούς όρους συγκρότησης της εκάστοτε κοινότητας αλλά και αποτυπώνουν τις αντιθετικές απολήξεις που αυτή μπορεί να έχει.

Η διπολικότητα στην συγκρότηση της κοινότητας ως φαινομένου σχετίζεται έμμεσα και με την σχέση ταυτότητας και ετερότητας. Ο κοινωνικός διαχωρισμός, κατηγοριοποιώντας το κοινωνικό σύνολο, δημιουργεί αντίστοιχες τάσεις συλλογικοποίησης των κοινωνικών υποσυνόλων. Έτσι οι «άλλοι», όπως προσδιορίζονται κάθε φορά, έχουν την τάση να αναπτύσσουν συλλογική συνείδηση στην βάση κοινών εμπειριών αποκλεισμού και εντέλει να συγκροτούν κοινότητες. Αυτή η τάση μπορεί να οδηγήσει είτε στην αμφισβήτηση των κυρίαρχων ταυτοποιήσεων και στην διαμόρφωση μιας νέας κοινής ταυτότητας μέσω της οποίας θα διεκδικήσουν το δικαίωμά τους στην πόλη, είτε στην περιχαράκωσή τους και στην αναπαραγωγή των κυρίαρχων αποκλεισμών.

Σ' αυτό το πλαίσιο ο δημόσιος χώρος εμφανίζεται ως ένας ετερογενής χώρος, ο οποίος υποδέχεται τις πρακτικές των διαφόρων κοινωνικών ομάδων, όχι με την έννοια ότι τις περιέχει, άλλα ότι μέσα από αυτές, μετατρέπεται σε έναν τόπο δυνητικών συναντήσεών ταυτότητας και ετερότητας. Η προσέγγιση του δημόσιου χώρου μέσα από τις διεκδικήσεις των «άλλων» που επιχειρήσαμε παραπάνω, τον φανερώνει ως τον κατ' εξοχήν χώρο όπου το όμοιο (η ταυτότητα) έρχεται σε επαφή -ή και σε σύγκρουση- με το έτερο. Μπορούμε να πούμε ότι ο δημόσιος χώρος συγκροτεί τον τόπο, όπου γίνεται δυνατή αυτή η συνάντηση με την ετερότητα. Γίνεται έτσι ένα ενδιάμεσο, με όλες τις σημασίες αυτού του όρου, εμφανίζεται δηλαδή ως ένα μέσο και ένα όργανο, ένα περιβάλλον και μια μεσολάβηση[6].

Τελικά, μπορούμε να πούμε ότι ο δημόσιος χώρος εμφανίζεται ως ένας χώρος που συνεχώς μεταλλάσσεται και αμφισβητείται σε όλα τα επίπεδα. Δεν μπορεί να νοηθεί ως ένας υλικός χώρος με δεδομένη δομή, μορφή και λειτουργία, αλλά αντίθετα ως ένας χώρος που διαμορφώνεται από τις ανθρώπινες δραστηριότητες και τις κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσονται στα πλαίσια που ορίζει ο υλικός χώρος. Έτσι, ο δημόσιος χώρος αποτελεί, μέσα από τις μεταλλαγές του, το ενδιάμεσο μιας διαδικασίας που βρίσκεται σε εξέλιξη: της κοινωνικοποίησης των «άλλων», όπως τους βλέπουμε εδώ μέσα από την βασική διάκριση μετανάστη/ντόπιου και τους επιμέρους διαχωρισμούς τους με κριτήρια κοινωνικής τάξης, εθνότητας και φύλου. Στο σημείο αυτό ως κοινωνικοποίηση αναφέρουμε την διαδικασία ένταξης και ενσωμάτωσης του ατόμου σ' ένα κοινωνικό σύνολο. Κοινωνικοποίηση δεν σημαίνει ανάπτυξη οικείων συναισθημάτων με τους γύρω μας, αλλά ουσιαστικά είναι ένας τρόπος συσχετισμού που μπορεί να δημιουργηθεί σε δημόσιο περιβάλλον και δεν βασίζεται στην οικειότητα. Η συμμετοχή στον δημόσιο βίο είναι άλλωστε ζήτημα συμπόρευσης[7]. Στον δημόσιο χώρο αποτυπώνονται η τάση διαφορετικών κοινωνικών ομάδων να οικειοποιούνται τα φυσικά στοιχεία της πόλης. Αποτελεί λοιπόν και το πεδίο όπου εκφράζονται οι διάφορες ερμηνείες και τα νοήματα που δίνονται στα υλικά στοιχεία του αστικού χώρου από τους ανθρώπους που τον κατοικούν. Παράλληλα συγκροτεί και τον τόπο όπου αυτές οι διαφορετικές ερμηνείες μπορούν να συντεθούν μέσα από την εγκατάλειψη του οικείου και την επαφή με το ξένο, μέσα από μια "επίσκεψη" στην ετερότητα.

Στα Κάτω Πατήσια

Όπως παρατηρήσαμε και στην αρχή του άρθρου, οι οικονομικοί μετανάστες συγκροτούν μια -νέα- διακριτή κοινωνική ομάδα, η οποία έχει ομοιογενή οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά και αποτελεί το πιο εξαθλιωμένο τμήμα της εργατικής τάξης. Καθώς λοιπόν η εγκατάστασή τους στην πόλη έγινε σε υφιστάμενες γειτονιές, δεν θα μπορούσε παρά να παρακολουθήσει και να εντείνει την προϋπάρχουσα κοινωνική διαίρεση του αστικού χώρου. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των Κάτω Πατησίων, η οποία έχει αποτελέσει βασικό πυρήνα εγκατάστασης μεταναστών ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '90. Προκειμένου να κατανοηθεί καλύτερα ο τρόπος με τον οποίο έγινε αυτή η εγκατάσταση έχει αξία να αναφερθούμε στις ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει το αστικό περιβάλλον της γειτονιάς και της πόλης γενικότερα, οι οποίες έπαιξαν καθοριστικό ρόλο σ΄αυτή τη διαδικασία.

Η αλήθεια είναι ότι μεταπολεμικά ο κοινωνικός διαχωρισμός στην Αθήνα και ιδιαίτερα στις περιοχές του ευρύτερου κέντρου διαγράφηκε περισσότερο στο ύψος της πόλης, παρά στην έκτασή της. Αντί λοιπόν να δημιουργηθούν αυστηρά οριοθετημένες επικράτειες που να χαρακτηρίζονται από την παρουσία της μιάς ή της άλλης κοινωνικής τάξης ή ομάδας, διαμορφώθηκαν κατα κύριο λόγο γειτονιές που συγκροτούνταν από ένα αρκετά ευρύ φάσμα κοινωνικών ομάδων. Μπορούμε να πούμε λοιπόν ότι στα Πατήσια, όπως και σε άλλες περιοχές αναπτύχθηκε μια άτυπη κοινωνική συγκατοίκηση, χωρίς να υποστηρίζουμε φυσικά ότι αυτή ήταν

6. Βλ. Lefebvre 2006:211-215

7. Βλ. Σένετ 1999:16

συνειδητή επιδίωξη των κατοίκων της πόλης (και σίγουρα όχι κάποιου σχετικού δημόσιου ή ιδιωτικού φορέα). Τα αιτιά της μάλλον θα πρέπει να αναζητηθούν στις διαδικασίες μέσα απ τις οποίες παράχθηκε το αστικό περιβάλλον[8].

Προέκυψε, έτσι ένα υποβαθμισμένο οικιστικό απόθεμα, το οποίο έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην διαμόρφωση συνθηκών κοινωνικής, αλλά και πολιτισμικής ανάμιξης. Ότι δεν ανταποκρίνονταν πλέον στις στεγαστικές απαιτήσεις του ντόπιου πληθυσμού αποτέλεσε πρόσφορο έδαφος για την εγκατάσταση των μεταναστών, οι οποίοι ήρθαν να καλύψουν το αγοραστικό κενό που είχε δημιουργηθεί Οι μετανάστες εντάχθηκαν λοιπόν σε αυτό το σύστημα άτυπης κοινωνικής «συγκατοίκησης», ανασυνθέτοντας τον κοινωνικό ιστό της ευρύτερης περιοχής Πατησίων και Κυψέλης και μεταβάλλοντας τα δεδομένα του κοινωνικού διαχωρισμού, όπου εντάθηκε η κοινωνική και εισήχθηκε η εθνοτική-πολιτισμική διαφοροποίηση[9]. Εξακολουθεί έτσι να παρατηρείται ένας κατακόρυφος κοινωνικός διαχωρισμός με τα πιο εύπορα στρώματα των ντόπιων να κατοικούν στους υψηλότερους ορόφους και τους μετανάστες να κατοικούν συνήθως τους πρώτους ορόφους και τα ημιυπόγεια, τα οποία έχουν μετατραπεί από χώρους που προορίζονταν για εμπορική ή μικρο-βιοτεχνική χρήση σε 'κατοικίες' μεταναστών.

Το αποτέλεσμα είναι η συνύπαρξη στην ίδια γειτονιά ατόμων από διαφορετικές κοινωνικές ομάδες και με διαφορετικές πολιτισμικές καταβολές, συνθέτοντας έτσι τον κοινωνικό ιστό με ετερογενή κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Γεγονός που μας επιτρέπει να εντοπίσουμε τις διαφορετικές καθημερινές πρακτικές και τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ τους, δηλαδή τις προοπτικές που δημιουργούνται για μια πολιτισμική σύνθεση. Το ζητούμενο είναι λοιπόν, εάν θα βρεθεί έδαφος για να εκφραστούν οι διαφορετικές πολιτισμικές τάσεις τόσο σε κοινωνικό, όσο και σε χωρικό επίπεδο και σε ποιόν βαθμό θα μπορέσουν να αναπτυχθούν συνθήκες δημιουργικής συνθετικής συνύπαρξης και όχι απομόνωσης ή αφομοίωσης. Αυτά τα ζητήματα σχετίζονται άμεσα με την πρακτική που αναπτύσσουν οι μεταναστευτικές ομάδες στον αστικό χώρο και ιδιαίτερα στον δημόσιο χώρο της περιοχής, ο οποίος αποτελεί και το πεδίο διαπλοκής των διαφορετικών καθημερινών πρακτικών.

Σ' αυτό το πλαίσιο θα επιχειρήσουμε να σκιαγραφήσουμε τις μεταβολές στην γειτονιά μέσα από τις πρακτικές μεταναστών και ντόπιων στον δημόσιο χώρο. Αρχικά θα προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε τα ίχνη της υπό διαμόρφωση γειτονιάς στον αστικό ιστό. Πώς επηρέασε δηλαδή η δομή, η μορφή και οι λειτουργίες του αστικού χώρου την τάση διαφόρων κοινωνικών ομάδων να συγκροτούν κοινότητες. Ενώ στην συνέχεια, θα αναζητήσουμε τους τρόπους με τους οποίους αποτυπώνεται η καθημερινότητα της γειτονιάς σε κεντρικές πλατείες της περιοχής, οι οποίες αποτελούν και τους κατεξοχήν χώρους όπου αυτή η πολυσυλλεκτική δημόσια ζωή παίρνει μορφή και περιεχόμενο. Αναζητάμε παράλληλα και τις πρακτικές μέσα από τις οποίες οι μετανάστες ως «άλλοι» επιχειρούν να αυτοπροσδιορίζονται, αμφισβητώντας τις αυστηρές ταξινομίσεις συμπεριφορών και χώρων που ορίζονται μέσα από το δίπολο δημόσιο/ιδιωτικό, καθώς και τις προοπτικές να διασχιστούν τα όρια ταυτότητας και ετερότητας και να υπάρξει η δυνατότητα μιας πολιτισμικής σύνθεσης.

8. Δηλαδή στην κυριαρχία της αντιπαροχής ως μηχανισμού παραγωγής αστικού χώρου και της αστικής πολυκατοικίας ως κτηριακής τυπολογίας, η οποία σε συνδυασμό με μια αυξημένη κοινωνική κινητικότητα εντός των μικροαστικών και εργατικών στρωμάτων δημιούργησε το υπόβαθρο για μια σχετικά ευρεία διάδοση της ιδιοκτησίας. Ωστόσο, οι κεντρικές περιοχές της πόλης, ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του '70 άρχισαν να αντιμετωπίζουν προβλήματα κορεσμού με αποτέλεσμα την σταδιακή τους υποβάθμιση και την εγκατάλειψή τους από ένα τμήμα της αστικής τάξης που μετακινήθηκε προς την περιφέρεια, διαδικασία που συνεχίζεται ως σήμερα και συμβάλλει στην περαιτέρω απαξίωση τους.

9. Εδώ έχει ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι το μεγαλύτερο μέρος των ντόπιων που παραμένουν στην περιοχή είναι μεγαλύτερης σχετικά ηλικίας, γεγονός που οφείλεται στους ισχυρότερους δεσμούς που έχουν αναπτύξει με την περιοχή σε σχέση με τους νεότερους. Δεσμοί που προέρχονται είτε από τις σχέσεις ιδιοκτησίας, είτε από την ισχύ των κοινωνικών και οικογενειακών δίκτυα, είτε από την δυσκολότερη λόγω ηλικίας προσαρμογή σε νέα περιβάλλοντα. Έτσι εμφανίζεται μια ηλικιακή διαφοροποίηση στην στεγαστική συμπεριφορά των ντόπιων, που αποτυπώνεται στον κοινωνικό ιστό της περιοχής αυξάνοντας συγκριτικά τον μέσο όρο ηλικίας των ντόπιων κατοίκων.

Αστικός ιστός

Χάρτης συγκέντρωσης καταστημάτων μεταναστων, άξονες και πυρήνες δημόσιου ενδιαφέροντος.

Ο αστικός ιστός στα Κάτω Πατήσια χαρακτηρίζεται γενικά από μια γραμμικότητα που ακολουθεί την διεύθυνση της Πατησίων και της Αχαρνών. Αυτή η γραμμικότητα αποτυπώνεται στους παράλληλους άξονες που είτε αποτελούν εμπορικούς δρόμους που συνδέουν την περιοχή με το κέντρο, όπως η Γ' Σεπτεμβρίου, είτε συγκεντρώνουν την ζωή της γειτονιάς, όπως η Αριστοτέλους, η Φυλής και η Μιχαήλ Βόδα. Οι κεντρικοί κάθετοι δρόμοι στην Πατησίων και στην Αχαρνών, όπως η Ηπείρου, η Πιπίνου και η Δεριγνύ, λειτουργούν ως συνδέσεις των δύο υπερτοπικών αξόνων, αλλά ορισμένα τους τμήματα είναι ταυτόχρονα και τοπικά κέντρα της γειτονιάς. Παρατηρείται έτσι μια ιεράρχηση των δρόμων ως προς την κεντρικότητα και την κυκλοφορία των αυτοκινήτων, ενώ παράλληλα, οι υπερτοπικοί άξονες της Πατησίων και της Αχαρνών οριοθετούν μαζί με τους κεντρικούς κάθετους δρόμους επιμέρους ενότητες σχετικής εσωστρέφειας. Η τάση αυτή υποστηρίζεται επίσης και από τα μικρότερα πλάτη δρόμων και τα αντίστοιχα χαμηλότερα ύψη προσόψεων των κτηρίων στο εσωτερικό αυτών των ενοτήτων. Η περιορισμένη κυκλοφορία οχημάτων σε συνδυασμό με την διάχυση τοπικών χρήσεων, όπως καφενεία και ψιλικατζίδικα, ευνοούν την κίνηση των πεζών και δίνουν την ευκαιρία να αναπτυχθούν εναλλακτικές διαδρομές και χώροι προσωρινής στάσης ή συγκέντρωσης. Προκύπτει λοιπόν ένας πλούσιος σε εκδοχές αστικός χώρος όπου εναλλάσσονται συνεχώς οι αστικοί ρυθμοί με αποτέλεσμα η ετερότητα και η ποικιλία ταυτοτήτων να βρίσκει χώρο έκφρασης. Αλλά και η εναλλαγή τοπικών και υπερτοπικών αξόνων αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα στις όποιες τάσεις γεωγραφικής απομόνωσης της περιοχής.

Η μεταβολή της κοινωνικής σύνθεσης της περιοχής αποτυπώνεται στον αστικό ιστό της πόλης και στον δημόσιο -και ημιδημόσιο- χώρο, με την παρουσία των μεταναστών και την εμφάνιση νέων χρήσεων γης. Τηλεφωνικά κέντρα (call center), καταστήματα αποστολής χρημάτων (money transfer), καταστήματα με ηλεκτρονικά είδη δορυφορικής τηλεόρασης και κινητής τηλεφωνίας, κουρεία, κάβες, καφενεία, και παντοπωλεία με προϊόντα από τους τόπους προέλευσης των μεταναστών συνθέτουν ένα νέο μωσαϊκό εμπορικών χρήσεων και υπηρεσιών, όπου άλλες απευθύνονται αποκλειστικά σε μετανάστες και άλλες, προσαρμόζοντας ανάλογα τα προϊόντα τους, απευθύνονται εξίσου σε ντόπιους (καταστήματα τροφίμων, εστιατόρια, ψητοπωλεία). Η έλλειψη ιδιωτικών χώρων κατάλληλων για κοινωνική συναναστροφή σε συνδυασμό με την ανάγκη/επιθυμία για δημόσια ζωή, οδηγούν τους μετανάστες να συγκεντρώνονται σ' αυτά τα καταστήματα, τα οποία μετατρέπονται συχνά σε τόπους συνάντησης και επικοινωνίας.

Έχει ενδιαφέρον να παρατηρήσει κανείς την περιοχή μεταξύ της Ηπείρου και της Χέυδεν και ιδιαίτερα την οδό Μιχαήλ Βόδα. Σ' αυτήν την περιοχή συγκεντρώνονται διάφορες χρήσεις όπως παντοπωλεία, βιβλιοπωλεία, καφετέριες, εστιατόρια, αλλά και μια εκκλησία και ένα δημοτικό σχολείο που ανήκουν σε Πολωνούς. Η ύπαρξη ενός τέτοιου πολωνικού 'πυρήνα' μας βοηθά να καταλήξουμε σε διάφορα συμπεράσματα για τα χαρακτηριστικά συγκρότησης μιας πολωνικής κοινότητας που γίνεται ορατή και αποκτά σαφή χωρική αναφορά. Η χωρική συγκέντρωση Πολωνών δεν αφορά μονάχα την ανάπτυξη δικτύων αλληλοβοήθειας μεταξύ τους αλλά διασφαλίζει και την αναπαραγωγή μιας πολωνικής ταυτότητας, δημιουργώντας ταυτόχρονα έναν τόπο όπου αυτή η ταυτότητα εκφράζεται. Οι Πολωνοί δεν διεκδίκησαν μονάχα την παρουσία τους στον δημόσιο χώρο αλλά δημιούργησαν και το δικό τους δίκτυο ποικίλων ημιδημόσιων χώρων με λειτουργίες εμπορίου, πολιτισμού και αναψυχής, δηλαδή χρήσεις που καλύπτουν όλες τις πτυχές της κοινωνικής ζωής της κοινότητας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν χρήσεις όπως η εκκλησία και το σχολείο, οι οποίες κάθε άλλο παρά αυτονόητες είναι για άλλες μεταναστευτικές κοινότητες που και πιο πολυάριθμες είναι και βρίσκονται για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα στη χώρα. Οι χρήσεις αυτές εντάσσονται ομαλά στον αστικό ιστό και μέσω της ιδιοκτησίας νομιμοποιούνται στην

συνείδηση των ντόπιων κατοίκων και σε μεγάλο βαθμό καθίστανται πιο «κανονικές». Διαφαίνεται έτσι μια δυναμική που χαρακτηρίζει την πολωνική κοινότητα, η οποία μπόρεσε να ξεπεράσει κάποιους από τους φραγμούς που δημιουργεί η ντόπια κοινωνία μέσω των θεσμών της (νομικό πλαίσιο, αγορά γης, κρατικοί φορείς κλπ). Μέσα από αυτή τη διαδικασία συγκροτείται μια δημόσια σφαίρα που δίνει υπόσταση στην πολωνική κοινότητα. Γενικότερα στη συγκεκριμένη περιοχή παρατηρεί κανείς μια συνύπαρξη πολιτισμών χωρίς όμως να αναπτύσσονται ιδιαίτερες σχέσεις μεταξύ τους. Ωστόσο δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για κάτι τέτοιο καθώς η ύπαρξη του πολωνικού πυρήνα εξασφαλίζει αφ' ενός ότι η καθημερινή ζωή των Πολωνών εξελίσσεται με ευνοϊκότερες όρους και αφ' ετέρου αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα στην ενδεχόμενη πολιτισμική αφομοίωση τους από την ντόπια κοινωνία. Ο αυτοπροσδιορισμός της πολιτισμικής ταυτότητας μιας κοινωνικής ομάδας, προϋποθέτει την αλλαγή των όρων συγκρότησης της ταυτότητας όχι βάσει του ετεροκαθορισμού της από το «έξω» ή το κυρίαρχο, αλλά με σκοπό την εξασφάλιση της αποδοχής των πολιτισμικών της ιδιαιτεροτήτων.

Ιδιαίτερη κατηγορία χρήσεων αποτελούν οι χώροι θρησκευτικής λατρείας, όπου εκφράζεται χαρακτηριστικά τόσο η πολιτισμική ταυτότητα της κάθε μεταναστευτικής ομάδας, όσο και η αντίστοιχη αποδοχή της από την ντόπια κοινωνία. Έτσι οι καθολικοί ανατολικοευρωπαίοι έχουν εκκλησίες σε ανάλογα διαμορφωμένα κτήρια (αν και συνήθως ακατάλληλα, όπως αυτό επί της Μιχαήλ Βόδα) που υπάγονται σε οργανωμένη καθολική αρχιεπισκοπή, οι χριστιανικές αιρέσεις που είναι δημοφιλείς στους Αφρικανούς έχουν μετατρέψει ισόγεια-πρώην καταστήματα σε θρησκευτικούς χώρους, ενώ οι μουσουλμάνοι συγκεντρώνονται σε υπόγεια που τίποτα στην πρόσοψη δεν αποκαλύπτει την χρήση τους. Παρατηρείται εδώ και μια ιεραρχία ανάμεσα στους «άλλους», με τους μουσουλμάνους να βιώνουν ισχυρότερους κοινωνικούς αποκλεισμούς από τους χριστιανούς, ανεξάρτητα από οποιοδήποτε άλλο κοινωνικό προσδιορισμό τους.

Μεταλλάσσεται έτσι η εικόνα του αστικού ιστού καθώς μ' αυτές τις χρήσεις αποτυπώνεται το στίγμα των μεταναστών στον δημόσιο χώρο της πόλης. Δεδομένου ότι η γλώσσα αποτελεί μάλλον το ισχυρότερο χαρακτηριστικό γνώρισμα της πολιτισμικής ταυτότητας μιας κοινωνικής ομάδας, οι επιγραφές των καταστημάτων ουσιαστικά αποτελούν ένα μέσο για να δηλώσουν οι μετανάστες την παρουσία τους στον δημόσιο χώρο και να γίνουν ορατοί. Παραλληλα, δημιουργούνται σημεία αναφοράς και στάσης διάχυτα στο αστικό ιστό, τα οποία μετατρέπονται συχνά σε χώρους, όπου επεκτείνεται –ή και πρωτοεμφανίζεται– η δημόσια ζωή των μεταναστών. Σ' αυτούς τους ημιδημόσιους χώρους, συγκεντρώνονται άνθρωποι που μοιράζονται τις ίδιες εμπειρίες αποκλεισμού, συγκροτούν ένα «κοινό», συζητούν για ζητήματα που απασχολούν την καθημερινότητά τους και εντέλει δημιουργούν μια πρωτόλεια ημι-δημόσια σφαίρα στην οποία διαμορφώνεται ένα «εμείς»...οι «άλλοι». Αυτά τα καταστήματα λοιπόν, λειτουργούν ως τόποι όπου είναι δυνατή η αμφισβήτηση της δεδομένης ταυτότητας που συνεπάγεται τον αποκλεισμό και η διαμόρφωση μιας νέας, που πλέον θα προσδιορίζει τους «άλλους» με τους δικούς τους όρους, ως μετανάστες ή ως εργάτες. Αυτό αποτελεί και το πρώτο βήμα για να διεκδικήσουν πρόσβαση και εντέλει συμμετοχή στη δημόσια σφαίρα.
Αυτό που έχει σημασία εδώ, είναι πώς η ταυτότητα αυτή βγαίνει προς τα έξω και έρχεται σε επαφή με το δρόμο και το δημόσιο χώρο της πόλης. Οι μετανάστες οικειοποιούνται τα τμήματα του δρόμου μπροστά από τα καταστήματα όπου συγκεντρώνονται στήνοντας αυτοσχέδια καθιστικά. Έτσι οι είσοδοι των

10. βλ. Stavrides 2007:175

11. «Ο πορώδης δημόσιος χώρος (porosity), μπορεί να νοηθεί ως μια εμπειρία κατοίκησης, η οποία εκφράζει την αστική ζωή ενώ παράλληλα χαλαρώνει τα διαχωριστικά όρια που έχουν στηθεί για να διατηρήσουν μια αυστηρή χωρική και χρονική κοινωνική τάξη» (Stavrides 2007:175). Για μια πρώτη προσέγγιση του πορώδους αστικού χώρου βλ. Benjamin W., Lacis A., Naples στο Reflections, Shocken, NY 1986

12. βλ. Βαΐου κ.α. 2007:124-158

καταστημάτων μετατρέπονται σε «κατώφλια» – ενδιάμεσους τόπους συνάντησης της ταυτότητας που διαμορφώνεται στον ημιδημόσιο χώρο και των ταυτοτήτων που τον κατοικούν ως δημόσιο[10]. Χαρακτηριστική στιγμή αυτής της συνάντησης είναι όταν ντόπιοι πελάτες διασταυρώνονται με παρέες μεταναστών, αλλά και όταν ο χώρος διέλευσης περαστικών μετατρέπεται σε χώρο συγκέντρωσης των μεταναστών. Ανάλογη είναι και η περίπτωση των διαμερισμάτων των μεταναστών, όπου λόγω της στενότητας χώρου και της έλλειψης υποδομών, οι ένοικοι αναγκάζονται να «βγάλουν» ένα τμήμα της ιδιωτικής τους ζωής στον δημόσιο χώρο για να καλύψουν τις ανάγκες τους. Ιδιαίτερη και πιο χαρακτηριστική περίπτωση, αποτελούν τα ημιυπόγεια που έχουν μετατραπεί σε κατοικίες, όπου για λόγους ηλιασμού και αερισμού, οι ένοικοι είναι υποχρεωμένοι να ανοίξουν την πόρτα προς τον δρόμο, εκθέτοντας σε κοινή θέα το εσωτερικό τους. Ενώ το καλοκαίρι, τα σκαλιά που οδηγούν στο ημιυπόγειο γίνονται το «καθιστικό» της κατοικίας, όπου άλλοι κάθονται στα σκαλιά και άλλοι σε καρέκλες στο εσωτερικό. Αναδεικνύεται έτσι, η είσοδος της κατοικίας ως «κατώφλι» – τόπος διαπλοκής των δύο πλευρών του διπόλου δημόσιο/ιδιωτικό και των πρακτικών των αντίστοιχων κοινωνικών ταυτοτήτων με τις οποίες είναι συνυφασμένη η κάθε πλευρά. Γίνεται τελικά το «κατώφλι» ένας πορώδης δημόσιος χώρος όπου γίνονται ρευστά τα όρια μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού δημιουργώντας μια περιοχή δυνητικών συναντήσεων με την ετερότητα[11].

Εδώ πρέπει να αναφερθούμε και στις έμφυλες ταυτότητες, οι οποίες διαμορφώνουν επιμέρους «κανόνες» και καθορίζουν τις συμπεριφορές των μεταναστών. Οι μετανάστριες, σπανίως έχουν δικαίωμα στον ελεύθερο χρόνο, καθώς πέρα από την έμμισθη εργασία – που οι περισσότερες έχουν, αναλαμβάνουν και την άτυπη εργασία του νοικοκυριού, όπως η καθαριότητα, το μαγείρεμα και η φροντίδα παιδιών και υπερήλικων. Οπότε σπάνια εμφανίζονται στον δημόσιο χώρο σε παρέες ανάλογες μ' αυτές που περιγράψαμε παραπάνω. Αλλά και όταν εμφανίζονται είναι σε μικρότερες παρέες δύο ή τριών γυναικών που κάθονται στις πλατείες της περιοχής, έχοντας μαζί τις περισσότερες φορές και τα παιδιά τους. Αντίθετα, είναι πιο σύνηθες να κάθονται στα σκαλιά της πολυκατοικίας ή του διαμερίσματός τους απασχολούμενες παράλληλα με τις οικιακές εργασίες. Σ' αυτό το πλαίσιο, οι μετανάστες έχουν και έμφυλες ταυτότητες, που διαφέρουν ανάλογα με την θρησκεία, τις πολιτισμικές καταβολές ή το μορφωτικό επίπεδο των μεταναστριών και του άμεσου κοινωνικού και οικογενειακού τους περίγυρου. Συνεπώς και οι έμφυλες ταυτότητες διαμορφώνουν επιμέρους επίπεδα διαχωρισμού μεταξύ των μεταναστών τα οποία αντιστοιχούν σε ανάλογες διακρίσεις μεταξύ δημόσιου/ιδιωτικού, κυρίαρχου/αποκλεισμένου[12].

Πλατείες

Η *Βικτώρια* είναι μια από τις σημαντικότερες πλατείες της περιοχής, αλλά και της Αθήνας γενικότερα, λόγω της κεντρικής θέσης και του σταθμού του ηλεκτρικού. Η πλατεία αποτελεί χώρο στάσης και αναψυχής για τους κατοίκους της ευρύτερης περιοχής και ταυτόχρονα καθημερινό πέρασμα για σημαντικό τμήμα του πληθυσμού της πόλης. Διάφορα άτομα, μικρές και μεγάλες παρέες κάθε εθνότητας κατακλύζουν την πλατεία, κατά κύριο λόγο σε παρέες δύο έως τεσσάρων ατόμων, κυρίως ανδρών. Ωστόσο στην πλατεία κάνουν την εμφάνισή τους και μετανάστριες, όπως και παρέες μεσήλικων από την Αλβανία και την Αν. Ευρώπη, ή ακόμα και μουσουλμάνες κυρίως από την Αφρική που κάνουν μια στάση στην πλατεία, ξεκλέβοντας λίγο χρόνο από τις καθημερινές τους δραστηριότητες. Έντονη είναι και η παρουσία τσιγγάνων, κυρίως γυναικών και των παιδιών τους. Γενικότερα πάντως στην πλατεία υπάρχει ένα πλήθος διάσπαρτων μικροομάδων αλλά και μοναχικών ατόμων αρκετά αυτόνομων μεταξύ τους. Εξαίρεση αποτελούν οι Πολωνοί που συγκεντρώνονται μαζικά σε μια συγκεκριμένη γωνία της πλατείας καθ' όλη την διάρκεια της μέρας, έχοντας οικειοποιηθεί ένα μικρό κομμάτι του δημόσιου χώρου. Μαζικό χαρακτήρα έχει και η παρουσία μικροπωλητών αφρικανικής και ασιατικής καταγωγής που στήνουν τους πάγκους τους έξω από τον σταθμό. Κατά τις απογευματινές ώρες στην πλατεία εμφανίζονται οικογένειες μεταναστών συχνά αντρών και γυναικών, που φέρνουν τα παιδιά τους για παιχνίδι. Σε αντίθεση με την συμπεριφορά των μεταναστών, οι ντόπιοι συγκεντρώνονται στις καφετέριες και στα εστιατόρια που έχουν παραμείνει στην πλατεία ή απλώς διέρχονται βιαστικά.

Η εικόνα που κυριαρχεί στην πλατεία δεν είναι τόσο η έκφραση μιας συλλογικής πρακτικής με αναφορά σε μια κοινότητα, όσο η συνάντηση των μεταναστών με τα πιο κοντινά τους πρόσωπα, συνήθως ομοεθνείς φίλους, είτε απλά η ύπαρξη σε ένα τέτοιο πολυσυλλεκτικό περιβάλλον που παρέχει την δυνατότητα κοινωνικοποίησης. Όλο αυτό το πλήθος δεν φαίνεται να συσχετίζεται με κάποιον άμεσο τρόπο ωστόσο έχουν ένα κοινό σημείο: η πλατεία αποτελεί έναν τόπο όπου κάνουν αισθητή την παρουσία τους άτομα και ομάδες που βιώνουν ένα καθεστώς ορισμένης κοινωνικής απομόνωσης σε μια πόλη που για αυτούς είναι ακόμα ένας «μη-τόπος».[13] Ωστόσο αυτή δεν είναι η μοναδική της όψη. Η Βικτώρια αποτελεί μάλλον έναν ενδιάμεσο χώρο διεκδίκησης του «ανήκειν», στο βαθμό που δεν συγκεντρώνει απλά ένα πλήθος, αλλά ταυτόχρονα δημιουργεί σχέσεις των ατόμων μεταξύ τους, όπως και με τον τόπο. Με άλλα λόγια η Βικτώρια λειτουργεί ως δημόσιος χώρος όπου οι μετανάστες της ευρύτερης περιοχής διαμορφώνουν μια προσωρινή (με την έννοια ότι ισχύει όσο βρίσκονται εκεί) εντοπισμένη πραγματικότητα, η οποία αμφισβητεί την κυρίαρχη κανονικότητα. Τους εισάγει και σε μια πρωτόλεια δημόσια σφαίρα που αναπτύσσεται στα όρια της γειτονιάς[14], ενώ αποτελεί έναν τόπο που δίνει μια πρώτη ευκαιρία άρσης του εν γένει αποκλεισμού των μεταναστών από την δημόσια σφαίρα της πόλης ή τουλάχιστον μια ευκαιρία κοινωνικοποίησης με τους όμοιούς τους. Ωστόσο τα χαρακτηριστικά της κατοίκησης της πλατείας, δεν δίνουν στους μετανάστες την δυνατότητα να επαναπροσδιορίσουν την ταυτότητά τους με τους δικούς τους όρους, αλλά περιορίζονται πάντοτε στον ετεροκαθορισμό τους σε σχέση με τον κυρίαρχο «κανόνα», ως «άλλοι». Αντίστοιχα δεν δημιουργούνται συνθήκες (κοινωνικής και πολιτισμικής) όσμωσης, αφού η σχέση ταυτότητας/ετερότητας περιορίζεται κατά κύριο λόγο στο επίπεδο της ορατότητας.

Ακόμη και παρά τα πρόσφατα συνεχή ρατσιστικά πογκρόμ που συνέβησαν στην γύρω περιοχή αλλά και στην ίδια την πλατεία, που μπορεί να άλλαξαν ριζικά το γενικότερο πολιτικό κλίμα, η ίδια η καθημερινότητα των μεταναστών στην περιοχή έχει την δική της δυναμική και τους δικούς της ρυθμούς και δεν επηρεάζεται με ευθύ τρόπο από τέτοια γεγονότα. Ακόμα και σήμερα που μπορεί να έχει "παγώσει" ο υπερτοπικός χαρακτήρας της πλατείας επειδή ο σταθμός είναι κλειστός λόγω

13. «Ο κάτοικος-μετανάστης ζει και εργάζεται σε τόπους που βλέπει να χάνονται κάτω από τα πόδια του. Τόπους που μεταπίπτουν σε μη-τόπους, καθώς δεν τους εντοπίζουν (που σημαίνει χαρακτηρίζουν) παρά μόνο προσωρινά». (Σταυρίδης 2010) Ο Auge ορίζει τους μη-τόπους ως τους χώρους που δεν χαρακτηρίζονται από τις ανθρώπινες σχέσεις, και όπου οι άνθρωποι δεν μπορούν να αναγνωρίσουν τους εαυτούς τους (τουλάχιστον όχι ακόμα).

14. Η Βικτώρια αν και μπορεί να θυμίζει την Ομόνοια διαφέρει από αυτήν κυρίως γιατί η δεύτερη έχει μονοδιάστατα υπερτοπικό χαρακτήρα, δεν σχετίζεται με την κατοικία και την γειτονιά ενώ λειτουργεί αποκλειστικά ως χώρος περιχαράκωσης των «περιθωριακών» της πόλης.

15. Ο όρος αφρικανική κοινότητα

έργων, η παρουσία και δραστηριότητα των μεταναστών της περιοχής εξακολουθεί να είναι αντίστοιχη με πριν.

Η πλατεία *Αμερικής* είναι και αυτή μια κεντρική πλατεία της πόλης λόγω της θέσης της επί της Πατησίων. Τα τελευταία χρόνια έχει σημειωθεί μια έντονη αλλαγή τόσο των χρήσεων γύρω από αυτήν όσο και των ανθρώπων που συχνάζουν στην πλατεία. Αρκετές καφετέριες έχουν κλείσει ή υπολειτουργούν, ενώ το παλιό σινεμά Άττικα είναι σήμερα κενό οικόπεδο. Οι χρήστες της πλατείας είναι σχεδόν αποκλειστικά μετανάστες αφρικανικής καταγωγής που κάθονται σε μεγάλες και μικρές παρέες ή που διασχίζουν την πλατεία, χαιρετώντας γνωστούς ή κάνοντας μια προσωρινή στάση. Η παρουσία του ντόπιου πληθυσμού περιορίζεται κυρίως σε περαστικούς της Πατησιών από και προς την στάση του τρόλεϊ.

Στην πλατεία αυτή κυριαρχεί η εικόνα των Αφρικανών που βρίσκονται εκεί όλες τις ώρες της μέρας. Συγκροτείται έτσι μια δημόσια σφαίρα με αποκλειστική αναφορά στις αφρικάνικες κοινοτήτες με την πλατεία να είναι το βασικό τοπικό κέντρο της συλλογικής ζωής. Να σημειώσουμε εδώ ότι η πρόσβαση στην δημόσια σφαίρα αφορά σχεδόν αποκλειστικά τον ανδρικό πληθυσμό με τις γυναίκες να είναι μεν ορατές λόγω της κυκλοφορίας τους στους δρόμους της γειτονιάς αλλά χωρίς να βρίσκουν μια θέση στο «κέντρο» της. Γενικότερα είναι πολύ ισχυρή η ύπαρξη ενός χωρικού πυρήνα, που επεκτείνεται και με άλλες χρήσεις γύρω την πλατεία, ως τόπου αναπαραγωγής της συλλογικής τους ταυτότητας. Οι Αφρικανοί μετανάστες έφτασαν πολύ πρόσφατα στην Ελλάδα και βρίσκουν, σχεδόν αποκλειστικά, απασχόληση σε άτυπες μορφές εργασίας (κυρίως μικροπωλητές αν και πλέον ορισμένοι εμπλέκονται και σε πιο έκνομες δραστηριότητες όπως το εμπόριο ναρκωτικών και η πορνεία). Η ανάγκη ύπαρξης ισχυρής και σχετικά αυτόνομης κοινότητας εντείνεται και λόγω του τρόπου με τον οποίο εντάσσονται στην οικονομική ζωή της πόλης. Αν και η συγκρότηση μιας τέτοιας κοινότητας έχει εσωστρεφή κοινωνικά χαρακτηριστικά, η δυναμική της είναι τέτοια που αποτυπώνεται εξωστρεφώς με την έννοια ότι δηλώνεται ξεκάθαρα η παρουσία της στην πόλη. Χωρικά αυτό αποτυπώνεται και στον τρόπο που δημιουργείται μια «αφρικανική γειτονιά», η οποία επεκτείνεται και προς την Κυψέλη ξεπερνώντας το όριο της Πατησίων. Αν για τους Έλληνες η πλατεία Αμερικής είναι πλέον ένα τοπόσημο άνευ νοήματος, για την αφρικανική κοινότητα-γειτονιά αποτελεί κομβικό σημείο της καθημερινότητάς της και της ύπαρξής της[15].

Η πλατεία του Αγ. *Παντελεήμονα* παρουσιάζει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά σε σχέση με τις πλατείες που είδαμε παραπάνω. Σε σύγκριση με τις πλατείες Βικτώριας και Αμερικής η πλατεία του Αγ. Παντελεήμονα αναφέρεται κατά κύριο λόγο στην τοπική κοινωνία παρά του ότι βρίσκεται επί της Αχαρνών. Οι ρυθμοί είναι πιο χαλαροί καθώς το κύριο μέρος των διερχομένων είναι κάτοικοι της περιοχής ενώ οι γύρω χρήσεις απευθύνονται αποκλειστικά σε αυτούς. Γύρω από την πλατεία υπάρχουν ορισμένες ελληνικές καφετέριες και εστιατόρια που συνυπάρχουν με καταστήματα μεταναστών διαφόρων εθνικοτήτων όπως παντοπωλεία, τηλεφωνικά κέντρα, video-club, κλπ. Αν και στον δημόσιο χώρο κυριαρχεί και εδώ η παρουσία των μεταναστών,στις γύρω καφετέρειες υπάρχουν και πολλές παρέες Ελλήνων. Κατά το απόγευμα η παρουσία του κόσμου γίνεται πιο έντονη με την πλατεία να γεμίζει από γονείς και παιδιά, κυρίως μετανάστες. Οι Πολωνοί γονείς συσπειρώνονται σε ένα σημείο και χωρίζονται σε «πηγαδάκια» αντρών-γυναικών. Ταυτόχρονα είναι έντονη η παρουσία των εφήβων της γειτονιάς αλλά και ορισμένων μεσήλικων και ηλικιωμένων στα παγκάκια συμπεριλαμβανομένων και Ελλήνων.

Εκτός από αυτό το κομμάτι της πλατείας υπάρχει και το πιο εσωστρεφές και πράσινο τμήμα από την άλλη μεριά της εκκλησίας. Σ' αυτό το σημείο συγκεντρώνονται καθημερινά Αλβανοί, οι οποίοι σχηματίζουν μικρές παρέες με ορισμένους να παίζουν σκάκι ή ντόμινο και άλλους να παρακολουθούν. Έτσι από το μεσημέρι και μετά, αυτό το τμήμα της πλατείας μοιάζει με υπαίθρια σκακιστική λέσχη. Για

είναι μάλλον αδόκιμος καθώς στην πραγματικότητα πρόκειται για πολλές εθνικές κοινότητες. Εδώ τον χρησιμοποιούμε για λόγους ευκολίας και έμφασης σε άλλες αντιθέσεις.

16. Οι Αφγανοί κατά κύριο

τις ανάγκες τους χρησιμοποιούν καφάσια ως καθίσματα και τραπεζάκια, τα οποία παραμένουν σε κυκλικές διατάξεις, ακόμα και όταν δεν χρησιμοποιούνται. Οι Αλβανοί που συγκεντρώνονται στο σημείο αυτό είναι κυρίως ηλικιωμένοι ή μεσήλικες και πολύ λιγότερο νέοι. Στο ίδιο τμήμα της πλατείας μαζεύονται και κάτοικοι της περιοχής που πάνε βόλτα τα σκυλιά τους, συμπεριλαμβανομένων και κάποιων ξένων.

Η πλατεία του Αγ. Παντελεήμονα αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση για την παρατήρηση των σχέσεων ταυτότητας-ετερότητας, των αντιθέσεών τους και τελικά των δυνατοτήτων σύνθεσης τους. Θα αναφερθούμε πιο κάτω στο πώς το δίπολο αυτό εκφράστηκε με σαφή τρόπο στην περίπτωση της πρωτοβουλίας «κάτοικοι Αγ. Παντελεήμονα» αφού πρώτα σχολιάσουμε την παρουσία των μεταναστών στην πλατεία. Η πιο χαρακτηριστική εικόνα είναι αυτή των ανδρών Αλβανών που παίζουν σκάκι και ντόμινο σε καθημερινή βάση. Η διαδικασία αυτή μοιάζει να αποτελεί καθημερινή συνήθεια και στοιχείο της πολιτιστικής τους ταυτότητας. Λόγω της σχετικά μεγάλης ηλικίας τους, οι άνθρωποι αυτοί αποτελούν το κομμάτι των μεταναστών που είχε τις λιγότερες δυνατότητες πολιτισμικής και πολιτιστικής αφομοίωσης. Αντ᾽ αυτού αναβιώνουν τις καθημερινές τους συνήθειες με συλλογικό τρόπο. Αυτό που κυριαρχεί στην περίπτωση αυτή δεν είναι τόσο η αναδημιουργία μιας κοινοτικής ζωής στα πρότυπα του παρελθόντος (αν και αυτό προφανώς συμβαίνει έμμεσα) όσο η αναπαραγωγή μιας οικείας καθημερινότητας που στις συγκεκριμένες συνθήκες προσλαμβάνει για αυτούς ιδιαίτερη αξία, αποτελώντας στοιχείο έκφρασης της ταυτότητάς τους στα πλαίσια της νέας για αυτούς 'ντόπιας' κανονικότητας. Συγκροτώντας ταυτόχρονα μια διαφορετική ομάδα εντός της «κοινότητας» των Αλβανών μεταναστών, ακριβώς επειδή διαφέρουν σε σχέση με τους νεότερους οι οποίοι πλέον δείχνουν να εντάσσονται στην ντόπια κοινωνική πραγματικότητα (ή να αφομοιώνονται από αυτήν) με πιο 'ομαλό' τρόπο.

Έχει ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε την συγκυρία κατά την οποία υπάρχει μια ομαλή συνύπαρξη ντόπιων και ξένων στον δημόσιο χώρο. Αυτό συνήθως συνδυάζεται με ταυτόσημες πρακτικές όπως η περίπτωση των ατόμων που πάνε βόλτα τα σκυλιά τους ή οι γονείς που συνοδεύουν για παιχνίδι τα παιδιά τους. Η διεξαγωγή ορισμένων καθημερινών δραστηριοτήτων που έχουν αντικειμενική συνάφεια από διαφορετικές ομάδες προσδιορίζει μια νέα προσωρινή βάση στη σχέση ταυτότητας-ετερότητας ή τουλάχιστον καθιστά την ετερότητα πιο οικεία. Οι καθημερινές πρακτικές μέσα από τις οποίες εκφράζεται η ετερότητα ως τέτοια, την καθιστούν ορατή και αναγνωρίσιμη στον δημόσιο χώρο με αποτέλεσμα να συμβάλουν στην εξοικείωση των ντόπιων κατοίκων και στην αποσταθεροποίηση των κατεστημένων αντιλήψεων για το ξένο. Πολλές φορές ωστόσο, παράγουν ή εντείνουν την αίσθηση του φόβου και της απειλής. Εδώ υπεισέρχονται και άλλες κοινωνικές και ιδεολογικές μεταβλητές όπως φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού και εγκληματικότητας αλλά και ρατσιστικά και εθνικιστικά ιδεολογήματα.

Όσο διαφορετικές και αποκλίνουσες και αν είναι οι πρακτικές που υιοθετούνται από τους χρήστες της πλατείας, η έννοια της γειτονιάς εντοπίζεται σε όλες τις περιπτώσεις. Οι αυτόνομες συλλογικές και ατομικές πρακτικές, δηλαδή, εκδηλώνονται στον συγκεκριμένο τόπο από τους εκάστοτε κατοίκους και

επικαθορίζουν την πολυεπίπεδη ταυτότητα αυτού του δημόσιου χώρου. Οι διάφορες κοινωνικές ομάδες όντως διεκδικούν είτε έμμεσα είτε άμεσα την ενεργή παρουσία τους στην γειτονιά με τους δικούς τους όρους. Σε αυτή την διεκδίκηση υφίσταται μια σύγκρουση που πηγάζει από την σχέση της εκάστοτε πρακτικής και του φορέα της με την κανονικότητα και η οποία πολλές φορές αποκτά βίαια χαρακτηριστικά.

Εδώ πρέπει να αναφερθούμε στην περίπτωση της πρωτοβουλίας «κατοίκων Αγίου Παντελεήμονα», η δράση της οποίας έλαβε μεγάλη δημοσιότητα και απασχόλησε για καιρό τον τύπο και τα κανάλια. Πρόκειται για μια συλλογική πρωτοβουλία με αναφορά στους κατοίκους της γειτονιάς που καλούνταν να αντιμετωπίσει προβλήματα εγκληματικότητας και υποβάθμισης της περιοχής, ή τουλάχιστον κάπως έτσι υποτίθεται ότι ξεκίνησε, καθώς στην πραγματικότητα αποτέλεσε προπύργιο της Χρυσής Αυγής και άλλων ακροδεξιών οργανώσεων, ενώ στελέχη τους παρουσιάζονταν ως εκπρόσωποι της πρωτοβουλίας στα ΜΜΕ. Η επικράτηση αυτή δεν έγινε μόνο με οργανωτικό ή βίαιο τρόπο αλλά είχε και ηγεμονικά ιδεολογικά στοιχεία. Η έλευση των μεταναστών διατάραξε την κανονικότητα μιας περιοχής που όπως είδαμε είχε διαμορφωθεί στα πρότυπα της μικροαστικής τάξης και εξέφραζε τις επιδιώξεις της για κοινωνική ανέλιξη. Η παρουσία και μόνο λοιπόν, των «άλλων» στον δημόσιο χώρο της γειτονιάς δεν μπορούσε παρά να θεωρηθεί ως υποβάθμιση και να ενεργοποιήσει μικροαστικά αντανακλαστικά ενός μέρους της τοπικής κοινωνίας. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την ταύτιση της έννοιας του κατοίκου με τον «κανονικό» κατοίκο, δηλαδή τον ντόπιο. Αντίστοιχα οι ξένοι ταυτίζονται με την εγκληματικότητα και προβάλλονται ως οι φορείς της υποβάθμισης. Ωστόσο η βασική αιχμή του λόγου που ανέπτυξε αυτή η πρωτοβουλία δεν ήταν μόνο η εγκληματικότητα και η υποβάθμιση, αλλά και η αλλοίωση του χαρακτήρα της γειτονιάς. «Δεν υπάρχουν πια ελληνικά μαγαζιά», «πας στο περίπτερο και βλέπεις μόνο αλβανικές εφημερίδες», «νιώθεις ξένος μέσα στην ίδια σου την γειτονιά» είναι μερικές από τις δηλώσεις που συνδυάζονταν ή ταυτίζονταν με δηλώσεις όπως «φοβάσαι να κυκλοφορήσεις το απόγευμα» ή «δεν χωράμε άλλους πια». Μπροστά σε αυτήν την «ασύμμετρη απειλή», οι «κάτοικοι» στοχοποίησαν τους Αφγανούς που αποτελούν το πιο περιθωριακό και ευάλωτο κομμάτι των μεταναστών.[16] Η πρακτική απόληξη της συγκεκριμένης τοποθέτησης ήταν το σφράγισμα της παιδικής χαράς του Αγ. Παντελεήμονα ως τόπου που έχει καταληφθεί από τους μετανάστες. Παράλληλα στην περιοχή σημειώνονται πολλαπλά περιστατικά βίαιων επιθέσεων εναντίων μεταναστών από ακροδεξιούς και φασίστες αλλά και εναντίον Ελλήνων γονιών που προσπάθησαν να μπουν στην παιδική χαρά με τα παιδιά τους.

Συμβολικά θα λέγαμε ότι αποκλείστηκε ο χώρος παιχνιδιού των παιδιών των μεταναστών ως χώρος «αναπαραγωγής» του προβλήματος. Προφανώς μια τέτοια αντιμετώπιση βασίζεται πολύ περισσότερο στην εκπλήρωση της φαντασιακής συλλογικής προσωπικότητας του «Έλληνα», η οποία υποτίθεται ότι αλλοτριώνεται από την παρουσία των ξένων, παρά στηρίζεται στην διασφάλιση των συμφερόντων των κατοίκων. Σίγουρα επανέφερε σε κάποιους το αίσθημα της κοινότητας, αλλά σε μια τέτοια αντιδραστική βάση. Όπως αναφέρει ο Σένετ, η κοινότητα αυτού του είδους είναι εχθρική προς τους ξένους και ο ανταγωνισμός μεταξύ των μελών της είναι έντονος για το ποιος πραγματικά εκπληρώνει την συλλογική προσωπικότητα.

Πρέπει να σημειώσουμε ότι η σημερινή αδράνεια της «πρωτοβουλίας κατοίκων» είναι μάλλον συμπτωματική. Η έξαρση των ρατσιστικών φαινομένων όπως παρατηρούμε σήμερα, μάλλον δείχνει ότι στην περίοδο κοινωνικής και οικονομικής κρίσης το παρακράτος και οι φασιστικές οργανώσεις μπορούν να δρουν απρόκλητα και τελικά να μην χρειάζονται τέτοιες πρωτοβουλίες ως κάλυμμα. Παρά τις πρόσφατες φασιστικές επιθέσεις, οι οποίες ακολούθησαν την δράση της πρωτοβουλίας, η καθημερινότητα των μεταναστών δεν έχει αλλάξει

τόσο το γεγονός που επιβεβαιώνει την ύπαρξη μιας συνεκτικής σχέσης μεταξύ της καθημερινότητας των μεταναστών και του δημόσιου χώρου.

Στα Κάτω Πατήσια υπάρχει μια ακόμα σημαντική περίπτωση στην οποία συγκροτήθηκε μια συλλογική πρωτοβουλία με αναφορά στην γειτονιά ως τόπο και ως κοινότητα. Είναι η *κατάληψη Πάτμου και Καραβία* και αυτή με ιδιαίτερα πολιτικά χαρακτηριστικά που όμως διαφέρουν εκ διαμέτρου από αυτά της πρωτοβουλίας του Αγ. Παντελεήμονα. Η Κατάληψη Πάτμου και Καραβία προέκυψε ύστερα από κινητοποίηση κατοίκων της περιοχής οι οποίοι προ εικοσαετίας περίπου κατέλαβαν το εγκαταλελειμμένο κτήριο και τον περιβάλλοντα χώρο. Η κίνηση αυτή δεν εξασφάλισε μόνο τη λειτουργία αυτού του χώρου ως δημόσιου αλλά εξασφάλισε και την αυτοδιαχείριση του. Έτσι μέσα από διαδικασίες συνέλευσης που μπορούν να συμμετέχουν οι κάτοικοι της περιοχής, αποφασίζονται εξωστρεφείς δράσεις και δραστηριότητες, όπως συζητήσεις, προβολές, γλέντια, μαθήματα σε μετανάστες κλπ. Ταυτόχρονα ο υπαίθριος χώρος πρασίνου είναι ανοικτός για να περάσει κανείς τον ελεύθερό του χρόνο. Η συγκρότηση αυτής της ανοικτής «κοινότητας» βασίστηκε αφ'ενός στην ανάγκη των κατοίκων για δημόσιο –ελεύθερο- χώρο πρασίνου και αφ'ετέρου στην ανάγκη αυτοδιαχείρισης αυτού του δημόσιου χώρου, συγκροτώντας μια απελευθερωμένη από τον κρατικό έλεγχο δημόσια σφαίρα. Το δεύτερο στοιχείο αποτελεί μέσο για την επίτευξη του πρώτου στόχου αλλά ταυτόχρονα αποτελεί και αυτοσκοπό. Εκφράζει ένα τελείως διαφορετικό πρότυπο συλλογικής καθημερινής ζωής έξω από την εμπορευματοποίηση και την αδιαμεσολάβητη κανονικότητα.[17] Με αυτήν την έννοια γίνεται πολύ πιο εύκολη η άρση ορισμένων κοινωνικών διαχωρισμών στον χώρο αυτόν αλλά και έξω από αυτόν, καθώς και η υλοποίηση ενός μοντέλου συλλογικής συνύπαρξης.

Έχει ενδιαφέρον να παρατηρήσει κανείς την κοινωνική θέση και τα κοινωνικά χαρακτηριστικά αυτών που εμπλέκονται άμεσα και έμμεσα στις δραστηριότητες της Κατάληψης αυτής. Κατά κύριο λόγο συμμετέχουν άτομα που ανήκουν στην εργατική ή μικροαστική τάξη, κυρίως μεσήλικες, άντρες και γυναίκες, ενώ σε σχέση με ότι θα περίμενε κανείς το ποσοστό της νεολαίας είναι μικρό. Οι μετανάστες έχουν σημαντική παρουσία στο χώρο αλλά εμπλέκονται σε μικρότερο βαθμό στην διαχείριση του. Ωστόσο είναι χαρακτηριστικό ότι όταν μια μέρα επισκεφτήκαμε το μέρος διεξαγόταν συζήτηση για την δημιουργία ενός ξενώνα φιλοξενίας μεταναστών στην οποία η πλειοψηφία των συμμετεχόντων ήταν μετανάστες διαφόρων εθνοτήτων. Είναι λογικό ότι η διεξαγωγή μαθημάτων γλώσσας στους μετανάστες και η καθημερινή παρουσίας τους στον χώρο βοηθάει στην εξοικείωσή τους με το μέρος, τους ντόπιους κατοίκους, αλλά και μεταξύ τους. Θα ήταν ίσως υπερβολή να θεωρήσουμε όσους έχουν παρουσία στον χώρο αυτόν μια ομοιογενή κοινότητα. Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό αυτού του εγχειρήματος είναι ότι επιτρέπει την ενεργητική παρουσία και εμπλοκή αρκετά ανομοιογενών ομάδων και ατόμων της γειτονιάς ακριβώς γιατί εκεί βρίσκουν έδαφος καθημερινές πρακτικές και δράσεις που αποκλείονται από τους υπόλοιπους χώρους της πόλης. Συγκροτείται λοιπόν ένας χώρος, όπου γίνεται δυνατή όχι μόνο η συνάντηση, αλλά και η επαφή με το ξένο, η προσωρινή «επίσκεψη» στην ετερότητα. Δημιουργούνται έτσι οι προϋποθέσεις για μια συνθετική συνύπαρξη στην κατεύθυνση μιας πολυπολιτισμικότητας. Ωστόσο ενέχει πάντα ο κίνδυνος τέτοιοι χώροι να απομονωθούν από το κοινωνικό σύνολο, να περιχαρακώσουν μια συγκεκριμένη πολιτική ταυτότητα και να χάσουν εντέλει της ουσία ύπαρξής τους. Παρ' όλα αυτά εμείς πιστεύουμε ότι οι -αντικειμενικές και συγκυριακές- συνθήκες που επικρατούν στην γειτονιά και στην κατάληψη, λειτουργούν μάλλον ανασταλτικά σ' αυτήν την κατεύθυνση, γεγονός που επιβεβαιώνεται και στην πράξη αφού η κατάληψη χρησιμοποιείται καθημερινά από ένα μεγάλο μέρος των κατοίκων της γειτονιάς.

λόγο είναι πρόσφατοι πολιτικοί πρόσφυγες πολέμου χωρίς χαρτιά, χωρίς την προστασία κάποιου προϋπάρχοντος δικτύου αλληλοβοήθειας και χωρίς (συνήθως ούτε «μαύρη») εργασία και χωρίς ιδιοκτησία.

17. Με τον όρο αδιαμεσολάβητη κανονικότητα αναφερόμαστε στην κανονικότητα που συγκροτείται χωρίς να έχουν λόγο αυτοί που την υφίστανται. Στην περίπτωση ενός κρατικά ελεγχόμενου δημόσιου χώρου η κανονικότητα ορίζεται κατά κύριο λόγο από το κράτος και την κυρίαρχη ιδεολογία. Η συμμετοχή των ατόμων είναι έμμεση έως ανύπαρκτη και ορίζεται στην βάση των αστικών δημοκρατικών θεσμών αντιπροσώπευσης, στο βαθμό που αυτοί το επιτρέπουν. Στην περίπτωση της κατάληψης η κανονικότητα ορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τους χρήστες του χώρου, οι οποίοι διαχειρίζονται τον χώρο μέσω ανοικτών συνελεύσεων, που σε ιδανικές τουλάχιστον συνθήκες δίνουν την δυνατότητα άμεσης εμπλοκής στους συμμετέχοντες. Η κανονικότητα σ' αυτήν την περίπτωση προκύπτει μέσα από συνδιαμόρφωση αυτών που την υφίστανται στο βαθμό που υπάρχει αντίστοιχα συμμετοχή.

Συνοψίζοντας...

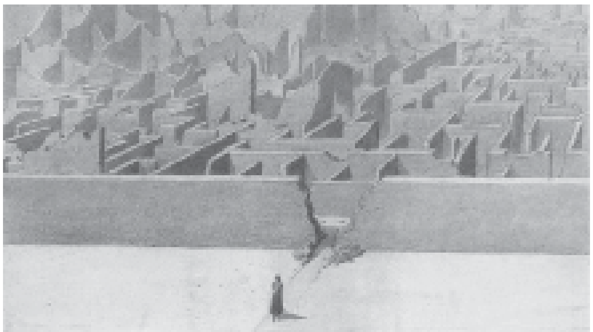
λοιπόν την προσπάθειά μας να προσεγγίσουμε τις επιπτώσεις του μεταναστευτικού φαινομένου στον αστικό χώρο και στην καθημερινή ζωή της πόλης παρατηρούμε μια διαδικασία που βρίσκεται ακόμη σε εξέλιξη μεταβάλλοντας συνεχώς την κοινωνική δομή της πόλης, αλλά και τις σημασίες που αποκτά ο δημόσιος χώρος στις γειτονίες της. Αυτή η ρευστότητα εντοπίζεται ακόμη και στην ίδια την ταυτότητα του μετανάστη που είναι συχνά μετέωρη, τόσο ως προς την χρονική της διάρκεια, όσο και ως προς τον τόπο με τον οποίο ταυτίζεται. Σ' αυτά τα πλαίσια, δεν μπορούμε να θεωρήσουμε την παρουσία των μεταναστών στην πόλη στάσιμη, αλλά οφείλουμε να αναγνωρίσουμε μια διαρκώς μεταβαλλόμενη κοινωνική δυναμική που αναπτύσσεται στις περιοχές όπου εγκαθίστανται μαζικά μετανάστες. Η δυναμική αυτή είναι που καθιστά την γειτονιά τον βασικό τόπο όπου οι μετανάστες διεκδικούν μια ζωή με τους δικούς τους όρους, διεκδικώντας παράλληλα και τον πολιτισμικό αυτοπροσδιορισμό τους. Η αναπόφευκτη ανάμιξη με τον ντόπιο πληθυσμό καθώς δεν αποτελεί συνειδητή επιδίωξη των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων, φέρνει συχνά τους μετανάστες αντιμέτωπους με τμήματα της τοπικής κοινωνίας. Έτσι, η προοπτική ανάπτυξης μιας πολυπολιτισμικότητας προσκρούει σε μια σειρά από αδυναμίες που προκύπτουν από τις αντιθέσεις μεταξύ ποικίλων κοινωνικών φορέων.

Ξεκινώντας από την ντόπια κοινωνία, όπως φάνηκε και στο παράδειγμα της πρωτοβουλίας «κάτοικοι Αγ. Παντελεήμονα», η μικροαστική ιδεολογία αποτελεί το ισχυρότερο εμπόδιο για την συνύπαρξη και πολύ περισσότερο για την αλληλεπίδραση ντόπιων και μεταναστών. Από την άλλη οι μετανάστες στις περισσότερες περιπτώσεις οδηγούνται στην περιχαράκωση εντός μιας περιοχής της πόλης ή ενός συγκεκριμένου δημόσιου χώρου που ταυτίζεται με μια αντίστοιχη κοινότητα. Η τάση αυτή, είναι άμεσο αποτέλεσμα της ανασφάλειας που βιώνουν καθημερινά οι μετανάστες και η οποία τους καθιστά επιφυλακτικούς σε σχέση με την ντόπια κοινωνία. Ενώ αντιθέτως, άλλες φορές τείνουν να αφομοιωθούν πολιτισμικά, προκειμένου να ενσωματωθούν πιο εύκολα στην τοπική κοινωνία. Στις συνθήκες της σημερινής κρίσης ακόμα και κάτι τέτοιο, βέβαια, αναιρείται καθώς η πολιτική που υιοθετείται για το μεταναστευτικό έχει σαν στόχο τον αποκλεισμό ή και τον εκδιωγμό των μεταναστών. Η έστω αποσπασματική και προσωρινή άδεια παραμονής μεταναστών δεν συνεχίστηκε μετά το 2005, και ο «Νόμος περί Ιθαγένειας» που έδινε πολιτικά δικαιώματα σε μετανάστες αφορούσε τελικά ελάχιστους και επί της ουσίας έθετε ως προϋπόθεση την πολιτισμική αφομοίωση. Παράλληλα, σήμερα, βλέπουμε την συστηματική προώθηση ρατσιστικών ιδεολογημάτων τόσο από τα ΜΜΕ όσο και από το ίδιο το κράτος και την κυβέρνηση. Ενώ ταυτόχρονα η κατασκευή του φράκτη στον Έβρο είναι στα σκαριά, και κατασκευάζονται επιπλέον στρατόπεδα συγκέντρωσης μεταναστών και προσφύγων. Απ' την άλλη μεριά, η ένταση της καταστολής δεν σταματά στην αστυνόμευση αλλά φτάνει και στην ανοχή ή ακόμα και στη συνεργία των αρχών στα ρατσιστικά πογκρόμ των φασιστών. Η περιθωριοποίηση των μεταναστών είναι η άλλη όψη της περαιτέρω εκμετάλλευσης και του κατακερματισμού της εργατικής τάξης και των εργαζομένων συνολικότερα ως στρατηγικής του αστισμού, στρατηγική που σήμερα λαμβάνει εκρηκτικές διαστάσεις. Με αυτήν την έννοια η χειραφέτηση των μεταναστών και η άρση του αποκλεισμού τους ως «άλλων» δεν είναι ζήτημα ανθρωπισμού ή κοινωνικής φιλίας αλλά ζήτημα της ταξικής πάλης.

Στο πεδίο των κοινωνικών σχέσεων, πρωταρχική σημασία όπως είδαμε έχει η διαμόρφωση διακριτών κοινωνικών ταυτοτήτων που να αυτοπροσδιορίζονται ως τέτοιες. Η συγκρότηση μιας τέτοιας ταυτότητας αποτελεί το μέσο διεκδίκησης της αναγνώρισης από την ντόπια κοινωνία και της ισότιμης συμμετοχής στη δημόσια σφαίρα. Γεγονός που αποτελεί και προϋπόθεση για μια πολιτισμική σύνθεση, δηλαδή για την δημιουργία μιας κοινωνικής συνθήκης όπου η πολιτισμική

ταυτότητα παύει πια απλά να συνυπάρχει με άλλες αλλά επανακαθορίζεται μέσα από τη διαπλοκή της με αυτές. Μια τέτοια συνθήκη είναι ένα πολιτικό διακύβευμα που αντικειμενικά περνάει μέσα από συσπειρώσεις κοινωνικών ομάδων διαφορετικών πολιτισμικών ταυτοτήτων στη βάση ενός κοινού συμφέροντος ή ενός κοινού προτάγματος (ενώ αντίστοιχα αντιθετικά συμφέροντα μπορούν να δημιουργήσουν συγκρούσεις). Η πραγματοποίηση μιας τέτοιας κατεύθυνσης δεν μπορεί να επιτευχθεί μέσα από θεσμικές ρυθμίσεις αλλά θα πρέπει να αναζητηθεί σε κοινωνικές πρακτικές και δυναμικές, οι οποίες θα αφορούν αφ' ενός την γενική αναγνώριση ισότιμων κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων στους μετανάστες και αφ' ετέρου την διεκδίκηση τόσο από την ντόπια κοινωνία, όσο και από τις μεταναστευτικές κοινότητες μιας δημόσιας ζωής που θα επιτρέπει την πολυπολιτισμική όσμωση σε τοπικό επίπεδο. Χαρακτηριστικό για την δεύτερη περίπτωση είναι το παράδειγμα της κατάληψης του κτήματος Πάτμου και Καραβία.

Ο δημόσιος χώρος της πόλης, όπως είδαμε αποτελεί το πεδίο όπου εκτυλίσσονται οι διάφορες κοινωνικές πρακτικές και ως τέτοιος επηρεάζει άμεσα την φύση τους. Η δομή και η μορφή του υλικού χώρου συχνά αποτυπώνει τις ταξινομήσεις που ορίζονται από την κανονικότητα και εκφράζει κατά πόσο και με ποιους όρους συγκεκριμένες πρακτικές και οι φορείς τους έχουν δικαίωμα στο δημόσιο. Όμως ταυτόχρονα και οι ίδιες οι κοινωνικές πρακτικές αποδίδουν -διαφορετική κάθε φορά- σημασία στο δημόσιο χώρο και τον «διαμορφώνουν» ανάλογα με τις ανάγκες που εξυπηρετούν. Σ' αυτά τα πλαίσια, ο δημόσιος χώρος διαγράφεται ως το πεδίο όπου οι κοινωνικές πρακτικές έρχονται αντιμέτωπες με τις επιταγές της κανονικότητας και η διεκδίκηση του δικαιώματος σ' αυτόν ως ζήτημα κομβικής σημασίας για την ανάπτυξη μιας πολυπολιτισμικότητας όπως την είδαμε παραπάνω. Σ' ένα δεύτερο επίπεδο, προκειμένου να αναπτυχθούν συνθήκες πολιτισμικής σύνθεσης, η κατοίκιση του δημόσιου χώρου πρέπει συνοδεύεται όχι από την αναζήτηση του οικείου, αλλά από την αναζήτηση της επαφής και της αλληλεπίδρασης με το έτερο. Μια τέτοια διαδικασία περνάει μέσα από την διεκδίκηση του δικαιώματος στην πόλη και στον δημόσιο χώρο. Διαφαίνεται έτσι η προοπτική του δημόσιου χώρου να γίνει ένας τόπος όπου αναπτύσσεται και αναδεικνύεται ένα πλέγμα σχέσεων μεταξύ ετεροτήτων γεγονός που ίσως σημαίνει και την ανάκτηση της ιδιότητάς του ως χώρου πολιτικού.

Βιβλιογραφία

Άρεντ Χ., Ανθρώπινη κατάσταση, Γνώση, Αθήνα 1986

Βαΐου Ντ. κ.α., Διάπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές με¬ταβολές στην πόλη. Μετανάστιες και νόπιες στις γειτονιές της Αθήνας, ΕΜΠ - Σχολή Αρχιτεκτόνων. Τομέας πολεοδομίας και χωροταξίας, Αθήνα 2007

Βαΐου Ντ., Καλαντίδης Α., Πόλεις των «άλλων». Καθημερινές πρα¬κτικές και συγκρότηση του δημόσιου χώρου, στο Χωρικοί μετασχηματισμοί και κοινωνική έρευνα, επ. Μ. Σπυριδάκης, Νήσος, Αθήνα 2009

Lefebvre H., Δικαίωμα στην πόλη, Κουκίδα, Αθήνα 2007

Benhabib S., Models of Public Space: Hannah Arendt, the Liberal Tradition and Jurgen Habermas, στο: Habermas and the public sphere, ed. by Craig Calhoun, MIT Press, 1992

Μαλούτας Θ., Κοινωνική δομή και πολεοδομική οργάνωση στην Αθήνα, Παρατηρητής, Αθήνα 1992

Μαλούτας Θ., Κοινωνικοί και χωρικοί μετασχηματισμοί στην Αθήνα του 21ου αιώνα , ΕΚΚΕ, Αθήνα 2009

Σταυρίδης Σ., Μετέωροι χώροι της ετερότητας, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010

Stavrides S., Heterotopias and the experience of porus urban space, από: Loose space: possibility and diversity in urban life, ed. by Frank K., Stevens Q. Routlege, London 2007

Σένετ Ρ., Η τυραννία της οικειότητας, Νεφέλη, Αθήνα 1999

Χάμπερμας Γ., Αλλαγή δομής της δημοσιότητας, Νήσος, Αθήνα 1997

Από την «εγκατάσταση» στην «ένταξη»

Ανεπίσημες πρακτικές και κοινωνικές παροχές για γυναίκες μετανάστριες στην Αθήνα

Στη σύγχρονη ευρωπαϊκή βιβλιογραφία για την μετανάστευση, κυριαρχούν όλο και περισσότερο δύο κατευθύνσεις στον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζονται οι μετανάστες. Η πρώτη προσεγγίζει τους μετανάστες σε σχέση με την ένταξη τους σε «κοινότητες», ενώ στην δεύτερη, μετανάστες και πρόσφυγες συνοψίζουν ιδέες της διασποράς και της υβριδικότητας, ως αντίσταση στην κατασκευή τοπικά εδραιωμένων «κοινοτήτων». Στο πλαίσιο αυτών των τάσεων, οι γυναίκες μετανάστριες λαμβάνουν αμφίσημη θέση σαν ιδιαίτεροι «άλλοι».

Στο άρθρο που επιλέξαμε να μεταφράσουμε, οι συγγραφείς Ντίνα Βαΐου και Μαρία Στρατηγάκη, επιχειρούν να προσεγγίσουν την «καθαρότητα» των συγκεκριμένων τάσεων. Βάσει έρευνας που πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα με μετανάστριες από την Αλβανία, εξετάζονται οι τρόποι με τους οποίους αυτές κατασκευάζουν τοπικές –αλλά και διεθνείς ή φαντασιακές– κοινότητες αναζητώντας τόπο εγκατάστασης και τρόπους ενσωμάτωσης στο νέο πλαίσιο. Χρησιμοποιώντας υλικό βιογραφικών συνεντεύξεων με μετανάστριες, καθώς και με εργοδότριες, συζητάνε: α. τη σημασία των ανεπίσημων πρακτικών υποστήριξης και βοήθειας σε επίπεδο γειτονιάς, και β. το ρόλο των κοινωνικών υπηρεσιών (υγείας και παιδικής φροντίδας) στην προσπάθεια των μεταναστριών να διαπραγματευτούν έναν τόπο για τις ίδιες και τα εξαρτώμενα μέλη της οικογένειάς τους, να δημιουργήσουν ένα αίσθημα του ανήκειν και να επαναπροσδιορίσουν τις ευρύτερες κοινωνικές και έμφυλες σχέσεις.

Το άρθρο γράφτηκε το 2008 και, ως εκ τούτου, παρουσιάζει μια αρκετά σύγχρονη εικόνα της κατάστασης της γυναικείας μετανάστευσης στην Ελλάδα και ειδικά στην Αθήνα όπου το μεταναστευτικό φαινόμενο λαμβάνει όλο και πιο σύνθετες μορφές, διαδραματίζοντας ολοένα και πιο κεντρικό ρόλο στην αστική ζωή και καθημερινότητα. Παρόλα αυτά αντιλαμβανόμαστε όλες ότι η επιλογή του συγκεκριμένου κειμένου παρουσιάζει μία μόνο όψη της γυναικείας μετανάστευσης επικεντρώνοντας σε γυναίκες οι οποίες κατά κύριο λόγο εργάζονται ως οικιακές βοηθοί, αφήνοντας εκτός άλλου τύπου μορφές γυναικείας μετανάστευσης εξίσου σημαντικές και περισσότερο βίαιες όπως το trafficking.

Εισαγωγή

Τα τελευταία 15 χρόνια, η Αθήνα αποτελεί προορισμό για πολυάριθμες ομάδες μεταναστών από διαφορετικές χώρες καταγωγής. Η παρουσία τους είναι περισσότερο ορατή στις κεντρικές γειτονιές της πόλης, οι οποίες αναμορφώθηκαν με πολλούς τρόπους, αν και ποτέ δεν εγκαταλείφθηκαν από τους ντόπιους. Αυτές οι εξελίξεις κέντρισαν το ερευνητικό ενδιαφέρον ως προς τη νέα συνθήκη της χώρας και της πόλης, με αποτέλεσμα να εμφανίζεται σήμερα ένας συνεχώς αυξανόμενος αριθμός γραπτών, διαφορετικών οπτικών. Πιο πρόσφατα, προστέθηκαν ενδιαφέρουσες συμβολές, οι οποίες εισάγουν τις οπτικές του φύλου και/ή αναπτύσσουν σαφείς φεμινιστικές προσεγγίσεις. Αυτή η έρευνα αποσκοπεί να αποτελέσει κομμάτι ενός ευρωπαϊκού πλαισίου συζήτησης για τη «νέα μετανάστευση» και την αυτοδύναμη γυναικεία μετανάστευση, όπου θεωρητικές προσεγγίσεις έχουν ήδη αναπτυχθεί βασισμένες σε προηγούμενες μακρές εμπειρίες μετανάστευσης. Αυτό το πλαίσιο, κάποιες φορές, είναι χρήσιμο

για να καταλάβουμε και να ερμηνεύσουμε «τοπικά» φαινόμενα, αν και άλλες φορές είναι προτιμότερη η διαμόρφωση νέων αναλυτικών εργαλείων και θεωρητικών σχημάτων που να ανταποκρίνονται στις «τοπικές» ιδιαιτερότητες.

Το άρθρο αυτό είναι αποτέλεσμα θεωρητικής έρευνας και εμπειρικής παρατήρησης, επικεντρώνοντας σε δύο εν εξελίξει ερευνητικές εργασίες, μεταξύ των οποίων υπάρχει μία σύνδεση ερωτημάτων και μεθοδολογικών εργαλείων[1]. Εδώ αναζητούμε τη σύνθεση εμπειριών, όσον αφορά στην φροντίδα και την δημιουργία μιας εστίας σε ένα νέο αφιλόξενο περιβάλλον, στην προσχώρηση σε μία κοινότητα αλλά και στην πρόκληση των ορίων της, στην διαπραγμάτευση της ταυτότητας και του επαναπροσδιορισμού του τόπου, του «εδώ» και του «εκεί», στο να αποτελεί κάποιο ενεργό παράγοντα στη διαδικασία της μετανάστευσης, αντί να προστατεύει και να μεταδίδει την εθνική ταυτότητα και την κουλτούρα. Εξετάζουμε τους τρόπους με τους οποίους οι μετανάστριες στην Αθήνα κατασκευάζουν τοπικές, διεθνείς και φαντασιακές κοινότητες, αναζητώντας τόπο εγκατάστασης και τρόπους ένταξης. Χρησιμοποιώντας υλικό από βιογραφικές συνεντεύξεις μεταναστριών, αλλά και εργοδοτριών, εστιάζουμε σε δύο περιπτώσεις γυναικείων μεταναστευτικών διαδρομών.

> Ανεπίσημες πρακτικές αυτού που ονομάζουμε **εγκατάσταση (settlement)** οδηγούν σε μια εν δυνάμει καθημερινότητα και απεικονίζονται, μεταξύ άλλων, από τις προσπάθειες ανεύρεσης σπιτιού και εργασίας, εξοικείωσης με την πόλη και την γειτονιά, δημιουργίας δικτύων υποστήριξης.
>
> Μια πιο επίσημη διαδικασία, αυτό που ονομάζουμε **ένταξη (integration)**, περιλαμβάνει την επικοινωνία και τη συνδιαλλαγή με τοπικούς φορείς, πιο συγκεκριμένα παροχές παιδικής φροντίδας και υγείας. Σε αυτές τις περιπτώσεις, η γυναίκα μετανάστρια μπορεί να διαθέτει ή όχι, κατοικία και άδεια εργασίας. Στο πλαίσιο της δικής μας οπτικής που προσπαθεί να προσεγγίσει αντιλήψεις του ανήκειν εδώ και εκεί, όπως προκύπτουν από τις περιγραφές των γυναικών, χρησιμοποιούμε τους όρους «ένταξη» και «ενσωμάτωση» με την περιορισμένη έννοια που περιγράφεται παραπάνω. Είναι πέρα από το σκοπό αυτού του άρθρου να μπούμε σε λεπτομερή συζήτηση για τις διαφωνίες πάνω στον όρο «ένταξη», στις μεταναστευτικές σπουδές στην Ελλάδα[2].

Γυναίκες μετανάστριες και η πόλη

Στην ευρωπαϊκή βιβλιογραφία για τη μετανάστευση, μπορούμε να εντοπίσουμε δύο βασικούς άξονες που μας παρουσιάζουν τον τρόπο με τον οποίο απεικονίζονται οι μετανάστες –και πιο συγκεκριμένα οι γυναίκες μετανάστριες. Ο πρώτος προσεγγίζει τους μετανάστες σε σχέση με την ένταξη τους σε «κοινότητες» ή εθνοτικές ομάδες, στην πλειοψηφία των περιπτώσεων θεωρούνται ομοιογενείς ομάδες, οι οποίες φέρουν και μεταδίδουν μια συγκεκριμένη «εθνική κουλτούρα»[3]. Λαμβάνοντας υπόψη προηγούμενες έρευνες που θεωρούσαν τους μετανάστες «μόνο εργάτες», το ερευνητικό πεδίο σήμερα περιλαμβάνει κοινωνικές και πολιτισμικές μεταμορφώσεις σε αστικές γειτονιές, αποτέλεσμα της προσπάθειας των μεταναστών να σχηματίσουν μια «νέα» καθημερινότητα στον τόπο εγκατάστασης. Παράλληλα, η έμφαση στις εθνοτικές ομάδες τείνει να υπογραμμίσει το ρόλο των αντρών ως πρωτοπόρων και να υποτιμήσει τη δυναμική συνεισφορά των γυναικών στη μεταναστευτική διαδικασία. Οι επιλογές και οι μετακινήσεις συνδέονται με τους άντρες και τον ανδρισμό, ενώ οι γυναίκες και η θηλυκότητα συνδέονται με το σπίτι και το αίσθημα του ανήκειν. Οι γυναίκες

1. Η πρώτη εργασία της Παντείου, με τίτλο Φύλο και μετανάστευση. Μορφές κοινωνικής ενσωμάτωσης και κοινωνικής πολιτικής, εστιάζει στις γυναίκες από την Αλβανία και την Ουκρανία. Υλικό για το άρθρο αποτέλεσαν 31 συνεντεύξεις Αλβανίδων που εργάζονται ως οικιακές βοηθοί, 10 ντόπιων γυναικών που εργάζονται σε βρεφονηπιακούς σταθμούς και 6 με γυναίκες από άλλες εθνοτικές ομάδες στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας, από το Μάρτιο μέχρι το Σεπτέμβριο του 2005. Η δεύτερη εργασία του ΕΜΠ, με τίτλο Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές μεταβολές στην πόλη. Μετα-νάστριες και ντόπιες στις γειτονιές της Αθήνας, εστιάζει στις γυναίκες από την Αλβανία και τη Βουλγαρία που εργάζονται ως οικιακές βοηθοί ή στον τομέα της φροντίδας, σε δύο κεντρικές περιοχές της Αθήνας. Υλικό για αυτό το άρθρο αποτέλεσαν 24 συνεντεύξεις Αλβανίδων που εργάζονται ως οικιακές βοηθοί και 8 ντόπιων γυναικών που είναι εργοδότριες τους. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν το 2006.
2. Glick Schiller, N., Basch, L. and Szanton Blanc, C. (eds) (1992) Towards a Transnational Perspective on Migration: Race, Class, Ethnicity and Nationalism Reconsidered. 3. Salih, R. (2000) 'Shifting Boundaries of Self and Other: Moroccan Migrant Women in Italy', The European Journal of Women's Studies 7 (3): 321–36.

θεωρείται ότι προστατεύουν και διαδίδουν την παράδοση και την εθνική κουλτούρα. Το επιχείρημα αυτό «συνδιαλέγεται» με προσεγγίσεις των πολεοδομικών σπουδών, που εστιάζουν στον πολυπολιτισμικό χαρακτήρα των πόλεων, ως αποτέλεσμα των νέων αλλά και των παλιότερων, κύκλων εσωτερικής και εξωτερικής μετανάστευσης. Σε αυτές τις προσεγγίσεις οι «κοινότητες», ή αλλιώς εθνοτικές ομάδες, εντοπίζονται σε συγκεκριμένες περιοχές, αστικές γειτονιές όπου η εκάστοτε «εθνοτική κουλτούρα» εδραιώνεται χωρικά μέσα από γαστρονομικές συνήθειες, εθνοτικές γιορτές, συλλογικές δραστηριότητες κλπ. (Chinatown, Little Tokyo, Curry town κλπ.). Στο σημείο αυτό να πούμε ότι οι αστικές γειτονιές, συμπεριλαμβανομένων και αυτών που κατοικούνται από μετανάστες, εννοούνται σαν αμετάβλητοι και οριοθετημένοι τόποι που υπάρχουν λόγω της οικειότητας της διαπροσωπικής επικοινωνίας[4]. Σε σχέση τώρα με τις κοινωνικές υπηρεσίες οι γυναίκες μετανάστριες φαίνεται να αντιμετωπίζουν έναν διπλό αποκλεισμό: από τη μια, σαν κομμάτι μιας εθνοτικής ομάδας, που σε οποιαδήποτε περίπτωση δυσκολεύει το δικαίωμα πρόσβασης σε κοινωνικές παροχές (ως αποτέλεσμα π.χ. της έλλειψης άδειας εργασίας ή ασφάλισης), και από την άλλη, σαν γυναικείο υποκείμενο στις πατριαρχικές σχέσεις των δύο φύλλων μέσα στην ίδια την κοινότητα. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι μέσα στις οικογένειες δίνεται προτεραιότητα στην αντρική εργασία και τα κοινωνικά δικαιώματα καθορίζονται από τον σύζυγο ή/και τον πατέρα. Οι γυναίκες τότε γίνονται ακόμη πιο ευάλωτες καθώς μεταβαίνουμε από το μοντέλο μιας «καθολικής» κοινωνικής προστασίας στις εξατομικευμένες ρυθμίσεις[5].

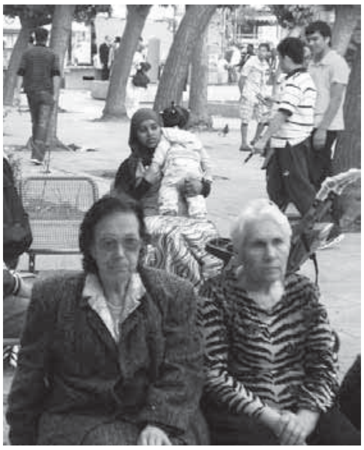

Η δεύτερη κυρίαρχη τάση στην έρευνα πάνω σε θέματα μετανάστευσης προκύπτει σαν μια κριτική σε τέτοιου τύπου κοινότητες. Οι μετανάστες (και άλλα εκτοπισμένα υποκείμενα) φαίνεται να συνοψίζουν τις έννοιες της διασποράς και της υβριδικότητας, σαν ένας τρόπος αντίστασης στις οριοθετημένες κοινωνίες. Χωρικές μεταφορές, όπως ο τρίτος χώρος, η εκτόπιση, τα σύνορα κ.α. χρησιμοποιούνται εδώ για να υπογραμμίσουν τη διαφορετική εμπειρία σε σχέση με τις εδραιωμένες κοινωνίες[6]. Το υποκείμενο της διασποράς περιγράφεται ελεύθερο από εθνοτικούς εξαναγκασμούς και κοινωνικά σύνορα, κινείται σε ένα «τρίτο χώρο» υπερβαίνοντας τις διπολικές αντιλήψεις και επιτρέποντας ένα πλουραλισμό οπτικών[7]. Εδώ και πάλι, ο ρόλος της γυναίκας εμφανίζεται υποτιμημένος, αλλά με διαφορετικό τρόπο: η έννοια του υποκείμενου της διασποράς τείνει να εξαλείψει ζητήματα δύναμης και ανισότητας[8], καθώς και διαβαθμίσεις αυτονόμησης, ενώ παράλληλα αναφέρεται και στον τρόπο με τον οποίο οι γυναίκες πρέπει να συνδυάζουν παλιές δοξασίες και νέες υποκειμενικότητες, όχι μόνο «εδώ» στον τόπο προορισμού, αλλά και «εκεί», ειδικά στην περίπτωση που έχουν υπό τη φροντίδα τους άλλα άτομα, κυρίως παιδιά.

Αυτή η δεύτερη τάση συνδέεται με μια διαφορετική οπτική στη συζήτηση για τον χώρο και τον τόπο -μια οπτική που αναδεικνύει χωρικές ανακατατάξεις που συνδέονται με την παγκοσμιοποίηση και με την αποκαλούμενη χωρο-χρονική συμπίεση[9]. Ο διακρατικός χαρακτήρας των οικονομικών δραστηριοτήτων, οι τεχνολογικές καινοτομίες στο χώρο της επικοινωνίας, της πληροφόρησης και της μετακίνησης, σύμφωνα με αρκετούς συγγραφείς, φαίνεται να οδήγησαν σε μία χαλάρωση των δεσμών μεταξύ χώρου και διαμόρφωσης συλλογικοτήτων[10]. Σε αυτό το πλαίσιο η καθημερινή ζωή επίσης θεωρητικοποιήθηκε σε σχέση με την κινητικότητα και την ταχύτητα, από το σώμα στο παγκόσμιο, χωρίς συγκεκριμένο ή μακροπρόθεσμο δεσμό με έναν ορισμένο τόπο. Εδώ οι μετανάστες φαίνεται να απεικονίζουν τον κατακερματισμό της καθημερινότητας.

Όπως έχει καταγραφεί μέχρι τώρα, τα πρόσφατα κύματα μετανάστευσης στην Ευρώπη περιλαμβάνουν μεγάλο αριθμό γυναικών που μεταναστεύουν μόνες τους (χωρίς οικογένεια ή σύζυγο) και διατηρούν χαλαρούς δεσμούς με τις εθνοτικές κοινότητες «εδώ» αλλά και «εκεί». Η πρόσβασή τους στις κοινωνικές υπηρεσίες συνδέεται με το ατομικό κοινωνικό και οικονομικό τους καθεστώς,

4. Αυτές οι προσεγγίσεις αντανακλούν την παράδοση της Σχολής του Σικάγο και θεωρήσεις της κοινωνίας και της αστικής ζωής στο πλαίσιο της διαπροσωπικής επαφής και δικτύων συγγενών.
Βλ. Wirth, L. (1938) 'Urbanism as a Way of Life', American Journal of Sociology 44: 1–24.
Fischer, C.S. (1982) To Dwell among Friends – Personal Networks in Town and City. Chicago, IL: University of Chicago Press.
5. Williams, F. (1989) Social Policy: a Critical Introduction. Cambridge: Polity Press,
Lewis, G. (ed.) (1998) Forming Nation, Framing Welfare. London: Routledge/The Open University.
6. Bhabha, H. (1990) 'The Third Space', in J. Rutherford (ed.) Identity, Community, Culture, Difference, pp.207–22. London: Lawrence & Wilshart,
Gedalof, I. (2000) 'Identity in Transit. Nomads, Cyborgs and Women', The European Journal of Women's Studies 7 (3): 337–54.
7. Bhabha, H. (1990), ό.π.
8. Anthias, F. (2001) 'New Hybridities, Old Concepts: the Limits of "Culture"', Ethnic and Racial Studies 24 (4): 619–41.
9. Harvey, D. (1989) The Condition of Postmodernity. Oxford: Basil Blackwell. Inowlocki, L. and Lutz,
10. Για παραδείγματα δες Urry, J. (2000) Sociology beyond Societies: Mobilities for the Twenty First Century. London: Routledge.

με την πολιτισμική (ή θρησκευτική) αντίληψή τους για τις διάφορες κοινωνικές υπηρεσίες, με τους δεσμούς τους με την πατρίδα τους και με τις προσωπικές τους προσδοκίες (και επιθυμίες) σε σχέση με την κοινωνική ένταξη. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η τάση για αναδόμηση της παροχής πρόνοιας προς πιο ευέλικτες κοινωνικές υπηρεσίες μπορεί να προσφέρει ευκαιρίες για βελτίωση της πρόσβασης στις κοινωνικές υπηρεσίες και της χρήσης τους.

Η σύνδεση των συζητήσεων γύρω από τη μετανάστευση με τις γεωγραφικές συζητήσεις για τον χώρο/τόπο και με τις μεταβαλλόμενες διαδικασίες παροχής κοινωνικών υπηρεσιών εισάγει νέα επίπεδα συνθετότητας, τα οποία δεν επιτρέπουν ομοιογενείς και προκαθορισμένες κατηγορίες, ούτε και μονοδιάστατες προσεγγίσεις της κοινότητας, του ανήκειν, της υπέρβασης (συνόρων) και της διαπραγμάτευσης (ταυτοτήτων)[11]. Στην ανάλυση μας, βασισμένη σε θεωρητική έρευνα και εμπειρική παρατήρηση, προσπαθούμε να αμφισβητήσουμε και τις δύο τάσεις, μαζί με τη διχασμένη σύλληψη κοινότητα/διασπορά ή την χωρική της απεικόνιση, τοπικό/παγκόσμιο. Ξεκινώντας με την προϋπόθεση ότι οι περισσότεροι κάτοικοι ενός αστικού κέντρου, συμπεριλαμβανομένων των μεταναστών, ζουν ζωές που χαρακτηρίζονται από τοπικότητα και μικρές μετακινήσεις[12], συζητάμε την εγκατάσταση των γυναικών μεταναστριών στην πόλη υπό το φώς νέων κοινωνικών και χωρικών διαμορφώσεων. Ακολουθώντας τη Massey (1994), βλέπουμε τους τόπους εγκατάστασης τους, στην περίπτωση μας αστικές γειτονιές της Αθήνας, όχι μόνο σαν φυσικούς χώρους, αλλά κυρίως σαν συνδυασμούς κοινωνικών σχέσεων που αλληλεπιδρούν στους συγκεκριμένους τόπους. Οι τόποι αυτοί, είναι προσωρινοί και ανοιχτοί, παρά οριοθετημένοι και στατικοί. Είναι ανοιχτοί στην αμφισβήτηση και στις διαφορετικές αναγνώσεις ανάλογα με τις εμπειρίες του καθενός[13]. Με μια έννοια οι περισσότεροι τόποι είναι «τόποι συνάντησης», ακόμα και οι «γνήσιοι κάτοικοι» τους έρχονται από κάπου αλλού[14].

Αυτή η χωρική αντίληψη συμβαδίζει με τα ερωτήματα μας για τις μετανάστριες της Αθήνας. Η ιδέα του ανοιχτού τόπου ανταποκρίνεται σε μια εννοιολόγηση της κοινότητας και του τόπου, η οποία εγκολπώνει το παγκόσμιο[15] άνοιγμα μέσω των οικονομικών σχέσεων, της διεθνούς αναταραχής και τις νέες ιεραρχίες σε περιφερειακές και τοπικές κλίμακες, της ζωής σε μια σειρά από περιφραγμένες και συνεχόμενες χωρικές κλίμακες, από το σώμα μέχρι το παγκόσμιο. Σε αυτό το πλαίσιο οι ζωές των Αλβανίδων οικιακών βοηθών στην Αθήνα -όπως προκύπτει από τις βιογραφικές συνεντεύξεις, αποσπάσματα των οποίων παραθέτουμε στις επόμενες ενότητες του άρθρου- δεν ανταποκρίνονται εύκολα σε κανένα από τα κυρίαρχα μοντέλα μετανάστευσης (επανένωση της οικογένειας και ανεξάρτητοι εργάτες).

Για τις γυναίκες από την Αλβανία, δύο πράγματα έχουν σημασία σε αυτό το σημείο: α. κατά κανόνα, μεταναστεύουν μαζί με τις οικογένειες τους και όχι για λόγους επανένωσης της οικογένειας –που θα τις έβαζε σε μια σχέση εξάρτησης στο θέμα των βασικών αναγκών (όπως η κατοικία) και των κοινωνικών δικαιωμάτων, β. βρίσκουν και χειρίζονται την εργασία τους και το εισόδημα τους ανεξάρτητα, αλλά η εργασία με εισόδημα δε σημαίνει απαραίτητα ότι αποκτούν και τα κοινωνικά δικαιώματα του εργαζόμενου, αντιθέτως συχνά δουλεύουν ανεπίσημα στο σπίτι του εργοδότη οπότε δυσκολεύονται να τον πείσουν για μια νόμιμη συμφωνία και κοινωνική ασφάλιση[16]. Εξάλλου, και οι δύο κυρίαρχες τάσεις τείνουν να υποβαθμίζουν τη δυναμική της αλλαγής των σχέσεων των δύο φύλων μεταξύ μεταναστών και ντόπιων πληθυσμών[17]. Πιο συγκεκριμένα η εμφάνιση των οικιακών βοηθών στην αγορά εργασίας επηρεάζει τους ρόλους των δύο φύλων στις οικογένειες των μεταναστών, μια και οι γυναίκες γίνονται ενεργοί παράγοντες στη διαδικασία της κοινωνικής ένταξης. Ταυτόχρονα η μετ' αποδοχών οικιακή εργασία των μεταναστριών επηρεάζει του ρόλους των δύο φύλων και στις ντόπιες οικογένειες, όπως και στον οργανισμό κοινωνικών

11. Anthias, F. (2000) 'Metaphors of Home: Gendering New Migrations to Southern Europe', in F. Anthias and G. Lazaridis (eds) Gender and Migration in Southern Europe, pp. 15–48. Oxford: Berg.
12. Lefebvre, H. (1968) Le droit à la ville, Paris: Anthropos,
Pahl, R. (1991) 'The Search for Social Cohesion: from Durkheim to the European Commission', European Journal of Sociology 32: 345–60.
13. Keith, M. and Pile, S. (eds) (1993) Place and the Politics of Identity. London and New York: Routledge.
14. Massey, D. (1994) Space, Place and Gender. Oxford: Polity.
15. Inowlocki, L. and Lutz, H. (2000) 'Hard Labour: the "Biographical Work" of a Turkish Migrant Woman in Germany', The European Journal of Women's Studies 7 (3): 301–20.
16. Στην περίπτωση αυτή πρέπει να πληρώνουν μόνες τους τις ασφαλιστικές εισφορές όχι μόνο για τις κοινωνικές παροχές αλλά επειδή τους χρειάζεται και για την άδεια παραμονής και εργασίας, αλλιώς δηλώνονται σαν εξαρτώμενα μέλη του συζύγου, σε περίπτωση που ο ίδιος έχει ασφάλεια, γεγονός που αυξάνει την εξάρτηση τους.
17. Στο άρθρο χρησιμοποιούμε τον όρο ντόπιος (πληθυσμός, άντρας, γυναίκα) για να αναφερθούμε στου έλληνες κατοίκους της Αθήνας που απασχολούν μετανάστριες ως οικιακές βοηθούς στα σπίτια τους.

παροχών ειδικά στο τομέα της φροντίδας: για παράδειγμα η δυσκολία της φροντίδα των παιδιών και των ηλικιωμένων, ή η ισορροπία μεταξύ ενός εργαζόμενου ζευγαριού, αλλάζουν σημαντικά λόγω της μεγάλης προφοράς των μεταναστριών[18].

Το ταξίδι στην Αθήνα: ανάμεσα στο επίσημο και το ανεπίσημο

Σαν συνέχεια της προηγούμενης ενότητας, εδώ παρουσιάζουμε αποσπάσματα εμπειριών γυναικών από την Αλβανία, οι οποίες ζουν στην Αθήνα. Τα αποσπάσματα αυτά καταθέτουν τις προσπάθειες τους να επιβιώσουν στο νέο τόπο κατοικίας, μεταμορφώνοντας τον ίδιο τον τόπο αλλά και την ταυτότητα τους. Στην Αθήνα η πλειοψηφία των γυναικών από την Αλβανία εργάζονται ως οικιακοί βοηθοί, και σε ένα μικρότερο ποσοστό στον τομέα της φροντίδας. Ενώ οι άντρες από την Αλβανία απασχολούνται κυρίως στην κατασκευή, συνήθως σε πιο επισφαλείς συνθήκες και με συχνά διαλείμματα ανεργίας[19]. Το γεγονός αυτό αποτελεί πηγή της κρίσης στα περισσότερα νοικοκυριά, μια και ο σύζυγος δε μπορεί να αντιμετωπίσει το γεγονός πως χάνει την εξουσία, με αποτέλεσμα πολλές γυναίκες να αναφέρουν περιστατικά ενδοοικογενειακής βίας.

> Ήταν καλός, ήταν πολύ καλός. Στην Ελλάδα η ζωή έγινε πολύ χειρότερη… έχω μια δύσκολη ζωή. Με χτυπάει, πηγαίνω στη δουλειά. Με χτυπάει, πηγαίνω στη δουλειά. Καμιά γυναίκα δε το αντέχει όλο αυτό. Καμιά γυναίκα. Θέλει να πάμε πίσω. Εγώ δε θέλω. (Natasa)

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, εστιάζουμε σε δύο οπτικές του «ταξιδιού στην Αθήνα»: στις ανεπίσημες πρακτικές εύρεσης σπιτιού και εργασίας, διαμορφώνοντας δίκτυα βοήθειας κλπ. (εγκατάσταση), και στις επίσημες διαδικασίες επαφής και πρόσβασης σε φορείς υγείας και φροντίδας των παιδιών (ένταξη). Τα όρια μεταξύ επίσημων και ανεπίσημων πρακτικών δεν είναι αυστηρά, αλλά χρησιμοποιούνται εδώ σαν αναφορά στην ύπαρξη (ή την απουσία) πολιτικών και παροχών του κράτους οι οποίες επηρεάζουν την καθημερινή ζωή των μεταναστριών (αλλά και των ντόπιων) γυναικών. Πράγματι, όπως καταδεικνύει η έρευνά μας οι «επίσημες» παροχές επιτυγχάνονται με διαμεσολάβηση ανεπίσημων πρακτικών, ενώ τα «ανεπίσημα» σχήματα εργασίας επισημοποιούνται λίγο-πολύ ως αποτέλεσμα των απαιτήσεων των διαφόρων σταδίων των «διαδικασιών νομιμοποίησης». Αυτή η θολή και λεπτή διάκριση μεταξύ επίσημων και ανεπίσημων πρακτικών σε όλες τις εκφάνσεις της οικονομικής και κοινωνικής ζωής αφήνει ένα αξιόλογο περιθώριο στα άτομα ξεχωριστά, να αναπτύσσουν στρατηγικές επιβίωσης και να διαχειρίζονται τις διαδικασίες ένταξης.

Αναζήτηση κατοικίας και εργασίας

> Μόλις φτάσαμε –φτάσαμε ας πούμε Σάββατο ή Κυριακή πρωί, δε θυμάμαι καλά- Δευτέρα πρωί ο σύζυγος μου πήγε για δουλειά κι εγώ δεν ήξερα τίποτα… δεν μπορούσα να αφήσω το σπίτι. Δεν θυμόμουν ποιο κουδούνι να χτυπήσω, το πάνω ή το κάτω, τα ονόματα ήταν στα ελληνικά… δεν ήξερα ούτε μια λέξη για να βγω έξω και να ρωτήσω. Αν χάσω το δρόμο, ποιος θα με βοηθήσει;.. δεν ήξερα που να πάω. (Loretta)

Η περίπτωση της Loretta απεικονίζει κάποια από τα πιο συνηθισμένα προβλήματα των Αλβανίδων όταν πρωτοφτάνουν στην Αθήνα, κατά κανόνα με τους άντρες

18. Orloff, A.S. (2002) 'Women's Employment and Welfare Regimes. Globalization, Export Orientation and Social Policy in Europe and North America', UN Research Institute for Social Development, Programme "Social Policy and Development", Paper No. 12.

19. Οι γυναίκες της έρευνας μας έρχονται από μικρές πόλεις της Αλβανίας. Μεγάλωσαν σε οικογένειες με πολλά παιδιά, και όπως και οι μητέρες τους, έχουν προηγούμενη εργασιακή εμπειρία στην Αλβανία.

τους (σύζυγοι, πατέρας ή αδέρφια). Εδώ ερευνούμε τους τρόπους ανεύρεσης σπιτιού και εργασίας, καθώς και τις διαδικασίες δικτύωσης, μέσα και πέραν της εθνοτικής κοινότητας, όλα εκ των οποίων είναι καθοριστικά για την «εγκατάσταση» στην Αθήνα.

Είναι αρκετά σύνηθες για τις μετανάστριες να μένουν για ένα μικρό ή μεγαλύτερο διάστημα με συγγενείς σε συνθήκες συνωστισμού.

> Όταν ήρθα, μέναμε μαζί με τον μικρότερο αδερφό του άντρα μου. Και τα λεφτά μαζί, όχι μόνο το σπίτι. Μετά από δύο χρόνια έφυγε ο αδερφός του άντρα μου (Anita).

> Έμεινα για λίγο καιρό σε ένα ξενοδοχείο στην Ομόνοια [20]–και μετά μέναμε σε ένα σπίτι εκεί… Μείναμε με τον ξάδερφο μου, τον κουνιάδο μου και ένα ζευγάρι φίλων. Στην αρχή, το 1992. (Arvena)

Όταν οι γυναίκες από την Αλβανία μεταναστεύουν ανεξάρτητα από άντρες, αντιμετωπίζουν πιο μεγάλες δυσκολίες στο να βρουν σπίτι ή διαμέρισμα και πέφτουν πιο εύκολα θύματα εκμετάλλευσης των ιδιοκτητών. Γενικά είναι πιο ευάλωτες και λιγότερο σε θέση να χρησιμοποιήσουν προσωρινά καταλύματα και να κοιμούνται σε δύσκολες συνθήκες. Για αυτό το λόγο, εξαρτώνται για κάποιο διάστημα από συγγενείς και φίλους, οι οποίοι αποτελούν κομμάτι της δικτύωσης τους μέσα στην εθνοτική κοινότητα. Ταυτόχρονα όμως, το γεγονός αυτό λειτουργεί σαν δίκτυο ελέγχου από το οποίο πολλές γυναίκες δε μπορούν να ξεφύγουν καθ' όλη τη διάρκεια της μετανάστευσης.

> Ο αδερφός μου, ζει εδώ καλά. Αλλά δεν του μιλάω συχνά… μόνο κάποιες φορές τον παίρνω τηλέφωνο. Μερικές φορές, όταν η μαμά μου νομίζει ότι έχει προβλήματα, μου λέει «μη μαλώνεις μαζί του –όλο μαλώνετε εκεί πέρα». Και τον παίρνω, δε θέλω να πάω στο σπίτι του, μπορεί να ρθει στο δικό μου… αλλά δε του αρέσει το πώς ζω (μαζί με έναν άντρα από τη Συρία με τον οποίο δεν είναι παντρεμένη).(Athena)

Το πιο συνηθισμένο επόμενο βήμα είναι η αναζήτηση δουλειάς, για να συμμετέχουν στα έξοδα του νοικοκυριού. Το να βρεις δουλειά σαν οικιακή βοηθός είναι το πιο συνηθισμένο –είναι ένας τρόπος να βρεις δουλειά ακόμα και χωρίς να μιλάς καλά τη γλώσσα. Η ζήτηση μιας τέτοιας δουλειάς έχει πλεονεκτήματα όπως την καλύτερη ποιότητα ζωής και το μεγαλύτερο εισόδημα, ενώ παράλληλα, ενισχύεται από το γεγονός ότι όλο και περισσότερες ντόπιες γυναίκες ξεκίνησαν να εργάζονται τα τελευταία 20 χρόνια, οπότε δημιουργείται ένα κενό στην φροντίδα των παιδιών και των ηλικιωμένων. Ο μεγάλος αριθμός χαμηλόμισθων μεταναστριών από την Αλβανία προσφέρει μια αρκετά καλή απάντηση σε αυτά τα προβλήματα. Συχνά, είναι ντόπιοι που συστήνουν μετανάστριες σε πιθανούς εργοδότες, για παράδειγμα σπιτονοικοκύρηδες ή γείτονες –διευρύνοντας έτσι το τοπικό δίκτυο βοήθειας των γυναικών μεταναστριών. Σε άλλη περίπτωση βρίσκουν «σπίτια» (να καθαρίσουν) μέσω άλλων μεταναστών.

> Η Μαργαρίτα είναι φίλη μου τώρα. Βρήκε τα πρώτα σπίτια από μένα… είναι δύσκολο για έναν ξένο που έρχεται και δεν μιλάει τη γλώσσα. (Loretta)

> Μετά αυτός που έχει το σπίτι με βοήθησε να βρω δουλειά, μια μέρα τη βδομάδα. Μετά σιγά σιγά, πολύ σιγά. Άρχισα να δουλεύω κάθε μέρα. (Natasa)

20. Τα φθηνά ξενοδοχεία γύρω από την Ομόνοια αναφέρονται σαν πρώτο βήμα εγκατάστασης στην πόλη Ψημμένος Ι., «Μετανάστευση από τα Βαλκάνια: κοινωνικός αποκλεισμός στην Αθήνα», Παπαζήση και Glory Books, Αθήνα 2004.

Η δουλειά, συνήθως, είναι ασταθής, σε εβδομαδιαία βάση ή και πιο αραιά. Για παράδειγμα, μπορεί να μην έχουν δουλειά/εισόδημα κάθε μέρα, οι εργοδότες μπορεί να λείπουν έναν ή δυο μήνες για διακοπές και να μην πληρώνουν τα αντίστοιχα μεροκάματα, κάποιοι εργοδότες απαιτούν υπερβολική ευελιξία (π.χ. καλούν την γυναίκα όποτε θέλουν με την απαίτηση να είναι διαθέσιμη). Επίσης, δεν είναι σπάνιο για αυτές να πληρώνουν μόνες τους τις εισφορές της ασφάλειας τους που απαιτούνται για να βγάλουν ή να ανανεώσουν την κάρτα εργασίας / παραμονής[21].

> Η δουλειά είναι δύσκολα. Δε ξέρω. Φέτος… έχω δουλειά δύο φορές τη βδομάδα, μετά μια μέρα. Δεν είναι σταθερή… είναι καλύτερα να έχεις μια δουλειά. Ονειρεύομαι μια δουλειά που θα πηγαίνω κάθε μέρα, που θα ξέρω που θα πάω. Στεναχωριέμαι πολύ όταν δεν πηγαίνω. (Nora)

Όταν τα έσοδα της οικογένειας αυξάνουν, προσπαθούν να βελτιώσουν της συνθήκες κατοίκησης: να μετακομίσουν σε ένα σπίτι με λιγότερο κόσμο, να βρουν ένα καλύτερο σπίτι, να αγοράσουν έπιπλα και συσκευές. Κάποιες απ᾽ αυτές τις προσπάθειες συνδέονται με την παρουσία και την ανατροφή των παιδιών.

> Ήμασταν στον τρίτο όροφο, αλλά ήταν πολύ κρύο και είπαμε με τον άντρα μου: θα πληρώσουμε λίγο παραπάνω, αλλά θα είναι καλύτερα για το παιδί, γιατί εκεί κρυώναμε… χειμώνα και καλοκαίρι κρυώναμε. (Nora)

> Όταν ήρθα εδώ, ο άντρας μου δεν είχε τίποτα στο σπίτι. Κοίτα πως ήταν (δείχνει μια φωτογραφία). Άδειο. (Loretta)

Στις αρχές του ’90, η ανεύρεση σπιτιού δεν ήταν εύκολη για τους μετανάστες από την Αλβανία, περιπτώσεις ρατσιστικών συμπεριφορών από τους σπιτονοικοκύρηδες αναφέρονταν πολύ συχνά και επιβεβαιώνονται σε πολλά σημεία των συνεντεύξεων.

> Οι πιο πολλοί ρωτάνε: «Από πού είσαι; Από την Αλβανία; Όχι… δε νοικιάζω το σπίτι». Πήγαμε και σε μεσιτικά γραφεία… πληρώσαμε λεφτά και πάλι δε μας βρήκαν. (Arvena)

Πληροφορίες για σπίτια διαδίδονται από στόμα σε στόμα και συχνά σπίτια πηγαίνουν από χέρι σε χέρι, όπου συγγενείς και φίλοι συστήνουν στον ιδιοκτήτη τον νέο νοικάρη. Έπειτα από μια δεκαετία ή και παραπάνω, σε κάποιες κεντρικές περιοχές της Αθήνας, Αλβανοί αγοράζουν διαμερίσματα σε παλιά κτίρια, ενισχύοντας έτσι και την τοπική αγορά κατοικίας.

> Ο άντρας μου πήρε σπίτι δίπλα στον αδερφό μου γιατί ο αδερφός μου ήξερε το παιδί από δίπλα και του είπε: «Άσε την αδερφή μου και τα παιδιά της να νοικιάσουν το σπίτι», και είπε «εντάξει» αυτός. (Arvena)

> Η θυρωρός είχε ένα διαμέρισμα. Ήταν δικό της, ξέρεις. Και ήθελε να το νοικιάσει αυτό το σπίτι. Κάποιοι κύριοι έφυγαν, και τη ρώτησα, γιατί την ήξερα καλά. (Anita)

Οι περισσότερες γυναίκες από την Αλβανία μεταναστεύουν μαζί, ή λίγο μετά, τον άντρα τους και παίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαδικασία της εγκατάστασης

21. Πολλοί ερευνητές επίσης αναφέρουν σωματική και ψυχολογική βία και φυσικά υπάρχει ιεραρχία, στην οποία οι γυναίκες από την Αλβανία βρίσκονται χαμηλότερα από τις Φιλιππινέζες για παράδειγμα, το να έχεις Φιλιππινέζα οικιακή βοηθό θεωρείτο σαν σύμβολο πλουσιότερου σπιτονοικοκύρη. Ψημμένος Ι., «Μετανάστευση από τα Βαλκάνια: κοινωνικός αποκλεισμός στην Αθήνα», Παπαζήση και Glory Books, Αθήνα 2004.

της οικογένειας. Σε συνθήκες ανασφάλειας και φτώχειας, αναλαμβάνουν τις συναντήσεις με τους σπιτονοικοκύρηδες, και είναι αυτές περισσότερο από τους άντρες που αναπτύσσουν στρατηγικές σταδιακής οικειοποίησης του δημόσιου χώρου, κίνησης στην πόλη και στην γειτονιά. Η οικογένεια και οι συμπατριώτες είναι ο βασικός πυρήνας γύρω από τον οποίο οργανώνεται η κοινωνική ζωή. Αλλά κάτω από συνθήκες πίεσης στο νέο περιβάλλον και τη δυσκολία προσαρμογής σε μια διαφορετική κουλτούρα, η διάσπαση των δικτύων συγγενών και συμπατριωτών είναι αρκετά συνηθισμένη[22]. Αυτή η απουσία δεσμών αυξάνει το άγχος, αλλά αυτό αντισταθμίζεται με τη δημιουργία νέων δικτύων που περιλαμβάνουν γείτονες, γηγενείς και μετανάστες από άλλες χώρες, όπως και εργοδότες.

Το να ξεκινάς μια καινούρια ζωή είναι δύσκολο, αλλά οι γυναίκες γνωρίζουν ήδη από αδιέξοδα από την πόλη ή το χωριό καταγωγής τους, αντίθετα, οι περιορισμοί πίσω στην Αλβανία δείχνουν πόσο μπορεί τελικά να έχουν απομακρυνθεί από έναν οικείο τόπο που γίνεται ανοίκειος και αναγεννά την επιθυμία τους να πετύχουν στο νέο τόπο, την Αθήνα.

> Πού να πάω πίσω; Δεν έχω δουλειά εκεί και πρέπει να μείνω εδώ. Τι να κάνω εκεί; Όλοι ψάχνουν για ένα μέρος (στο παζάρι) για να πουλάνε και να αγοράζουν πράγματα. Το χειμώνα δεν έχει ηλεκτρικό, έχει για λίγες ώρες σε κάθε γειτονιά. (Amalia)

Η εισαγωγή μεταναστών/ριών, και συγκεκριμένα των γυναικών από την Αλβανία, στη ζωή της πόλης έγινε δυνατή μέσα από ανεπίσημες συμφωνίες και πρακτικές, που είναι καθοριστικά στοιχεία της αστικής ανάπτυξης και χαρακτηρίζουν την Αθήνα (όπως και άλλες ελληνικές πόλεις). Το ευρύ φάσμα του ανεπίσημου συνέβαλε στα αστικά προβλήματα για τα οποία είναι γνωστή η Αθήνα (μεγάλες πυκνότητες, απουσία ελεύθερων χώρων, αυθαίρετα, κ.ο.κ.), αλλά άφησε «κενά» όπου οι μηχανισμοί της κοινωνικής ενσωμάτωσης θα μπορούσαν και αναπτύχθηκαν για τους ντόπιους και μέσα στους οποίους οι πιο πρόσφατοι μετανάστες βρήκαν τρόπους να εγκατασταθούν στην πόλη, όπως καταδεικνύει η παραπάνω συζήτηση. Αυτό δε σημαίνει ότι υποτιμούμε τις αρνητικές πλευρές των ανεπίσημων μηχανισμών βραχυπρόθεσμα ή μακροπρόθεσμα[23], μια και όπως ήδη υπογραμμίσαμε, τουλάχιστον για την αγορά εργασίας ένα είδος επισημοποίησης είναι ήδη απαραίτητο έτσι ώστε να εξασφαλίσει την άδεια παραμονής / εργασίας (π.χ. δήλωση του εργοδότη, εισφορές ασφάλισης κ.α.)

Διαπραγμάτευση της πρόσβασης στις κοινωνικές υπηρεσίες

Η προσχολική παιδική φροντίδα και η αναπαραγωγική υγεία, οι δύο τύποι κοινωνικών υπηρεσιών που επιλέχθηκαν για την έρευνα, παρουσιάζουν και οι δύο, τόσο για τους Έλληνες όσο και για τους Αλβανούς, έναν ισχυρά έμφυλο χαρακτήρα: σχετίζονται στενά με τους ρόλους και τις ευθύνες της μητέρας και όχι του πατέρα. Τα νηπιαγωγεία είναι «θηλυκοί» χώροι, με την έννοια ότι τόσο οι αποδέκτες όσο και οι πάροχοι της υπηρεσίας είναι σχεδόν αποκλειστικά γυναίκες. Η αναπαραγωγική υγεία γίνεται αντιληπτή με τον ίδιο τρόπο ως γυναικεία έγνοια (όχι ως έγνοια του ζευγαριού ως αναπαραγωγικής μονάδας). Η πρόσβαση σε αυτές τις υπηρεσίες έχει επιλεγεί ως δείκτης των αλλαγών στις έμφυλες σχέσεις μεταξύ των μεταναστευτικών πληθυσμών, καθώς και των τρόπων με τους οποίους διασυνδέονται οι επίσημες και οι ανεπίσημες δραστηριότητες κατά την παροχή τους.

Στην Ελλάδα, η δημόσια προσχολική φροντίδα παρέχεται από τις τοπικής αρχές, οι οποίες επίσης καθορίζουν τους κανόνες της πρόσβασης με βάση την

22. Πετρονώτη Μ., «Το Πορτραίτο μιας Διαπολιτισμικής Σχέσης: κρυσταλλώσεις, ρήγματα, ανασκευές», Πλέθρον, Αθήνα 1998.
Castel, R. (2000) 'The Roads to Disaffiliation: Insecure Work and Vulnerable Relationships', International Journal of Urban and Regional Research 24 (3): 519–35.
23. Βαΐου Ν. και Χατζημιχάλης Κ., «Με τη Ραπτομηχανή στην Κουζίνα και τους Πολωνούς στους Αγρούς: πόλεις, περιφέρειες και άτυπη εργασία», Εξάντας, Αθήνα 1997.

προσφορά και ζήτηση. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, όταν οι μετανάστες άρχισαν να έρχονται κατά μεγάλους αριθμούς, ήταν σχετικά εύκολο για τα παιδιά μετανάστες να αποκτήσουν μια θέση στα δημοτικά νηπιαγωγεία, όπου αυτά υπήρχαν. Αυστηρότεροι κανόνες παρουσιάστηκαν ως αποτέλεσμα της αύξησης της ζήτησης, ή πιθανώς και ως απάντηση στην ανησυχία κάποιων Ελλήνων γονιών, εξαιτίας της μεγάλης αναλογίας παιδιών μεταναστών στους παιδικούς σταθμούς και στα νηπιαγωγεία. Σήμερα όλο και περισσότερα νηπιαγωγεία δέχονται αποκλειστικά παιδιά γυναικών που είναι επίσημα απασχολούμενες – πράγμα που σημαίνει ότι έχουν επίσημα αποδεικτικά πληρωμής εισφορών στο κρατικό σύστημα κοινωνικής ασφάλισης (ΙΚΑ).

Οι οικιακές βοηθοί συνήθως εργάζονται (ανεπίσημα) με μεροκάματο. Οι εργοδότες δεν έχουν κίνητρο να πληρώνουν το μερίδιό τους στα έξοδα κοινωνικής ασφάλισης εφόσον η εργασία πραγματοποιείται εντός του «ιδιωτικού» χώρου του σπιτιού και επομένως δεν υπόκειται σε οποιαδήποτε μορφή δημόσιου εργατικού ελέγχου. Παρομοίως απουσιάζουν και από τις μετανάστριες τα κίνητρα να πληρώσουν προσωπικές εισφορές εάν έχουν πρόσβαση σε κοινωνική ασφάλιση ως εξαρτώμενες από τους συζύγους τους. Επομένως, βρίσκονται σε έναν φαύλο κύκλο, με την έννοια ότι δεν μπορούν να αναζητήσουν επίσημη απασχόληση εάν δεν έχουν πρόσβαση σε παιδική φροντίδα και δεν μπορούν να εξασφαλίσουν πρόσβαση σε δημόσιους παιδικούς σταθμούς και σε δημόσια νηπιαγωγεία εάν δεν είναι επίσημα απασχολούμενες. Για να μετακινηθούν από μια αδήλωτη σε μια δηλωμένη δουλειά, οι οικιακές βοηθοί πρέπει να διαπραγματευτούν με τους εργοδότες, οι οποίοι έτσι υποχρεούνται να επισημοποιήσουν τη θέση τους ως εργοδότες και να συνεισφέρουν στα έξοδα κοινωνικής ασφάλισης. Προκειμένου να διευκολύνει αυτήν τη διαδικασία και να συλλέξει ουσιαστικά χρηματικά ποσά, το ΙΚΑ έχει αποδώσει στην οικιακή εργασία ένα ειδικό απλουστευμένο στάτους στο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης ως «εξαρτημένη απασχόληση με πολλαπλούς εργοδότες και ημερομίσθιο».

> Μου λένε. «Κάνε δήλωση κοινωνικής ασφάλισης εργοδότη!» Αλλά οι περισσότερες κυρίες δεν το κάνουν αυτό για μένα. Μια κυρία που είναι πολύ καλή, δόξα τω Θεώ –πάω σε αυτήν δυο φορές την εβδομάδα– το έκανε για μένα. Την έκανε [τη δήλωση της εργοδοσίας] σαν να δούλευα για αυτήν κάθε μέρα. Αλλά η δυσκολία με αυτό στη συνέχεια ήταν –τους την έδωσα και την πήραν– ότι οπουδήποτε πήγαινα να δουλέψω, όταν το σχολείο ξεκινούσε, μου λένε: «Θέλουμε όλα τα τηλέφωνα από τα μέρη που δουλεύεις», και εδώ ξεκινάνε τα προβλήματα! Λέω στις κυρίες: «Τι θα γίνει τώρα, άμα πω ότι δουλεύω για σένα και εσύ δε μου δώσεις δήλωση εργοδοσίας;» Με εκείνη την κυρία –και ήταν καλή κυρία σου τ' ορκίζομαι– της λέω όλα αυτά και λέει: «Εντάξει. Πρέπει να τους δώσεις όλα τα τηλέφωνα.» (Suzanna)

Σε κάποιες (όχι σπάνιες) περιπτώσεις, οι μετανάστριες επιτυγχάνουν την απόκτηση πρόσβασης, παρά την έλλειψη «σωστών χαρτιών», με τη μεσολάβηση κάποιων εργοδοτριών που τυχαίνει να έχουν διασυνδέσεις με αυτούς που παίρνουν σχετικές αποφάσεις στον Δήμο (σε προσωπική ή πολιτική βάση) ή με το προσωπικό του νηπιαγωγείου[24]. Η σημασία των ανεπίσημων σχέσεων σκιαγραφείται από την Etlena παρακάτω:

> Για την μεγαλύτερη κόρη μου, όταν πήγα να ρωτήσω στον παιδικό σταθμό, είπαν κάτι του τύπου «Πρέπει να έχεις ένσημα. Δεν παίρνουμε Έλληνες [χωρίς ένσημα]. Θα πάρουμε εσένα;» Και έφυγα. Εντάξει. Και την επόμενη χρονιά είπα: «Θα πρέπει να στείλω και τις δύο κόρες μου,»

24. Εναλλακτικές λύσεις θα μπορούσαν να αναζητηθούν σε θηλυκές συγγενείς ή φίλες που δεν έχουν έμμισθη εργασία και, κατά συνέπεια, είναι διαθέσιμες για να φροντίζουν τα παιδιά με μικρό αντίτιμο.

επειδή δεν τα έβγαζα πέρα, είχα τόσο πολύ ενοίκιο και άλλα έξοδα. Και σε μια κυρία που δουλεύω, της τα είπα όλα αυτά: «Είμαι σε ανάγκη», λέω. Και εκείνη λέει: «Θα σε βοηθήσω. Πήγαινε στο Δημαρχείο, στην κυρία Χ, δεν ξέρω το όνομά της, είναι … τι είναι, όχι δήμαρχος … αντιδήμαρχος! Και θα πας εκεί. Είναι πολύ, πολύ καλός άνθρωπος. Και θα τα πεις όλα αυτά, και θα σε βοηθήσει.» Και αυτό έκανα. Και πήγα και τα είπα όλα αυτά, και τους είπα, «Έχω ανάγκη να δουλέψω, έχω τρία παιδιά. Έχω υψηλό ενοίκιο να πληρώσω. Μπορείτε να με βοηθήσετε, λέω, να πάνε τα παιδιά μου εκεί [στον παιδικό σταθμό];»
«Γιατί δεν τα παίρνουνε;» λέει.
«Επειδή δεν έχω ΙΚΑ,» λέω. Έχω όλα τα υπόλοιπα χαρτιά! Οτιδήποτε ζητάνε.»
Με ρωτάει: «Ο άντρας σου έχει ΙΚΑ;»
Λέω, «Ναι. Δουλεύει όλο τον χρόνο και είναι εδώ 14 χρόνια!»
Αμέσως παίρνει τη δασκάλα στον παιδικό σταθμό και λέει: «Η Αλβανίδα, η Etleva, θα έρθει σε σένα και θα πάρεις τα κορίτσια της και θα τα γράψεις!»
Εγώ πάω εκεί και λένε «Φέρε μου τα χαρτιά σου.» Δε λένε τίποτα για ΙΚΑ και άλλα προβλήματα. (Etleva)

Η παιδική φροντίδα είναι για τις οικιακές βοηθούς προαπαιτούμενο για την πρόσβαση στην αγορά εργασίας, αλλά είναι επίσης και ένας τρόπος διευκόλυνσης της ένταξής τους στην ελληνική κοινωνία. Έχοντας αυτό υπόψη, αναζητούν ενεργά τη μεγιστοποίηση των ευκαιριών για τα παιδιά τους παρέχοντάς τους εκπαίδευση στην ελληνική γλώσσα και ευκαιρίες κοινωνικοποίησης με τα γηγενή παιδιά από μικρή ηλικία. Μια πρόσφατη απόφαση του Υπουργείου Παιδείας, η οποία γνώρισε μεγάλη δημοσιότητα και συζητήθηκε ευρέως, βοήθησε στη στήριξη αυτών των προσδοκιών. Η απόφαση είχε να κάνει με έναν Αλβανό μαθητή (Οδυσσέας) που είχε τους καλύτερους βαθμούς στο σχολείο του και, επομένως, δικαιούταν να γίνει σημαιοφόρος και να σηκώσει την ελληνική σημαία στη σχολική παρέλαση. Το ερώτημα εάν η εθνικότητά του θα έπρεπε να αποτελέσει εμπόδιο σε αυτό προκάλεσε μια ποικιλία ρατσιστικών αντιδράσεων, οι οποίες κατατροπώθηκαν από τη σταθερά αρνητική απάντηση της κυβέρνησης*. Οι κοσμικές αρχές επικράτησαν έναντι της θρησκευτικής και εθνικής προκατάληψης. Το συμβάν αποτέλεσε μια συνεισφορά στην ενδυνάμωση των μεταναστριών όσο αφορά τον ρόλο τους ως μητέρες και μια κύρωση των σχετικών ελπίδων για την κοινωνική ένταξη (και κινητικότητα) των παιδιών τους (και των ιδίων) μέσω του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος.

Εγώ αν ήμουν σαν τον Οδυσσέα θα τη σήκωνα! Και όσο για μένα, αν έρθει μια μέρα που η κόρη μου … και αν πούνε … λοιπόν, γιατί να μην τη σηκώσει; Δεν μπορείς να φανταστείς τι χαρά θα ήταν για μένα! Γιατί να μην τη σηκώσει; Εγώ θα ήμουν χαρούμενη! Δεν μπορείς να φανταστείς τι χαρά θα ήταν για μένα! Γιατί όχι; Και θες να σου πω κάτι; Εγώ δε θέλω πια να πάω στην Αλβανία! Το λέω του άντρα μου αυτό, να αγοράσει σπίτι εδώ. Και αν θες να μου πεις: μεγάλωσες εκεί, θα σου πω ότι μένω εδώ, ότι μεγάλωσα εδώ. Δε μου φαίνομαι να έχω μεγαλώσει στην Αλβανία. (Suzanna)

Όλα αυτά μπορεί να βοηθήσουν στην εξήγηση της απροθυμίας κάποιων από τις συνεντευξιαζόμενες μετανάστριες να αναγνωρίσουν συμπεριφορές διάκρισης κατά των παιδιών τους ή των ιδίων από το προσωπικό των νηπιαγωγείων

* (Σ.τ.Μ.) Εδώ οι συγγραφείς παίρνουν θέση υπέρ της στάσης της κυβέρνησης στο ζήτημα, επικροτώντας τον τρόπο με τον οποίο «πάταξε» τις ρατσιστικές φωνές που υψώνονταν εκ μέρους κάποιων πολιτών. Εμείς επιφυλασσόμαστε ως προς το λόγο και τις πρακτικές της κυβέρνησης απέναντι στους μετανάστες και αμφισβητούμε το ρόλο της στην προσπάθεια απαλοιφής του αποκλεισμού. Οι θέσεις και οι προθέσεις της εκάστοτε κυβέρνησης γίνονται σαφέστατες μέσα από τις αποφάσεις που λαμβάνει σε ευρύτερα κοινωνικά ζητήματα, όπως αυτά που έχουν να κάνουν με τη μεταναστευτική πολιτική (χορήγηση ασύλου, κάρτας εργασίας, ή και ιθαγένειας), και δεν μπορούν να διαγραφούν με μεμονωμένες περιστάσεις επίδειξης επιλεκτικής ανοχής, όπως η συγκεκριμένη.

ή από τους γονείς των άλλων παιδιών. Αλλά όποτε αντιλαμβάνονται τέτοιες συμπεριφορές, η απάντησή τους είναι να διαμαρτύρονται ενεργά και να αναζητούν αποκατάσταση. Η «σωστή» συμπεριφορά από το προσωπικό του νηπιαγωγείου εκτιμάται. Πράγματι αναμένουν από αυτό να αποτρέπει την επιθετικότητα κατά των παιδιών τους βάσει της εθνικότητάς τους.

> Ένα αγόρι είχε τα γενέθλιά του και κάλεσε όλα τα παιδιά. Ήταν μόνο δύο Αλβανοί που δεν κάλεσε: τον Ηλία και ένα κορίτσι. Και εγώ πήγα, επειδή ένιωσα πολύ άσχημα όταν ο Ηλίας μου είπε: «Μαμά, είμαι Αλβανός. Βλέπεις πώς δε με κάλεσε ο Αντώνης;» Πήγα και μίλησα στη δασκάλα αλλά εκείνη είπε:
> «Δε φταίω εγώ που δεν έφεραν πρόσκληση για τον Ηλία και το κορίτσι». Εγώ λέω ότι έφταιγε η δασκάλα. Και σήμερα δεν ξεχνάω πώς ο Ηλίας μου είπε:
> «Ο Αντώνης δε με κάλεσε και ένιωσα άσχημα… .» Αλλά τι μου είπε το παιδί; Αργότερα, τον Φεβρουάριο, είχε τα γενέθλιά του. Δεν κανόνισα τίποτα. Δεν μπορούσα. Έστειλα γλυκά. Αλλά μου είπε: «Μαμά, αν κάνω πάρτυ, να καλέσω τον Αντώνη;»
> «Πώς το αισθάνεσαι;» του είπα. «Εσύ τι θέλεις να κάνεις;»
> «Θέλω να τον καλέσω. Δεν πειράζει που εκείνος δε με κάλεσε.» Βλέπεις, το παιδί κατάλαβε. (Marietta)

Όμοιες στάσεις κρύβονται στα αιτήματα των μεταναστριών για πλήρη υποστήριξη από το σύστημα νηπιαγωγείων. Επιπλέον βοήθεια στη διδασκαλία απαιτείται ξεκάθαρα στις περιπτώσεις που τα παιδιά αντιμετωπίζουν γλωσσικά προβλήματα ή άλλες μαθησιακές δυσκολίες που μπορεί να αντιμετωπίζουν και τα γηγενή παιδιά. Αλλά την επιπλέον υποστήριξη θα την αρνούνταν εάν η παροχή της γινόταν αντιληπτή ως στοιχείο διάκρισης ή ως κάτι που γινόταν αποκλειστικά για τα παιδιά μεταναστών.

Όσο αφορά στις υπηρεσίες υγείας, η πρώτη επαφή των μεταναστριών γίνεται όταν κάποιος από τους συγγενείς τους έχει προβλήματα υγείας, συμπεριλαμβανομένων και των παιδιών τους, των οποίων η υγεία είναι ο πιο συνηθισμένος λόγος για να επισκεφθούν τις δημόσιες υπηρεσίες υγείας. Όσο αφορά τη δική τους υγεία, τείνουν να αναζητούν ιατρική βοήθεια μόνο σε περιπτώσεις «ανυπόφορου πόνου», στις οποίες ενδέχεται να περιλαμβάνονται και πόνοι από παθήσεις που οφείλονται στην εργασία τους, όπως οι αλλεργίες ή το άσθμα που προκαλούνται από την παρατεταμένη χρήση χημικών προϊόντων καθαρισμού, τα προβλήματα στα πόδια από τις πολλές ώρες ορθοστασίας, οι πόνοι στην πλάτη και τη μέση και η αρθρίτιδα στα γόνατα και τα χέρια. Οι γυναίκες τείνουν να υποτιμούν τους κινδύνους που μπορεί να επιφέρει η δουλειά τους στην υγεία τους και να αναβάλουν την αναζήτηση ιατρικής βοήθειας. Μόνο όταν τα συμπτώματα γίνονται αρκετά σοβαρά ώστε να απειλούν τη δυνατότητά τους να εργαστούν δέχονται να συμβουλευτούν γιατρό.

> Δουλεύουμε τόσα χρόνια τώρα που έχουμε κουραστεί λίγο, και είναι λίγο κουραστικό. Κάποιες φορές λέμε: «Έχω έναν πόνο εδώ, έχω έναν πόνο εκεί» [γέλια], αλλά … κάποιες φορές απλώς το αφήνουμε και ξεχνάμε αυτό που έχουμε … Δεν μπορούμε να ασχολούμαστε αν είμαστε μόνο εμείς. Αλλά ποτέ δεν το αφήνω όταν πρόκειται για τα παιδιά … Είμαι λίγο πιο προσεκτική, πολύ προσεκτική, με τα παιδιά. Να μην τα αφήσω να αρρωστήσουν όταν είναι μικρά και κάνουν τίποτα που όταν μεγαλώσουν θα … . (Naze)

Οι περισσότερες Αλβανίδες προσπαθούν να αποφύγουν τις προληπτικές γυναικολογικές εξετάσεις. Η στάση τους είναι ότι όσο δεν υπάρχουν συμπτώματα (πόνος), δε βλέπουν το λόγο να κάνουν ιατρικές εξετάσεις –μια στάση που δεν ισχύει και για τα παιδιά τους. Οι μητέρες αναλαμβάνουν την ευθύνη να πηγαίνουν τα παιδιά στον παιδίατρο, να ακολουθούν προσεκτικά τα προγράμματα εμβολιασμού και άλλα είδη προληπτικής αγωγής. Αντίθετα, η προληπτική ιατρική φροντίδα τείνει να αποφεύγεται στα θέματα αναπαραγωγικής υγείας. Απαιτεί χρόνο (εφόσον οι δημόσιες υπηρεσίες υγείας λειτουργούν σχεδόν αποκλειστικά τα πρωινά) και επομένως συνεπάγεται απουσία από τη δουλειά και απώλεια του μεροκάματου.

> Όσο αφορά στη δική μας υγεία, δεν έχω πάει [για τεστ παπ]. Όχι, δεν είναι ότι δεν ασχολούμαι. Απλώς δεν μπορώ να πείσω τον εαυτό μου να το κάνω. Λέω, ξέχνα το – πάω για δουλειά· ξέχνα το – πάω για δουλειά. Θα έπρεπε να είχα πάει και αν κάποιες φορές έχω πόνο στην πλάτη ή κάποιο άλλο πρόβλημα, θα πάω. Δε θα έπρεπε να περιμένω να αρρωστήσω πριν πάω. Πρέπει να τα πάω. (Μιράντα)

Ενίοτε οι εξετάσεις είναι αποτέλεσμα ενθάρρυνσης από τις εργοδότριες, οι οποίες αρκετά συχνά παρέχουν πληροφορίες για τη μαστογραφία, για τα μέρη που γίνονται τα τεστ παπ κ.ο.κ. Μερικές φορές οι εξετάσεις απαιτούν και το χρόνο και τη διαθεσιμότητα του συζύγου, όπως καταδεικνύει το παρακάτω παράδειγμα.

> Ξέρεις, δε θέλω να χάσω τα μεροκάματα. Επειδή πρέπει να πας εκεί να κάνεις μια εξέταση. Και δεν είναι ότι πας σε κάποιον εκεί και την κάνεις. Σε στέλνουν σε πολλά πράγματα [μέρη]. Και αν πάω στο νοσοκομείο πρέπει να πάρω και τον άντρα μου μαζί μου. Επειδή, δεν ξέρω, δεν καταλαβαίνω καθόλου. (Violetta)

Επιπρόσθετα στη χαμηλή προτεραιότητα που δίνουν οι Αλβανίδες στην προληπτική υγεία, τα δομικά χαρακτηριστικά του ελληνικού συστήματος υγείας, τουλάχιστον αποτρέπουν τις προληπτικές ιατρικές εξετάσεις. Παρά τα 20 και πλέον χρόνια λειτουργίας του, το Εθνικό Σύστημα Υγείας δεν έχει απαλλαγεί πλήρως από τη δωροδοκία. Το φακελάκι αποτελεί μια άμεση χρηματική μεταφορά από τους ασθενείς προς τους γιατρούς και επικρατεί ιδιαίτερα σε περιπτώσεις χειρουργικών επεμβάσεων και γέννες. Αυτή η πρακτική ενίοτε επεκτείνεται και στο υπόλοιπο προσωπικό του νοσοκομείου. Αυτή η ανεπίσημη πρακτική που επιμένει, στην ουσία υποσκάπτει την εξισωτική λειτουργία του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης και ενθαρρύνει κάτι ανάλογο της ιδιωτικής ιατρικής περίθαλψης. Οι ασθενείς με αλβανική καταγωγή φαίνεται να έχουν μεγαλύτερη ροπή προς τέτοιες (ελληνικές) πρακτικές από ότι οι μετανάστες από χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, όπου η δημόσια υγεία ήταν γενικευμένη. Στην Αλβανία η ποιότητα της ιατρικής περίθαλψης ήταν άμεσα εξαρτώμενη από τις ιδιωτικές χρηματικές πληρωμές, μια συνήθεια που αμέσως ανταποκρίνεται στο ελληνικό σύστημα υγείας.

Η κατάσταση που αναφέρθηκε παραπάνω είναι ευρέως διαδεδομένη σε περιπτώσεις εγκυμοσύνης και τοκετού. Τα αισθήματα ανασφάλειας (κάποιες φέρνουν τους συζύγους τους που μιλάνε καλύτερα Ελληνικά κ.τ.λ.) –σε συνδυασμό με την τεράστια σημασία της γέννας ενός υγειούς παιδιού- καθιστούν τις έγκυες γυναίκες εξαιρετικά ευάλωτες στην εκμετάλλευση από τους γυναικολόγους. Κάποιοι γυναικολόγοι μπορεί και να τρομάζουν επίτηδες τις έγκυες γυναίκες, με στόχο να δημιουργήσουν ζήτηση για περισσότερες (ακριβές και ιδιωτικά εκτελούμενες) εξετάσεις.

Έχεις την κακή συμπεριφορά από το γιατρό που σε βλέπει όταν είσαι έτοιμη να γεννήσεις ή να κάνεις την εγχείρηση. Αυτή είναι η στιγμή που θα βρουν τον τρόπο να πάρουν τα λεφτά τους. Να μην πας για μια εξέταση έτσι απλά και να φύγεις. Δε θα πάρουν καθόλου λεφτά από αυτό. Επειδή ο ίδιος ο γιατρός ξέρει ότι δε θα του δώσω τίποτα. Αν πάω να γεννήσω και μου πούνε αυτό: ότι τα πράγματα δεν πάνε και πολύ καλά με το μωρό, το 'πιασες. Αυτό θα με τρομάξει και θα του δώσω τα λεφτά που θέλει. Ακόμα και θα μου τα ζητήσει, όχι ότι θα έπρεπε να του τα δώσω από μόνη μου. Θα πει, «Αν θέλεις να σε αναλάβω, να ξεκινήσω με σένα», με μια εγχείρηση ή κάτι τέτοιο, «θα μου δώσεις το Χ ποσό». Το είχα αυτό στο μυαλό μου για δέκα μέρες, και πήγα τρεις φορές και την τελευταία φορά που πήγα, ήταν κάποιος που ήξερα από πριν, από πέρσι που είχα πάει με μια ξαδέρφη μου, και ήθελε να δώσουμε 700€ σε αυτόν και σε έναν άλλο. Και τους τα δώσαμε, και τα πήρανε και οι δύο. (Fabiola)

Με στόχο την ανακούφιση του φαινομένου των (ανεπίσημων) αμοιβών για νοσοκομεία και γιατρούς, και ταυτόχρονα την επέκταση των ωραρίων των νοσοκομείων (και τη σμίκρυνση των ουρών αναμονής), εισήχθηκε πριν από μερικά χρόνια ένα σύστημα απογευματινών ιατρικών επισκέψεων στα δημόσια νοσοκομεία. Αυτό περιλαμβάνει μια επιπλέον αμοιβή των 60€ για ιατρική επίσκεψη κατόπιν ραντεβού, αντί για τη δωρεάν πρωινή επίσκεψη. Η τιμή είναι ελαφρώς χαμηλότερη από το κόστος μιας τυπικής επίσκεψης σε έναν ιδιώτη γιατρό. Στην περίπτωση των οικιακών βοηθών, ο χρόνος είναι σημαντικότατος καθώς οι συνθήκες εργασίας τους δεν επιτρέπουν άδεια μετ' αποδοχών για λόγους υγείας. Επομένως, μια πρωινή επίσκεψη στο νοσοκομείο τους κοστίζει ένα μεροκάματο των 40€ περίπου –ποσό συγκρίσιμο με το κόστος μιας επίσκεψης σε ιδιώτη γιατρό (που θα «έδινε περισσότερη προσοχή») ή μιας απογευματινής επίσκεψης σε δημόσιο νοσοκομείο.

Οι υπηρεσίες υγείας που εμπιστεύονται περισσότερο οι γυναίκες είναι οι πτέρυγες επειγόντων στα δημόσια νοσοκομεία (συμπεριλαμβανομένων και των γυναικολογικών κλινικών) και τα ιατρικά κέντρα στις μικρότερες πόλεις. Σε περιπτώσεις σαν κι αυτές, όπου η σχέση των γιατρών με τους ασθενείς είναι πιο τυχαία και συντομότερη σε διάρκεια, υπάρχουν λιγότερες ευκαιρίες (τόσο χωρικά, όσο και χρονικά) για χρηματικά αιτήματα ή προσφορές και από τις δυο πλευρές. Οι επαφές μεταξύ των γιατρών και των ασθενών εκτυλίσσονται σε δημόσιο χώρο και η συνεργασία ανάμεσα σε γιατρούς διαφορετικών ειδικοτήτων είναι συνήθως απαραίτητη. Στα επείγοντα περιστατικά είναι πιθανότερο να αναδυθούν οι ανθρωπιστικές πτυχές του ιατρικού επαγγελματισμού, και οι κοινωνικές (και εθνοτικές) καταβολές των ασθενών προφανώς παίζουν μικρότερο ρόλο.

Τα εμπιστεύομαι [τα δημόσια νοσοκομεία και τους γυναικολόγους] και δεν έχω κανένα πρόβλημα με αυτά. Έχω μεγαλύτερη εμπιστοσύνη για αυτούς που δεν έχουν απαιτήσεις [για φακελάκι] από εμένα απ' ότι για αυτούς που έχουν. Εμπιστεύομαι έναν γιατρό που πήγα στην τύχη, όπως όταν γέννησα, παρά να δώσω λεφτά σε κάποιον και να το κάνω θέμα. Δεν πιστεύω σε αυτούς που τους δίνω λεφτά. Επειδή η γέννα είναι κάτι φυσικό. Είτε δώσεις λεφτά είτε όχι, όταν έρθει η ώρα, γεννάς. Δεν μπορείς να το αποφύγεις. (Fabiola)

Έχω πετύχει καλούς και ... όταν πήγα εδώ στο Νοσοκομείο Παίδων με το μωρό έτυχε να πάω σε μια νεαρή κοπέλα [παιδίατρο]. Ήταν

> φοιτήτρια. Αλλά ήταν γιατρός. Και όταν ήρθε η ώρα να φύγουμε, επειδή έχουμε μάθει ότι όταν κάνουν κάτι για εμάς πληρώνουμε. Και ακόμα και αν δε μου τα ζητούσες, θα τα έδινα τα λεφτά με όλη μου την καρδιά. Δίνω 40€ ακόμα και αν δεν τα πάρουν. Αυτή η κοπέλα ήταν η πρώτη που δεν τα πήρε. Τα έβαλε πίσω στην τσέπη μου και πήγα να αγοράσω μια τούρτα. Μου λέει «η τούρτα είναι κάτι που θα μου άρεσε.» Ήταν η πρώτη. Ήταν τόσο καλή που όταν το παιδί ήταν οχτώ μηνών, πέρασα ολόκληρο το βράδυ εκεί. Έσωσε το παιδί. Επειδή κάτι πήγε στραβά όταν ήταν δύο μηνών και δυσκολευόταν να αναπνεύσει. (Zanetta)

Η έκτρωση και οι ειδικές εξετάσεις για να βρεθούν οι λόγοι της δυσκολίας σύλληψης είναι απόψεις των υπηρεσιών αναπαραγωγικής υγείας που σπανίως αναφέρονται από τις μετανάστριες[25]. Όταν τις χρειάζονται πηγαίνουν σε ιδιωτικές κλινικές (όπως κάνουν και οι περισσότερες γηγενείς), μια πρακτική που συνεπάγεται σημαντικό κόστος. Σε σχέση με αυτές τις «μοντέρνες» ιατρικές πρακτικές οι Αλβανίδες γυναίκες φαίνεται να είναι πιο ευπροσάρμοστες από τους άντρες, οι οποίοι παρουσιάζονται πιο απρόθυμοι να υποβληθούν σε εξέταση για προβλήματα γονιμότητας.

> Το Ιασώ [ένα ακριβό ιδιωτικό νοσοκομείο], ναι, εκεί ήταν το κάτι άλλο. Πήγα εκεί. Εντάξει, ήταν για κάτι άλλο που πήγα. Ήμουνα τεσσάρων μηνών έγκυος και δεν μπορούσα να κρατήσω το παιδί. Πρώτα απ' όλα έχουμε μεγαλώσει τώρα και δεν μπορώ να κάνω κι άλλο παιδί. Θα έκανε τη ζωή μου υπερβολικά δύσκολη και πήγα εκεί και πλήρωσα 450€ για μια έκτρωση αλλά ήμουνα ευχαριστημένη και λέω ότι άξιζε. Πρώτα απ' όλα ήταν πολύ καθαρά. Δεν ξέρω. Ποτέ στη ζωή μου δεν έχω δει τέτοιο πράγμα. (Fatbarda)

> Θέλω μόνο ένα παιδί στη ζωή μου, επειδή όλα μου τα αδέρφια, και είμαστε εφτά, όλα έχουνε παιδιά. Τι να κάνουμε τώρα; Έτσι είναι η ζωή! Πήγα στο γιατρό, έκανα τις εξετάσεις. Ο γιατρός είπε «Όλα είναι εντάξει. Δεν έχεις τίποτα. Τώρα θα πρέπει να έρθει ο άντρας σου να κάνει τις εξετάσεις.»
> Εκείνος μου είπε, «Δεν ντρέπεσαι;»
> Εγώ του λέω «Γιατί να ντραπώ;» Θα έπρεπε να κάνει κι εκείνος τις εξετάσεις σαν άντρας. Αλλά δεν μπορώ να τον αναγκάσω. (Maria)

Οι επίσημες και οι ανεπίσημες πρακτικές στην παροχή κοινωνικών υπηρεσιών διαμορφώνουν τις εμπειρίες των γυναικών στην προσπάθειά τους να ανταπεξέλθουν στην έμμισθη εργασία, να βελτιώσουν την ένταξη των παιδιών τους στην ελληνική κοινωνία και να ξεπεράσουν τα αναπαραγωγικά προβλήματα υγείας[26]. Η δράση για τη βελτιστοποίηση των επίσημων και ανεπίσημων πρακτικών σε κάθε περίσταση γίνεται μια διαδικασία εκμάθησης (και ένταξης) για τις Αλβανίδες που φροντίζουν ενεργά τις διαπροσωπικές τους σχέσεις με δημόσιους υπαλλήλους και με άτομα που πιθανώς μπορούν να «μεσολαβήσουν» για να τους εξασφαλίσουν πρόσβαση σε σχετικές υπηρεσίες (συνήθως οι εργοδότριές τους). Οι κοινωνικές δεξιότητες που αποκτώνται σε αυτό το πλαίσιο μπορεί να αποδειχθούν καίριες για την επιθυμία τους (ή εξαιτίας αυτής) να «έρθουν και να μείνουν» και να διαπραγματευτούν, από καλύτερη θέση απ' ότι στην πατρίδα τους, τους έμφυλους ρόλους στην οικογένεια. Μέσα από την πάλη ανάμεσα στις ταυτότητές τους ως μητέρες και ως αποκλειστικές φορείς οικογενειακού

25. Η έκτρωση είναι νόμιμη στην Ελλάδα από το 1968 (Νόμος 1609/1986). Ωστόσο, οι περισσότερες εκτρώσεις γίνονται σε ιδιωτικά νοσοκομεία και κλινικές, συνήθως για λόγους που σχετίζονται με τη φοροδιαφυγή για τους γιατρούς και με την επιθυμία των γυναικών να διατηρήσουν την ανωνυμία τους.
26. Βλ. επίσης Κασιμάτη, Κ. (2003) «Γυναικεία μετανάστευση από την Αλβανία και την Πολωνία – Επαγγέλματα και Διαφορές», στο Κ. Κασιμάτη (επιμ.) Πολιτικές Μετανάστευσης και Στρατηγικές Ένταξης: Η περίπτωση των Αλβανών και Πολωνών Μεταναστών, Αθήνα: Gutenberg.

εισοδήματος, αναλαμβάνουν ευθύνες για την κοινωνικοποίηση των παιδιών τους και φροντίζουν την αναπαραγωγική τους υγεία και τα δικαιώματά τους.

Από την «εγκατάσταση» στην «ένταξη»: αλλάζοντας τους έμφυλους ρόλους;

Οι εμπειρίες που συλλέξαμε από τη δική μας και από άλλες έρευνες υπογραμμίζουν τη σημασία της εξέτασης τόσο των επίσημων όσο και των ανεπίσημων διαδικασιών που καθορίζουν τις συνθήκες εγκατάστασης και ένταξης. Η σχετική σημασία της κάθε πλευράς διαφέρει στον χρόνο και ανάλογα με τη φάση της διαδικασίας της μετανάστευσης. Ωστόσο, οι ανεπίσημες διαδικασίες έχουν κεντρικό ρόλο στην Ελλάδα (και ίσως και αλλού στη Νότια Ευρώπη) ως ένα σύνολο μηχανισμών κοινωνικής ένταξης, οι οποίοι δεν αφορούν αποκλειστικά στους μετανάστες –επηρεάζουν και τους γηγενείς εξίσου και μπορούν να βρεθούν στη βάση της σύστασης της αστικής εμπειρίας και της καθημερινότητας στην πόλη. Σε αυτό το πλαίσιο, οι εμπειρίες των μεταναστριών στην προσπάθειά τους να ανταποκριθούν στις υλικές, κοινωνικές και συμβολικές πτυχές της «εδώ» καθημερινότητας, είναι κομμάτι της αστικής ιστορίας της Αθήνας και όχι ζήτημα διαμόρφωσης εθνοτικών ομάδων στην πόλη.

Μέσα από σύνθετες επίσημες και ανεπίσημες πρακτικές, και με την υπέρβαση των ορίων τέτοιων διακρίσεων, οι Αλβανίδες μετανάστριες, ως ενεργά κοινωνικά υποκείμενα, κατορθώνουν, συχνά με αντιφατικούς τρόπους, να φτιάξουν μια εστία μέσα σε ένα αφιλόξενο περιβάλλον, για τις ίδιες και τις οικογένειές τους. Μέσα σε αυτήν τη διαδικασία μπορούμε να αναγνωρίσουμε περιστάσεις προσκόλλησης στους κανόνες, τις συνήθειες και τις παραδόσεις της δικής τους κοινότητας/εθνοτικής ομάδας. Ωστόσο, στο νέο μέρος (στην Αθήνα), οι Αλβανίδες (πρέπει να) βγαίνουν έξω για δουλειά και φέρνουν σπίτι ένα εισόδημα, το οποίο συχνά είναι πιο τακτικό απ' ότι των αντρών. Αυτό από μόνο του είναι μια νέα πηγή ισχύος εντός του νοικοκυριού τους και μια βάση από την οποία μπορούν να διαπραγματευτούν τις ατομικές τους ταυτότητες και τις έμφυλες σχέσεις. Είναι επίσης και μια πηγή άγχους για τους άντρες, ειδικά κατά τις περιόδους ανεργίας ή εργασίας πολύ κατώτερης των δεξιοτήτων τους.

Έμφυλες σχέσεις και ταυτότητες διαμορφώνονται επίσης εντός της, συχνά όχι απόλυτα συνειδητής, σχέσης εργοδότη-εργαζόμενου, στην οποία συγκροτούνται συμπεριφορές και συνήθειες που μπορεί να προσαρμόζονται και να τηρούν (αλλά και να προκαλούν) τις κατεστημένες αντιλήψεις και πρακτικές. Η καταφυγή των γηγενών γυναικών στην εργασία των μεταναστριών έχει λύσει εν μέρει τα προβλήματα της εκτέλεσης ολόκληρου του φάσματος εργασιών, οικιακών και φροντίδας. Ταυτόχρονα, έχει συνεισφέρει σε μια ακόμα στροφή στις έμφυλες σχέσεις, όπου τα καθήκοντα περνάνε σε μια νέα ομάδα γυναικών χωρίς τη μεσολάβηση αντρών, αλλά και στις απαιτήσεις από το κράτος για την παροχή και την ποιότητα των κοινωνικών υπηρεσιών[27]. Επομένως, τα διαπλεκόμενα μοτίβα της καθημερινότητας των Αλβανίδων και γηγενών γυναικών επηρεάζουν τις σχέσεις μεταξύ γυναικών και γυναικών, γυναικών και αντρών, γηγενών και μεταναστών, καθώς αναδιαμορφώνουν τον καταμερισμό εργασίας εντός των (γηγενών και μεταναστευτικών) νοικοκυριών, τις συνθήκες πρόσβασης στην εργασία και την ανάπαυση, τα μοτίβα κατανάλωσης, και τους τρόπους του «σωστού» νοικοκυριού.

Αυτοί οι συνδυασμοί κοινωνικών σχέσεων, οι οποίες εμπλέκουν γυναίκες και άντρες, γηγενείς και μετανάστες, είναι κομμάτι της συγκρότησης του τόπου (στη δική μας περίπτωση, των αστικών γειτονιών της Αθήνας) στον οποίο εγγράφονται και διαμορφώνουν κομμάτι της αστικής ιστορίας. Αυτοί οι τόποι δεν είναι στατικοί και οριοθετημένοι, αλλά κατασκευάζονται μέσα από την κίνηση, την

27. Vaiou, D. (2003) 'In the Interstices of the City. Albanian Women in Athens', Espace, Populations, Société 3: 373–85.

επικοινωνία, τις κοινωνικές σχέσεις που πάντα εκτείνονται πέρα από το τοπικό, όπως καταδεικνύουν οι εμπειρίες των Αλβανίδων στην προσπάθειά τους να γεφυρώσουν το «εδώ» και το «εκεί» στην καθημερινότητά τους[28]. Οι δυναμικές του τόπου, οι οποίες είναι μέρος αυτών των πολυεπίπεδων σχέσεων, απεικονίζονται στο μεταβαλλόμενο μωσαϊκό των τοπικών παροχών και υπηρεσιών, στις χρήσεις του δημόσιου χώρου, στα πολλαπλά ίχνη των νέων και παλιών κατοίκων. Τέτοιες δυναμικές επηρεάζουν τις κοινωνικές σχέσεις με θεμελιώδεις τρόπους και συνεισφέρουν στην (ανα)διαμόρφωση της καθημερινότητας, των χρήσεων και των νοημάτων του χρόνου και του χώρου, καθώς και των ατομικών και συλλογικών ταυτοτήτων.

Όπως καταδεικνύει η ανάλυσή μας, οι μετανάστριες δεν μπορούν να ταυτιστούν ούτε με κοινότητες που μοιράζονται κάποια εθνοτική κουλτούρα, αλλά ούτε και με την κινητικότητα από επιλογή της εύπορης διασποράς. Στην γεωμετρία δυνάμεων ανάμεσα στον ουτοπικό κοσμοπολιτισμό και την κοινή ζωή, αυτές οι γυναίκες αγωνίζονται εντός των ορίων των πολλαπλών τους προσδιορισμών (τάξης, φύλου, εθνότητας, ηλικίας, κ.τ.λ.) να εγκατασταθούν (ή ίσως και να ενσωματωθούν) για μεγαλύτερες ή μικρότερες χρονικές περιόδους σε «άλλους» τόπους, να διαμορφώσουν μια ζωή πιο κοντινή στις (μεταβαλλόμενες) προσδοκίες τους και να διαπραγματευτούν, λιγότερο ή περισσότερο συνειδητά, μετασχηματισμένες υποκειμενικότητες. Από αυτήν την άποψη, πιστεύουμε ότι είναι σημαντική η προσπάθεια για πιο σύνθετες προσεγγίσεις και επεξηγήσεις, οι οποίες συνδέουν επίσημες και ανεπίσημες διαδικασίες και πρακτικές και γεφυρώνουν το φύλο, τη μετανάστευση και το χώρο.

28. Βλ. επίσης Massey, D. (2005) For Space, London: Sage.

Το ζήτημα των πολιτικών για την κατοικία επανήλθε σχετικά πρόσφατα στον δημόσιο διάλογο με αφορμή τις εξαγγελίες από διάφορους φορείς για την «επιστροφή της κατοικίας» στο κέντρο, ως απάντηση στην υποβάθμιση και τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν κάποιες από τις κεντρικές γειτονιές της Αθήνας. Προτάσεις για ένα «άλλο» κέντρο με «άλλους/νέους» κατοίκους, παραβλέπουν ηθελημένα τους σημερινούς κατοίκους των περιοχών αυτών, τα προβλήματά τους και τις ανάγκες τους, ενώ ταυτόχρονα μοιάζει να αγνοούν τις εκκλήσεις για παρέμβαση της πολιτείας στα ζητήματα της στέγης που εδώ και πολλά χρόνια διατυπώνονται από κοινωνικές, μεταναστευτικές και πολιτικές οργανώσεις οι οποίες δραστηριοποιούνται σε αυτές τις γειτονιές.

Στο κείμενο αυτό επιχειρούμε να αναδείξουμε όψεις του στεγαστικού προβλήματος, με πρόθεση να προβάλλουμε ιδέες που θα διαμόρφωναν μία διαφορετική προσέγγιση στο ζήτημα της κατοικίας. Ως βασικό πεδίο αναφοράς έχουμε το κέντρο και τις κεντρικές γειτονιές της Αθήνας με όλες τις ιδιαιτερότητές τους, ωστόσο η προβληματική μας αγγίζει τα θέματα κατοικίας συνολικά για την ελληνική κοινωνία. Στόχος μας δεν είναι να καταθέσουμε μία ολοκληρωμένη πρόταση για το στεγαστικό πρόβλημα αλλά να ψηλαφήσουμε, αφενός, την τρέχουσα κατάσταση και, αφετέρου, τις δυνατότητες που υπάρχουν για πρόσβαση όλων σε επαρκή κατοικία, αξιοποιώντας τη διεθνή εμπειρία σε θέματα πρακτικών και πολιτικών για την κατοικία.

Η πρόσβαση στην κατοικία την τελευταία δεκαετία

Μιλώντας για την πρόσβαση στην κατοικία στην Αθήνα, δεν μπορούμε να αποφύγουμε μία εισαγωγική τουλάχιστον αναφορά στο ιστορικά διαμορφωμένο στεγαστικό σύστημα της χώρας και σε δύο βασικούς μηχανισμούς του: την αυθαίρετη δόμηση και την αντιπαροχή. Ως προς την αυθαίρετη δόμηση, τη σχετική ανοχή και τις διαρκείς νομιμοποιήσεις, είναι γνωστό ότι λειτούργησαν αντισταθμιστικά στη διαχρονική έλλειψη μιας προνοιακής στεγαστικής πολιτικής. Όσο για την αντιπαροχή, είναι γνωστό ότι μεταμόρφωσε ριζικά το οικιστικό περιβάλλον με πολλαπλές (και όχι μονοσήμαντες) συνέπειες για την πόλη και τους κατοίκους της. Παρά τη συσσώρευση πολεοδομικών προβλημάτων που συνδέονται με την αντιπαροχή, αυτή λειτούργησε αφομοιωτικά για τα χαμηλά εισοδηματικά στρώματα καθώς επίσης «έσμιξε» διαφορετικά κοινωνικά στρώματα όχι μόνο στις ίδιες γειτονιές αλλά και στις ίδιες πολυκατοικίες, στη βάση μιας ταξικής διαστρωμάτωσης από το υπόγειο προς το ρετιρέ και από την όψη προς τον ακάλυπτο. Σχετικές έρευνες για το κέντρο της Αθήνας περιγράφουν έναν αστικό ιστό χωρίς ακραίες χωροκοινωνικές αντιθέσεις, όχι βέβαια γενικά αλλά συγκριτικά με άλλες πόλεις της Ευρώπης και της Αμερικής.

Από τη δεκαετία του '80 και μετά, πολλοί κάτοικοι του κέντρου «δραπετεύουν» σε πιο πράσινες και «καλές» γειτονιές της πόλης, ενώ ιστορικές περιοχές κατοικίας υφίστανται την «επέλαση» νέων χρήσεων αναψυχής (Πλάκα, Γκάζι, Μεταξουργείο, Κεραμεικός). Ωστόσο, η έξοδος προς τα προάστια δεν παίρνει τις διαστάσεις που πήρε σε άλλες χώρες, διότι παράλληλα πολλοί παρέμειναν στο κέντρο (π.χ. στα θαυμάσια ρετιρέ) και πολλοί από αυτούς που έφυγαν διατήρησαν μέχρι σήμερα την ακίνητη περιουσία τους. Σε κάθε περίπτωση, όμως, σημαντικό κομμάτι του

κτηριακού αποθέματος του κέντρου εγκαταλείφθηκε και, ως εκ τούτου, παραμελήθηκε και ερείπωσε.

Μετά το 1990, όμως, τα εγκαταλελειμμένα διαμερίσματα του κέντρου νοικιάζονται σταδιακά στους άρτι αφιχθέντες μετανάστες και η περίφημη πολυκατοικία της αντιπαροχής μοιάζει να παίζει για άλλη μια φορά τον ίδιο αφομοιωτικό ρόλο. Αν και οι πρώτες σχετικές έρευνες έκαναν λόγο για χωροκοινωνικό διαχωρισμό μεταξύ «ντόπιων» και μεταναστών, μεταγενέστερες εργασίες υπογράμμισαν την υψηλή ανάμειξή τους, τουλάχιστον συγκριτικά με άλλες πόλεις στο εξωτερικό. Στις σχετικές χαρτογραφήσεις της μεταναστευτικής εγκατάστασης, παρατηρεί κανείς πυκνώσεις σε περιοχές όπως η Κυψέλη, τα Πατήσια, ο Σταθμός Λαρίσης και τα Σεπόλια παράλληλα με μια διάχυση σε πλήθος άλλων περιοχών, όπως η Νεάπολη, οι Αμπελόκηποι, το Παγκράτι, το Κουκάκι, τα Πετράλωνα ή ακόμη τα Ιλίσια και το Κολωνάκι. Και μάλιστα, φαίνεται ότι «ντόπιοι» και μετανάστες συγκατοικούν όχι μόνο στις ίδιες γειτονιές αλλά και στις ίδιες πολυκατοικίες, στη βάση πάντα της γνωστής και διαχρονικής κατακόρυφης και οριζόντιας ταξικής διαστρωμάτωσης.

Δύο σημεία-κλειδί:

1. Η εγκατάσταση των μεταναστών στο κέντρο της Αθήνας, είτε σε ενοικιαζόμενα είτε σε ιδιόκτητα διαμερίσματα, φαίνεται να έχει συμβάλει πολλαπλώς στην αναβάθμιση κτηρίων και περιοχών. Καταρχάς, μέσα από τη φροντίδα των παλαιωμένων και ερειπωμένων διαμερισμάτων, χάρη σε ίδια οικονομικά μέσα και προσωπική εργασία. Έπειτα, μέσα από την (επανα)κατοίκηση γειτονιών που εγκαταλείφθηκαν από μεγάλο κομμάτι των προηγούμενων κατοίκων τους και απέκτησαν ξανά ζωντάνια. Η ζωντάνια αυτή αυξάνεται αν συνυπολογίσει κανείς και την επιχειρηματική δραστηριότητα που πολλοί από τους μετανάστες αναπτύσσουν στην περιοχή κατοικίας τους, σε ισόγεια καταστήματα ρουχισμού, γρήγορης εστίασης, λιανικού εμπορίου κ.ά., που είχαν εκλείψει από πολλές γειτονιές. Και τέλος, μέσα από την ενεργοποίηση και αναθέρμανση της κτηματαγοράς και της αγοράς κατοικίας, διαδικασίας που εμπλέκει παράλληλα έναν ολόκληρο χρηματοπιστωτικό μηχανισμό, επαγγέλματα γύρω από τον τομέα της κατασκευής, της μεσιτείας, της νομικής ρύθμισης κ.ά.

2. Τόσο για τον «ντόπιο» πληθυσμό όσο και για τους μετανάστες (αν και σε διαφορετικό βαθμό), η πρόσβαση στην κατοικία βασίστηκε όχι μόνο στην ενοικίαση ακινήτων αλλά σε πολύ μεγάλο βαθμό και στην αγορά. Είναι γνωστό ότι η Ελλάδα είναι μία χώρα με ιδιαίτερα αυξημένο ποσοστό ιδιοκατοίκησης σε σχέση με άλλες χώρες της Ευρώπης. Είναι επίσης γνωστό ότι η πρόσβαση στην ιδιόκτητη κατοικία βασίστηκε με τα χρόνια όλο και περισσότερο στον τραπεζικό δανεισμό, ιδιαίτερα μετά την απελευθέρωση του πιστωτικού συστήματος το 1996 και με κορύφωση την περίοδο των Ολυμπιακών Αγώνων. «Ντόπιοι» και μετανάστες δανείστηκαν από τις τράπεζες προκειμένου για την ασφάλεια μιας ιδιόκτητης στέγης και προκειμένου για την επένδυση σε ένα ακίνητο το οποίο μπορεί μελλοντικά να μεταπωληθεί και ενδεχομένως ακριβότερα.

Η «κρίση» της κατοικίας

Μέχρι εδώ φαίνεται να διαθέτουμε ορισμένες αξιόλογες ενδείξεις κοινωνικής ένταξης, ασφάλειας και συνοχής μέσα από την πρόσβαση στην κατοικία και μάλιστα, σε έναν πολύ μεγάλο βαθμό, στην ιδιόκτητη, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν σημειώνονται κρίσιμες διαφοροποιήσεις στην ποιότητα στέγασης του πληθυσμού. Πώς αλλάζουν, όμως, οι ενδείξεις αυτές εν μέσω μίας παγκόσμιας και πολυσήμαντης κρίσης και προς ποιά κατεύθυνση; Η εξάρτηση της ιδιόκτητης κατοικίας, για παράδειγμα, από τον χρηματοπιστωτικό τομέα δημιουργεί μεγάλες ανησυχίες σχετικά με την εκπλήρωση των αυξημένων προσδοκιών της προηγούμενης πε-

ριόδου. Βεβαίως, ανησυχητικές ενδείξεις υπήρχαν και το προηγούμενο διάστημα, όπως στοιχεία για αστέγους, για υπερπληθυσμό, για κακές συνθήκες στέγασης «ντόπιων» και μεταναστών, για αυξήσεις ενοικίων και αξιών ακινήτων κ.ά. Τα νέα, όμως, χαρακτηριστικά της στεγαστικής κρίσης σχετίζονται με τη διεύρυνση των ομάδων που πλήττονται από στεγαστική επισφάλεια.

Μερικά στοιχεία:

Σχετικά με τις ενοικιαζόμενες κατοικίες, στοιχεία από τις εφορίες που δημοσιεύονται στον ημερήσιο Τύπο δείχνουν πως στις πρώτες 40 ημέρες του 2011 έχουν κινηθεί οι διαδικασίες για περισσότερες από 4.000 εξώσεις, ενώ στη διάρκεια ολόκληρου του 2010 πραγματοποιήθηκαν περίπου 8.500[1]. Σύμφωνα με εκτιμήσεις μεσιτικών γραφείων και της Ομοσπονδίας Ιδιοκτητών Ακινήτων, οι αγωγές φαίνεται να αφορούν το 50% των ενοικιαστών και οι οφειλές να αγγίζουν τα 3.500 ευρώ[2]. Όσο για τις ιδιόκτητες κατοικίες, γίνεται λόγος για κατάσχεση υποθηκευμένων κατοικιών και, έπειτα, για συγχωνεύσεις συγγενικών νοικοκυριών. Τα στοιχεία αυτά δεν αφορούν αποκλειστικά τα πολύ χαμηλά εισοδηματικά στρώματα, τους χρόνια ανέργους, τους άστεγους τοξικοεξαρτημένους και μέρος των μεταναστών και των προσφύγων που «στοιβάζονται» σε παλιά διαμερίσματα, αλλά αγγίζουν πλέον ακόμη και τα μεσοαστικά νοικοκυριά, «ντόπιων» και μεταναστών.

Αν και δεν μπορούμε να διασταυρώσουμε την ακρίβεια των παραπάνω στοιχείων, είναι προφανές ότι τα πρόσφατα μέτρα λιτότητας προκαλούν μείωση των εισοδημάτων και κατ' επέκταση μεγάλες δυσκολίες στην καταβολή των ενοικίων και, ακόμη χειρότερα, στην αποπληρωμή των στεγαστικών δανείων. Στα παραπάνω προστίθενται οι νέες πολιτικές των τραπεζών (αυστηρότερες προϋποθέσεις για παροχή στεγαστικών και άλλων δανείων, αύξηση του βασικού επιτοκίου κατά 0.25% κ.ά.) και τα επικείμενα φορολογικά μέτρα για την κατοικία (άρση του αφορολόγητου του επιτοκίου δανεισμού για πρώτη κατοικία). Η γενική φτώχυνση του πληθυσμού, όχι μόνο των μεταναστών αλλά και των «ντόπιων», όχι μόνο των χαμηλών αλλά και των μεσαίων εισοδηματικών στρωμάτων, δημιουργεί ιδιαίτερες ανησυχίες για τη δυνατότητά τους να εξασφαλίζουν ικανοποιητικές συνθήκες κατοικίας.

Οι προτάσεις της πολιτείας για την κατοικία στο κέντρο της Αθήνας

Το τελευταίο διάστημα τα θέματα της κατοικίας έχουν ενταχθεί, άμεσα ή έμμεσα, σε μία σειρά από προωθούμενες πολιτικές για το κέντρο της Αθήνας. Είναι, όμως, σαφές ότι οι προσεγγίσεις για τα θέματα της κατοικίας δεν αποτελούν μέρος μίας ολοκληρωμένης στεγαστικής πολιτικής, αλλά συνδέονται με προωθούμενες πολεοδομικές παρεμβάσεις και προγράμματα αναπλάσεων. Φαίνεται επίσης ότι απευθύνονται σε δύο διακριτές κοινωνικές ομάδες, συντηρώντας και ενδεχομένως ενισχύοντας φαινόμενα κοινωνικής πόλωσης που εμφανίζονται στην πόλη: τις «επιθυμητές ομάδες» από τη μία και τις «ευπαθείς ομάδες» από την άλλη.

Ο στόχος της διατήρησης και ενίσχυσης της κατοικίας στο κέντρο της Αθήνας, στον οποίο συγκλίνουν οι θέσεις των δημόσιων φορέων αναφέρεται στις «επιθυμητές ομάδες», δηλαδή νέα ζευγάρια, φοιτητές και γενικά μεσαία και ανώτερα στρώματα. Έχει μάλιστα ανακοινωθεί από το ΥΠΕΚΑ μέσω του προγράμματος «Αθήνα-Αττική 2014», από παράγοντες του ΟΡΣΑ, αλλά και από την πρόσφατη διυπουργική σύσκεψη (Υπ. Εσωτερικών, ΥΠΕΚΑ, Υπ. ΠροΠο, Υπ. Εργασίας, Υπ. Υγείας) ότι πρόκειται να εξαγγελθούν κίνητρα ενίσχυσης της κατοικίας, όπως επιδότηση επιτοκίου για τη λήψη στεγαστικών δανείων για πρώτη κατοικία, φορο-

1. «Βροχή οι αιτήσεις για εξώσεις», στην εφημερίδα Έθνος, 26.02.2011

2. ό.π. και «Οι μισοί ενοικιαστές δυσκολεύονται να πληρώσουν», στην εφημερίδα Ελευθεροτυπία, 31.01.2011

λογικές ελαφρύνσεις στην περίπτωση λήψης στεγαστικού δανείου ή δανείου για την ανακαίνιση κτηρίου, επιδότηση ενοικίου και χαμηλότοκα και μακροπρόθεσμα δάνεια για επισκευή διατηρητέων κτηρίων που προορίζονται για κατοικία. Συμπληρωματικά, διατυπώνονται από την πλευρά τόσο του Υπουργείου ΠροΠο όσο και των δημοτικών αρχών της Αθήνας ιδέες για τη διαχείριση των κενών κτηρίων (π.χ. με φοιτητικές εστίες σε μεγάλα κενά κτήρια, δημιουργία Ταμείου Αστικής Ανάπτυξης μέσα από συμφωνίες με ιδιοκτήτες και τράπεζες), ενώ το ΥΠΕΚΑ εκφράζει την πρόθεση να προωθήσει προγράμματα κατοικίας χαμηλής ενέργειας στο πλαίσιο του γενικότερου προσανατολισμού στην «πράσινη ανάπτυξη». Πρακτικά, οι προθέσεις της πολιτείας φαίνεται να συντονίζονται με τις πιέσεις της κτηματαγοράς και του κατασκευαστικού κεφαλαίου για τη δημιουργία νέων επενδυτικών ευκαιριών στο κέντρο της πόλης, ενώ ο ρόλος του κράτους περιορίζεται στην εξασφάλιση ενός ελκυστικού περιβάλλοντος με σημειακές αναπλάσεις και κυρίως με την οργανωμένη απομάκρυνση όσων «χαλούν» την ωραία εικόνα της πόλης.

Παράλληλα, διατυπώνονται προτάσεις για τους υπόλοιπους κατοίκους, τις επονομαζόμενες «ευπαθείς» ή αλλιώς «ευαίσθητες» ομάδες, που ζουν στο κέντρο της Αθήνας, δηλαδή πρόσφυγες, μετανάστες, άνεργους κ.ά. Το Υπουργείο ΠροΠο προτείνει την ενίσχυση των κοινωνικών παροχών και της στεγαστικής μέριμνας για τους άστεγους, το ΥΠΕΚΑ προβάλλει την ανάγκη ανάπτυξης μίας «άλλης» κοινωνικής κατοικίας που θα απευθύνεται σε ειδικές κατηγορίες, αλλά και τη διερεύνηση λύσεων για την κατασκευή κατοικίας χαμηλού κόστους, ενώ ο Δήμος Αθηναίων φαίνεται να διερευνά λύσεις για την παροχή στέγης σε αστέγους.

Και ενώ οι εξαγγελίες ή οι κατευθύνσεις που έχουν διατυπωθεί από τους δημόσιους φορείς δεν έχουν λάβει ακόμα τη μορφή συγκεκριμένων πολιτικών, οι στεγαστικές παροχές του κράτους συρρικνώνονται σε βάρος των οικονομικά ασθενέστερων, π.χ. με την κατάργηση των φοροαπαλλαγών για την πρώτη κατοικία, τη συμπίεση των παροχών του ΟΕΚ, την επιβολή φόρων για την ακίνητη περιουσία, την αύξηση του κόστους των κοινωφελών παροχών και λειτουργικών εξόδων της κατοικίας (ηλεκτρικό ρεύμα, πετρέλαιο θέρμανσης), επιτείνοντας ακόμα περισσότερο τα φαινόμενα της «κρίσης» στην κατοικία.

Η ανάγκη για μία νέα στεγαστική πολιτική

Είναι γνωστό ότι το ελληνικό κράτος δεν ανέπτυξε ποτέ μία συγκροτημένη πολιτική κοινωνικής κατοικίας. Αντ᾽ αυτού, σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της αγοράς κατοικίας παίζουν οι πολιτικές γης και πολεοδόμησης, με έμφαση στην προώθηση της ιδιοκατοίκησης και τη στήριξη του κτηματομεσιτικού και κατασκευαστικού κλάδου ως βασικών μοχλών της οικονομίας. Ο σημαντικότερος φορέας άσκησης στεγαστικής πολιτικής είναι ο ΟΕΚ, που απευθύνεται σε πολύ περιορισμένο τμήμα του πληθυσμού (τους εργαζόμενους του ιδιωτικού τομέα) με πολύ μικρή συμμετοχή στον τομέα της κατοικίας, ενώ οι πολιτικές κατοικίας που απευθύνονται σε ειδικές μειονεκτικές ομάδες πληθυσμού (άστεγοι, ρομά, πρόσφυγες, μετανάστες) είναι ελάχιστες και πολύ περιορισμένης εμβέλειας.

Θεωρούμε ότι στη σημερινή εκρηκτική συγκυρία, όπου η αγορά αδυνατεί να ανταποκριθεί στις στεγαστικές ανάγκες, απαιτείται η χάραξη μίας συστηματικής κρατικής στεγαστικής πολιτικής. Σε αυτό το πλαίσιο, προσπαθούμε να δούμε ποιες κρατικές πολιτικές θα μπορούσαν να απαντήσουν στην κλιμακούμενη στεγαστική κρίση και παράλληλα να συμβάλουν στην αναζωογόνηση του κέντρου της Αθήνας.

Σε μία συγκυρία όπου το ελληνικό κράτος απεκδύεται πλήρως του κοινωνικού του ρόλου, κάποιοι θα ισχυρίζονταν ότι είναι ανεδαφικό να ζητάμε την ανάπτυξη μιας τέτοιου τύπου στεγαστικής πολιτικής κοινωνικής κατοικίας. Παρόλα αυτά, απένα-

ντι στις πολιτικές που οραματίζονται ένα «άλλο» κέντρο για «άλλους» κατοίκους και που γεννούν κερδοσκοπικές προσδοκίες σε βάρος όσων τις τελευταίες δύο δεκαετίες προσέδωσαν ζωντάνια στο απαξιωμένο κτηριακό απόθεμα του κέντρου, θέλουμε να αναδείξουμε τη δυνατότητα για μια κρατική στεγαστική πολιτική χαμηλού κόστους που θα έχει ως κεντρικό άξονα τις ανάγκες και τις δυνατότητες των σημερινών κατοίκων (μόνιμων ή προσωρινών) διαμορφώνοντας συνθήκες ισότιμης και δίκαιης συμβίωσης στην πόλη.

Προς το καθολικό δικαίωμα στην κατοικία

Κρίσιμο σημείο στην προώθηση μία νέας στεγαστικής πολιτικής είναι αυτή να καλύπτει το σύνολο του πληθυσμού που ζει στη χώρα. Σύμφωνα με το ελληνικό Σύνταγμα «η απόκτηση κατοικίας από αυτούς που τη στερούνται ή που στεγάζονται ανεπαρκώς αποτελεί αντικείμενο ειδικής φροντίδας του Κράτους» (Σύνταγμα 1975, Αρ.21, Παρ.4). Επιπλέον, δεσμεύσεις του κράτους σε σχέση με το δικαίωμα σε «επαρκή κατοικία», δηλαδή σε κατοικία που πέρα από τη στέγαση ανταποκρίνεται σε κοινωνικούς, οικονομικούς και πολιτισμικούς παράγοντες, απορρέουν και από τις διεθνείς συμβάσεις που έχει υπογράψει η χώρα[3]. Σήμερα, σε μία συγκυρία εκτεταμένης στεγαστικής επισφάλειας, η εφαρμογή του συνταγματικά κατοχυρωμένου καθολικού δικαιώματος σε επαρκή κατοικία δεν μπορεί παρά να αναδεικνύεται σε κεντρικό κοινωνικό αίτημα και, σε αυτό το πλαίσιο, είναι αναγκαίο να επαναπροσδιοριστούν τα κριτήρια για τις ομάδες που δικαιούνται πρόσβαση στις στεγαστικές παροχές.

Τα τελευταία χρόνια, και μετά από έντονες πιέσεις από σχετικά κοινωνικά κινήματα, η υλοποίηση του καθολικού δικαιώματος στην επαρκή κατοικία έχει βρεθεί στο επίκεντρο προωθούμενων πολιτικών στη Βραζιλία, τη Σκωτία, τη Γαλλία, τον Καναδά, την Ανδαλουσία κ.α.[4] Η εργασιακή και κοινωνική επισφάλεια της εποχής επιβάλλει την άσκηση στεγαστικής πολιτικής χωρίς αποκλεισμούς ή αναφορά σε συγκεκριμένες ομάδες, αλλά με τη δυνατότητα παροχών προς το σύνολο του πληθυσμού, καθώς όλοι είναι εν δυνάμει στεγαστικά ευάλωτοι.

Σκέψεις για μία νέα στεγαστική πολιτική

Με δεδομένη την ανάγκη για μία νέα στεγαστική πολιτική, παρακάτω αναφέρουμε ενδεικτικά κάποιες ιδέες που θεωρούμε ότι είναι σχετικά άμεσα υλοποιήσιμες και ανταποκρίνονται στις ιδιαιτερότητες της Αθήνας καθώς και της σημερινής συγκυρίας. Επισημαίνεται ωστόσο ότι, πρώτον, δεν αποτελούν άμεσα εφαρμόσιμες επεξεργασμένες προτάσεις, αλλά ιδέες που πηγάζουν από πρακτικές που υιοθετήθηκαν σε άλλες πόλεις και που τις περισσότερες φορές προέκυψαν μέσα από την ανάπτυξη ισχυρών κοινωνικών κινημάτων για την κατοικία και, δεύτερον, ότι η στεγαστική πολιτική που προτείνουμε αποτελεί μέρος μιας πιο σύνθετης και ολοκληρωμένης παρέμβασης στο επίπεδο της γειτονιάς αλλά και σε ευρύτερες κλίμακες.

Πολιτικές παρέμβασης στην αγορά ενοικίου και προώθησης «κοινωνικού ενοικίου»

Είναι πλέον κατανοητό από όλους όσους ασχολούνται με τα ζητήματα του στεγαστικού τομέα, ιδιαίτερα σε περιβάλλοντα σαν της Ελλάδας όπου κυριαρχεί η μικρή ιδιοκτησία, ότι για την επίλυση των ζητημάτων πρόσβασης στη στέγη των χαμηλών αλλά και μεσαίων εισοδημάτων, είναι απαραίτητη η παρέμβαση στον ενοικιαζόμενο τομέα. Αυτή είναι μία συζήτηση αρκετά φορτισμένη λόγω της παλαιότερης εμπειρίας του ενοικιοστασίου, που σε αρκετές περιπτώσεις ενοχοποιήθηκε (δικαι-

3. The right to adequate housing (Art.11 (1)): 13/12/1991. CESCR General comment 4. (General Comments)

4. Νόμος «Καθεστώς της πόλης» της Βραζιλίας του 2001, η κατοχύρωση του καθολικού δικαιώματος στην κατοικία στη Σκωτία το 2003, ο Νόμος για το Δικαίωμα στη Στέγη στη Γαλλία του 2008, ο Νόμος για την επαρκή, προσβάσιμη και προσιτή κατοικία στον Καναδά του 2009, ο Νόμος για το Δικαίωμα στην κατοικία στην Ανδαλουσία το 2010

ως ίσως) για στασιμότητα της αγοράς και δημιουργία παράπλευρων προβλημάτων. Παρόλα αυτά, το αίτημα για παρέμβαση στον ενοικιαζόμενο τομέα τίθεται σήμερα επιτακτικά λόγω της γενίκευσης της φτώχειας, της κυριαρχίας νέων μορφών ευέλικτης και επισφαλούς εργασίας και των αναγκών προσωρινής στέγασης μεγάλου αριθμού μεταναστών. Το αίτημα αυτό συνδέεται και με τη συρρίκνωση του ενοικιαζόμενου τομέα σε πανευρωπαϊκό επίπεδο λόγω των προωθούμενων πολιτικών υπέρ της ιδιοκατοίκησης. Επιπλέον, το αδιάθετο οικιστικό απόθεμα που για διάφορους λόγους (εγκατάλειψη και παλαίωση, κερδοσκοπία, μεγάλο κόστος ανακαίνισης) παραμένει αναξιοποίητο σε πολλά κέντρα ευρωπαϊκών πόλεων, δημιουργεί μεγάλες πιέσεις στις τιμές των ενοικίων στα κέντρα των πόλεων αλλά ταυτόχρονα αποτελεί μια σημαντική προοπτική για την επίλυση των στεγαστικών προβλημάτων που διαμορφώνονται για πολλές κοινωνικές ομάδες.

Η εμπειρία από προγράμματα συντονισμού της προσφοράς και της ζήτησης κατοικίας από την Ιταλία, την Ισπανία και τη Γερμανία, αναδεικνύουν μία σειρά από δυνατότητες για τη ρύθμιση της αγοράς ενοικίων με κοινωνικά κριτήρια. Το δημόσιο συνάπτει συμβόλαια παραχώρησης με μικρούς ιδιοκτήτες ακινήτων ή δίνει κίνητρα για τη διάθεση στην αγορά ενοικίων κλειστών ή/και κακοσυντηρημένων διαμερισμάτων/καταστημάτων (π.χ. με επιδοτήσεις του βασικού κόστους επισκευής). Οι παρεμβάσεις αυτές αποβλέπουν στην παροχή στέγης στους δικαιούχους κοινωνικής κατοικίας σε χαμηλές τιμές, σε ένα πλαίσιο προώθησης «κοινωνικού ενοικίου» ή και δωρεάν με την υποχρέωση επισκευής του ακινήτου.

Οι πολιτικές ελέγχου των ενοικίων μπορούν να λειτουργήσουν παράλληλα με τη θεσμοθέτηση αντικινήτρων (π.χ. υψηλή φορολόγηση) για την κατοχή κενών κατοικιών για μεγάλο χρονικό διάστημα με σκοπό τον περιορισμό κερδοσκοπικών φαινομένων.

«Αξιοποίηση» της περιουσίας του δημοσίου καθώς και ιδιωτικών ακινήτων

Συγκεκριμένα, ο Κώδικας Δήμων και Κοινοτήτων προβλέπει τη δωρεάν παραχώρηση χρήσης οικημάτων ή οικοπέδων της αυτοδιοίκησης για σοβαρούς κοινωνικούς λόγους, π.χ. απορία. Κάτι αντίστοιχο μπορεί να γίνει και σε μεγάλες ή μικρότερες ιδιοκτησίες φορέων του δημοσίου. Έτσι, πολλά εγκαταλελειμμένα κτήρια του κέντρου, όπως το παλιό Πρωτοδικείο Αθηνών, το κτήριο του ΙΚΑ στην Πειραιώς, τα προσφυγικά της Αλεξάνδρας, ακίνητα των ασφαλιστικών ταμείων κ.ά. θα μπορούσαν να μετατραπούν σε ξενώνες φιλοξενίας αστέγων ή σε άλλου τύπου κέντρα φροντίδας.

Αντίστοιχα, μεγάλα ιδιωτικά ακίνητα χωρίς χρήση, όπως ιδιοκτησίες τραπεζών και ιδρυμάτων, μπορούν να «αξιοποιηθούν» για κοινωνικούς σκοπούς (κοινωνική κατοικία, φοιτητικές εστίες, κέντρα προσωρινής φιλοξενίας αστέγων, στέγαση αιτούντων άσυλο), σε προγράμματα συνέργιας του ιδιωτικού και δημοσίου τομέα.

Απαγόρευση των εξώσεων και κατασχέσεων σε περιπτώσεις πρώτης κατοικίας

Το κύμα εξώσεων και κατασχέσεων τείνει να αποτελέσει κεντρικό στοιχείο της στεγαστικής κρίσης. Στο πλαίσιο της προστασίας του δικαιώματος στην κατοικία είναι αναγκαίο να απαγορευτούν οι εξώσεις νοικοκυριών που δεν μπορούν να πληρώσουν το μηνιαίο μίσθωμα, κάτι που για παράδειγμα διεκδικούν και, σε ορισμένες περιπτώσεις, πέτυχαν μετά από αγώνες οι κάτοικοι σε περιοχές της Γαλλίας.

Ταυτόχρονα, είναι αναγκαίο να επανεξεταστεί άμεσα το νομικό πλαίσιο για τις κατασχέσεις για οφειλές, με στόχο την προστασία των οφειλετών που απειλούνται με απώλεια της πρώτης και μοναδικής κατοικίας τους.

Κινήματα, καταλήψεις στέγης και συμμετοχή των κατοίκων στην παραγωγή κατοικίας

Με το σύνθημα «καμία κενή κατοικία, όσο υπάρχουν άνθρωποι χωρίς κατοικία», κινήματα σε πολλές πόλεις του κόσμου διεκδικούν την ιεράρχηση του δικαιώματος στη στέγη πάνω από την κατοχύρωση της ατομικής ιδιοκτησία και τη συσσώρευση κέρδους.

Αφήσαμε για το τέλος την αναφορά σε μία διαφορετική «αξιοποίηση» του αδιάθετου κτηριακού αποθέματος, αυτή των καταλήψεων στέγης και των κινηματικών πρακτικών για άμεση διεκδίκηση του δικαιώματος στη στέγη. Οι καταλήψεις στέγης προφανώς δεν μπορούν να αποτελέσουν μέρος πολιτικών που σχεδιάζονται από τα πάνω. Υπάρχουν περιπτώσεις, όμως, που η κοινωνία επέβαλε την αναγνώριση και νομιμοποίηση αυτών των πρακτικών μέσω θεσμικών ρυθμίσεων, όπως παλαιότερα στη Βρετανία ή πιο πρόσφατα στην Ολλανδία. Αυτές οι νομοθετικές ρυθμίσεις αναγνωρίζουν ότι το δικαίωμα στη στέγη είναι πάνω από την προστασία της ιδιοκτησίας και παρέχουν το πλαίσιο για τη διαμεσολάβηση μεταξύ του ιδιοκτήτη (ιδιώτη ή δημοσίου φορέα) και των καταληψιών, με μέτρα ενάντια στις εξώσεις.

Σχετικό παράδειγμα είναι ο νόμος της αυτο-ανάκτησης κενών κτηρίων (autorecupero) του 1996 στη Ρώμη, σύμφωνα με τον οποίο κατειλημμένα κτήρια του δημοσίου, που παρέμεναν σε αχρηστία, παραχωρούνται σε συνεταιρισμούς των καταληψιών οι οποίοι με ίδια εργασία και προσωπικά μικροέξοδα τα ανασκευάζουν.

Συνοψίζοντας…

Προφανώς, οι παραπάνω προτάσεις δεν αποτελούν κάποιο ολοκληρωμένο πρόγραμμα στεγαστικής πολιτικής και, ως εκ τούτου, δημιουργούν ερωτηματικά και αφήνουν περιθώρια για κριτικές και συμπληρώσεις. Διότι δεν έχουν στόχο να κλείσουν το θέμα αλλά να προκαλέσουν τον σχετικό προβληματισμό και μία συζήτηση σε άλλη βάση από αυτήν που θέτει ο κυρίαρχος λόγος. Όπως αναφέραμε και στην αρχή, καταγράφονται ως εναύσματα για μία διαφορετική προσέγγιση του στεγαστικού ζητήματος, με στόχο τη διατύπωση ενός διαφορετικού αιτήματος για την κατοικία στο κέντρο της Αθήνας, αλλά παράλληλα και για μία συνολική στεγαστική πολιτική που θα εξασφαλίζει στέγη για όλους πέρα από κερδοσκοπικές πρακτικές και αποκλεισμούς.

Αναγνωρίζουμε, βέβαια, ότι το πέρασμα από τις ιδέες στην πράξη προϋποθέτει όχι μόνο τη θεωρητική αναζήτηση αλλά και πρακτικές αντίστασης και διεκδίκησης από όλες εκείνες τις κοινωνικές ομάδες που θίγονται και οραματίζονται μία άλλη πόλη, στη βάση των δικών τους αναγκών και των δικών τους επιθυμιών.

CASA E UN DIRITTO DI
LAVORATORI
TANO D'AMICO
ROMA 1970

Σημείωμα της μετάφρασης*

Η μετάφραση αυτή επιδιώκει να συμβάλλει στον εμπλουτισμό της εμπειρίας γύρω από τις μορφές αγώνα για την αυτομείωση και συγκεκριμένα με το παράδειγμα της διεκδίκησης του δικαιώματος στην κατοικία. Αυτομείωση είναι η συλλογική πρακτική, που αναπτύχθηκε από κομμάτια της εργατικής τάξης σε όλο τον κόσμο, του να πληρώνονται τα διάφορα κοινωνικά αγαθά, που θεωρούνταν δικαίωμα (ενοίκια για σπίτια, μετακινήσεις, ρεύμα, νερό κ.λπ.) σε τιμές χαμηλότερες από τις καθορισμένες τιμές των αντίστοιχων εταιρειών και οργανισμών (συνήθως κρατικών). Οι τιμές καθοριζόταν, είτε συλλογικά, είτε ατομικά, από τη δυνατότητα του καθενός να πληρώσει, ή ως ένα ποσοστό επί του μισθού, που φαινόταν λογικό να δίνει ένας εργάτης για τη συγκεκριμένη υπηρεσία, ενώ σαν τακτική έφταναν ως και την ολική άρνηση πληρωμής.

Το κίνημα της ιταλικής αυτονομίας, περνώντας από την εργατική πάλη στον κοινωνικό αγώνα, υιοθέτησε τα κινήματα της αυτομείωσης σε πολλές εκφάνσεις της καθημερινότητας: από την άρνηση πληρωμής στη δημόσια συγκοινωνία, την κοινωνική στάση πληρωμών στο ρεύμα και στο νερό, μέχρι και την άρνηση πληρωμής ενοικίου σε μεγαλοϊδιοκτήτες, και τις καταλήψεις στέγης.

Στην Ελλάδα, τα κινήματα αυτομείωσης εμφανίστηκαν τα τελευταία χρόνια αμφισβητώντας και καταργώντας στην πράξη την επιβολή κομίστρων στα δημόσια αγαθά (διόδια, εισιτήρια αστικών λεωφορείων, εισιτήριο εισόδου στα νοσοκομεία, ενώ προβλέπεται να επεκταθούν και σε άλλα κοινωνικά αγαθά), αλλά μέχρι στιγμής πολύ μικρή συζήτηση γίνεται για το δικαίωμα στην κατοικία. Αυτό μπορεί εύκολα να εξηγηθεί, λόγω του καθεστώτος κατοίκησης στην Ελλάδα.

Όπως φαίνεται στο κείμενο «*Κατοικία στο κέντρο της Αθήνας: πώς και για ποιους;*», στην Ελλάδα η κοινωνική πολιτική για την κατοικία ήταν και είναι σχεδόν ανύπαρκτη[1]. Στην Ιταλία, η έστω και μικρή κρατική παροχή σε κοινωνική κατοικία, σε συνδυασμό με τις παροχές καταλυμάτων από τους ιδιοκτήτες των εργοστασίων για τους εργάτες τους, διαμόρφωσε τη συνείδηση της εργατικής τάξης για το δικαίωμα στην κατοικία. *Σε αντίθεση με την Ευρώπη, όπου η ιδιοκτησία των εργατικών κατοικιών στον προηγούμενο αιώνα από μεγαλοϊδιοκτήτες γης βοηθά τους εργαζόμενους να αντιληφθούν το ρόλο της κερδοσκοπίας στη γη και να αντιδράσουν ανάλογα, η προσφυγή στην αυτοστέγαση δεν δημιουργεί ανάλογες διεργασίες στην Ελλάδα.*[2]

Από τους λίγους αγώνες της εργατικής τάξης για την υπεράσπιση της κατοικίας είναι αυτοί των εργατικών παραγκουπόλεων στη *Δραπετσώνα* το 1960 και οι συνεχιζόμενοι αγώνες στο *Πέραμα* ενάντια στην κατεδάφιση των αυθαιρέτων από το 1973 μέχρι το 1976, οπότε και έγινε απόπειρα εγκατάστασης στη συνοικία της «χαβούζας» (χώρος συγκέντρωσης των λυμάτων του Λεκανοπεδίου)[3]. Σε γενικές γραμμές όμως, στην Ελλάδα η ιδιόκτητη κατοικία αποτέλεσε για περισσότερο από μισό αιώνα σύμβολο status για κάθε κοινωνική τάξη, πράγμα που κατάφερε να διαμορφώσει εύκολα η κρατική πολιτική της αντιπαροχής, της εμπορευματοποίησης της γης και της κατοικίας και τελικά η καταστρατήγηση του δικαιώματος σ' αυτή.

* Πρωτότυπο κείμενο **Take over the city - Community struggle in Italy, 1973 -** Μετάφραση και επιμέλεια από τα ιταλικά στα αγγλικά από τον **Ernest Dowson**, δημοσιευμένο για πρώτη φορά στο *Radical America, Vol.7 no.2, Μάρτιος – Απρίλιος 1973*
Το κείμενο είναι της Lotta Continua και γράφτηκε κατά τη διάρκεια της όξυνσης του κοινωνικού αγώνα για την κατοικία. Δε στάθηκε δυνατό να βρεθεί το αυθεντικό ιταλικό κείμενο κι έτσι έγινε μετάφραση της αγγλικής μετάφρασης. Το αγγλικό κείμενο βρίσκεται εδώ
http://libcom.org/library/take-over-city-italy-1972-lotta-continua

Σημείωμα του Ernest Dowson

Οι κοινωνικοί αγώνες στην Ιταλία ξεπέρασαν την παράδοση των συνδικάτων, που περιορίζει την ταξική πάλη αποκλειστικά στη διεκδίκηση αυξήσεων στους μισθούς. Η ιταλική εργατική τάξη αναγνώρισε ότι οι ανάγκες της για πιο ελεύθερη και ευτυχισμένη ζωή, δε μπορούσαν να καλυφθούν μόνο με την αύξηση της αγοραστικής δύναμης μεμονωμένων εργατικών ομάδων. Αυτά που κερδίθηκαν με τον αγώνα μέσα στα εργοστάσια αντισταθμίζονταν από τα αφεντικά μέσω του πληθωρισμού και την κερδοσκοπία πάνω στα ακίνητα. Οι κοινωνικές υπηρεσίες (στέγαση, υγεία, σχολεία, κ.τ.λ.) καθορίζονται μόνο από τις ανάγκες των μεγαλοεπιχειρήσεων. Σ' αυτήν την κατάσταση, η πάλη της κοινωνίας γίνεται ζωτικής σημασίας και τα μέλη της εργατικής τάξης αναγκάζονται να επινοήσουν νέες μορφές αυτοοργάνωσης, νέες τακτικές και να αναδιαμορφώσουν τις απαιτήσεις τους.

Οι απεργίες ενοικίου αναπτύχθηκαν όχι σα συμβολική δράση διαμαρτυρίας ενάντια στις κυβερνητικές πολιτικές, αλλά σαν άμεση απάντηση προς την τυραννία του ενοικίου. Χιλιάδες οικογένειες, ανίκανες να πληρώσουν το ενοίκιο, ή να αποδεχτούν ότι πρέπει να πληρώσουν, από τη στιγμή που μένουν σε υποβαθμισμένες κατοικίες, χωρίς να καλύπτουν τις βασικές τους ανάγκες, καθυστερούν τις πληρωμές και απειλούνται με έξωση. Η απεργία ενοικίου τους ενώνει και δημιουργείται έτσι, μέσα από μια σειρά μεμονωμένων διαμαρτυριών, ένα ενεργό όπλο.

Οι απεργίες οργανώνονται σε κάθε συγκρότημα, στα κλιμακοστάσια, γίνονται συχνές συναντήσεις, εκδίδονται ενημερωτικά δελτία, εφημερίδες τοίχου, τρικάκια και οργανώνονται διαδηλώσεις. Στην πορεία του αγώνα, κερδίζεται σταδιακά ο έλεγχος των συγκροτημάτων και των κτιρίων, με κύρια ζητήματα των συνελεύσεων το γιατί θα πρέπει να πληρώνουν ενοίκιο, πόσο θα έπρεπε να πληρώνουν, αν έπρεπε να πληρώσουν καθόλου, και πως θα έπρεπε έπειτα αυτά (τα νοίκια) να χρησιμοποιηθούν. Ταυτόχρονα, βεβαιώνονται πως ο εισπράκτορας των ενοικίων και η αστυνομία, δε μπορούν να τους αφαιρέσουν τη δουλειά τους. Στήνονται ομάδες κρούσης κατά των εξώσεων και επιτυγχάνεται επικοινωνία με τους εργάτες των κοντινών εργοστασίων που είναι διαθέσιμοι να βοηθήσουν σε τέτοιες περιπτώσεις. Οι γυναίκες παίζουν ουσιαστικό ρόλο στην οργάνωση του κινήματος. Κατά τη διάρκεια της μέρας, που οι άντρες δουλεύουν, προσέχουν ταυτόχρονα τα παιδιά τους, αλλά και τα συγκροτήματα από την αστυνομία.

Οι καταλήψεις στην Ιταλία ήταν μαζικές συλλογικές δράσεις στις οποίες συμμετείχαν εκατοντάδες άνθρωποι. Δεν υπήρχε καμία αμφιβολία ως προς τα νόμιμα δικαιώματα τους και έτσι έγιναν πολλές βίαιες συμπλοκές με την αστυνομία, με τον κόσμο να υπερασπίζεται τη ζωή του πίσω από τα οδοφράγματα. Τα κτίρια που καταλαμβάνονταν, συνήθως ήταν μοντέρνα συγκροτήματα κατοικιών που αφήνονταν ακατοίκητα από τους κερδοσκόπους των ακινήτων. Ο έλεγχος των διαμερισμάτων και οι αποφάσεις για το πώς πρέπει να συνεχιστεί ο αγώνας γίνεται πλέον μέσα από τις γενικές συνελεύσεις. Στην πορεία του αγώνα αναπτύχθηκαν νέοι τρόποι συλλογικής διαβίωσης: ιατρικά κέντρα, συλλογικές κουζίνες, κέντρα καθημερινής φροντίδας. Με αυτό τον τρόπο η ζωή στα κτίρια μεταμορφώθηκε σε κάτι τελείως αντίθετο από την ιδέα της απομονωνόμενης ζωής σε ιδιωτικές μονάδες, για την οποία τα είχαν σχεδιάσει οι αρχιτέκτονες.

Στην Ιταλία, η εργατική τάξη κατάλαβε ότι οι καταλήψεις κτιρίων κατοικίας και η άρνηση πληρωμής ενοικίου, είναι κομμάτια του ίδιου αγώνα. «Η κατοικία είναι δικαίωμα-μην πληρώνετε ενοίκιο!», ήταν ένα κοινό σύνθημα. Σε κάποιες περιπτώσεις, όπως στο Μιλάνο, οι ίδιες οργανώσεις συνέβαλαν στο να οργανωθούν απεργίες

1. Όπως και Δημήτρης Εμμανουήλ, Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΟΙ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΜΙΑΣ ΑΠΟΥΣΙΑΣ, http://www.grsr.gr/preview.php?c_id=199

2. Σήφης Φανουράκης, "Συμπεράσματα για την κοινωνική κατοικία στην Ελλάδα", http://www.epohi.gr/kalfopoulos_city_social_1852003.htm

3. Δυτικά του Πειραιά, www.courses.arch.ntua.gr/fsr/115537/Dytika%20tou%20Peiraia.pdf , http://www.youtube.com/watch?v=tFWViprtsW0

ενοικίου και να προετοιμαστούν καταλήψεις. Αυτή η κοινή πάλη για το δικαίωμα στην κατοικία ήταν η βάση για την επέκταση του αγώνα και σε άλλους τομείς, όπως στις μεταφορές, στην υγεία και στις τιμές.

Όλοι αυτοί οι αγώνες είχαν σα βάση την άμεση δράση: οι «νόμιμοι» τρόποι διαμαρτυρίας και οι απαιτήσεις για μεταρρυθμίσεις θεωρούνται τακτικές καθυστέρησης, που χρησιμοποιούνται από την άρχουσα τάξη, ώστε να διασπάσουν τον αγώνα και να «αγοράσουν» τους πρωτεργάτες του. Η απεύθυνση σε πολιτικούς, οι αιτήσεις στο κοινοβούλιο και όλα τα σχετικά, απορρίφθηκαν σαν αποπροσανατολιστικά μέσα πάλης, αφού όλοι ήταν έτοιμοι να αγωνιστούν για να αποκτήσουν άμεσα αυτά που χρειαζόταν.

> Στη σύγχρονη πόλη, η παραδοσιακή ζωή της εργατικής τάξης καταστράφηκε ραγδαία και αντικαταστάθηκε από την ανωνυμία και την απουσία σχέσεων, λόγω του συστήματος κατοίκησης. Κατά τη διάρκεια του αγώνα της, η εργατική τάξη διαμόρφωσε μια νέα ταυτότητα, έναν τρόπο ζωής όλο και περισσότερο μακριά από τον έλεγχο των αφεντικών. Καθορίζοντας και διεκδικώντας τα συμφέροντά της τάξη τους, οι εργαζόμενοι άρχισαν να επανακτούν τον έλεγχο της ζωής τους και να επανακτούν έτσι και την πόλη.

* οι φωτογραφίες του άρθρου είναι του Tano D' Amico και βρίσκονται εδώ
http://www.arengario.it/homepage/_hp-pdf/catalogo-tano-lottacasa.pdf

ΜΙΛΑΝΟ

Το Μιλάνο είναι η μεγαλύτερη βιομηχανική πόλη της Ιταλίας. Εκτός από το μεγάλο αριθμό μεσαίων εργοστασίων, υπάρχουν και κάποια τεράστια εργοστασιακά συγκροτήματα – OM (φορτηγά), Pirelli (ελαστικά), Sit Siemens (ηλεκτρικά), Alfa-Romeo (αυτοκίνητα). Μαζί με το Τορίνο, το Μιλάνο προσελκύει 2.000 εργάτες το μήνα από το Νότο. Κατά τη διάρκεια του «Θερμού Φθινοπώρου» το 1969[4], οι μετανάστες εργάτες ήταν πολύ μαχητικοί. Η πιο σημαντική πτυχή αυτών των αγώνων ήταν ότι δόθηκε ένα μάθημα στο λαό για το πώς να οργανώνεται μόνος του και να διεκδικεί τα δικαιώματα του. Στην Pirelli, για παράδειγμα, ο αγώνας οργανώθηκε μέσω του Σωματείου Βάσης (United Base Committee) που συστάθηκε με την υποστήριξη των φοιτητών. Η εμπειρία αυτή ήταν η προϋπόθεση για την οργάνωση των πιο γενικευμένων αγώνων που αναπτύχθηκαν και εκτός των εργοστασίων.

Το Μιλάνο είναι χωρισμένο σε τέσσερις ζώνες:

1) το κέντρο της πόλης: τράπεζες, επιχειρήσεις, καταστήματα, ξενοδοχεία και πολυτελή διαμερίσματα.

2) Παλιές περιοχές κατοίκησης της εργατικής τάξης, απ' όπου οι εργάτες πλέον εξωθούνται. Οι περιοχές αυτές κατοικούνται από την παραδοσιακή μιλανέζικη εργατική τάξη, από συνταξιούχους, ιδιοκτήτες μικρών καταστημάτων και από μεταπολεμικούς μετανάστες από το Νότο. Οι περισσότεροι από τους κατοίκους αυτούς έχουν τις προϋποθέσεις και είναι στη λίστα αναμονής για να μετεγκατασταθούν σε κοινωνικές κατοικίες. Οι κατοικίες σ' αυτές τις περιοχές είναι μια μίξη από προπολεμικές κοινωνικές κατοικίες και πολύ παλιές ιδιωτικές κατοικίες, χωρίς τις βασικές ανέσεις. Οι μεγαλοϊδιοκτήτες, -ο μεγαλύτερος είναι ο Ceschini- κερδίζουν εκατομμύρια από τα ενοίκια. Αυτές οι παλιές εργατικές γειτονιές έχουν παραδόσεις, ιστορία, τοπική κοινωνική ζωή και ταυτότητα, κάτι που τις κάνει πολύ ιδιαίτερες περιοχές για να ζήσει κανείς, πολύ διαφορετικές από τις νέες εργατικές συνοικίες. Σ' αυτές τις παλιές γειτονιές, ο αγώνας για το δικαίωμα στην κατοικία αναπτύχθηκε γρήγορα, μετατρέποντας τα παλιά άθλια διαμερίσματα σε κατοικήσιμα, επιτεύχθηκαν μειώσεις στα νοίκια και καλλιεργήθηκε ο αγώνας ενάντια στις εξώσεις. Οι σύγχρονοι γαιοκτήμονες στοχεύουν στην έξωση των παλιών κατοίκων, ώστε να εκσυγχρονίσουν τα διαμερίσματα και να τα πουλήσουν σε ευκατάστατους ιδιοκτήτες. Σε άλλες περιπτώσεις, μαζεύουν τα νοίκια και για χρόνια δε φροντίζουν για τη συντήρηση των κατοικιών ώστε να είναι βιώσιμες. Τα διαμερίσματα αφήνονται να καταρρεύσουν, ώστε να πάρουν άδεια για κατεδάφισή και να χτίσουν στη θέση τους νέα πολυτελή συγκροτήματα.

3) Ζώνες κοινωνικής κατοικίας όπου εγκαθίσταται η εργατική τάξη, αφού εκτοπίστηκε από τις «εσωτερικές» πολεοδομικές ζώνες - Quarto Oggiaro, Galaratese, Rodzano, κ.τ.λ. Σ' αυτές τις ζώνες κατοικούν επίσης μετανάστες εργάτες με τα παιδιά τους, γεννημένα στο Μιλάνο, ένας αριθμός μικροαστών, αστυνομικοί, δημόσιοι υπάλληλοι και δημοτικοί αστυνομικοί, που τοποθετήθηκαν εκεί για να ρουφιανεύουν τους μαχητικούς κατοίκους και να διαρρηγνύουν την αλληλεγγύη μεταξύ τους. Οι ζώνες αυτές όμως, της κοινωνικής κατοίκησης, είναι η καρδιά του κινήματος για το δικαίωμα στην κατοικία στο Μιλάνο.

4) Προάστια: υπάρχουν περιοχές, όπως τα προάστια Bollage, Novate, Desio, Sesto και Cinisella, που αναπτύχθηκαν γύρω από τα εργοστάσια, όπως τα Snia, Autobianci, Alfa, Innocenti. Υπάρχουν μόνο και μόνο για να προσφέρουν κατάλυμα σε εργάτες των εργοστασίων. Ακόμα και εδώ τα ενοίκια είναι υψηλά ($12.50 την εβδομάδα για ένα δωμάτιο, $15.50 για δύο δωμάτια) και δεν υπάρχουν σχολεία, νοσοκομεία, καταστήματα ή δημόσια συγκοινωνία. Η κατοίκηση εδώ επιτυγχάνεται είτε με από κοινού ενοικίαση ενός διαμερίσματος από πολλούς, είτε με

4. Το Θερμό Φθινόπωρο ήταν μια σειρά απεργιών στα εργοστάσια και τις βιομηχανικές περιοχές του βορρά της Ιταλίας., κατά τις οποίες οι εργάτες ζητούσαν καλύτερες πληρωμές και συνθήκες εργασίας. Ανάμεσα στο '69 και το '70 υπήρξαν 440 εκατομμύρια ώρες απεργίας.

παράγκες, που είναι συχνά ο μοναδικός τρόπος να βολευτούν οι άρτι αφιχθέντες εργάτες από το Νότο.

Ο αγώνας για την κατοικία

Το κίνημα για το δικαίωμα στην κατοικία στο Μιλάνο επικεντρώθηκε στην κοινωνική κατοικία. Για να έχει κανείς δικαίωμα να μπει στις κοινωνικές κατοικίες, πρέπει να αποδείξει ότι έχει μόνιμη δουλειά, ενώ η περίοδος αναμονής είναι τουλάχιστον πέντε χρόνια. Επίσης, απαιτείται ένας χρόνος διαμονής στο Μιλάνο, πριν ενταχθεί κανείς στη λίστα αναμονής. Αυτό αποκλείει αμέσως τους νότιους μετανάστες εργάτες που έρχονται για εποχιακές δουλειές (π.χ. στις οικοδομές), τους ημιαπασχολούμενους, τους άνεργους και τους χιλιάδες που δεν ξέρουν πώς να συμπληρώσουν τις αιτήσεις.

Το 1964, το 5% των οικογενειών στις κοινωνικές κατοικίες καταφεύγουν σε άρνηση πληρωμής των ενοικίων. Μέχρι το 1971 το ποσοστό αυξήθηκε σε 18%. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, οι αρχές έχασαν $8,750,000. Δέκα χιλιάδες οικογένειες έλαβαν προειδοποιήσεις και έγιναν 750 εξώσεις. Στο πικ του αγώνα, 25% των οικογενειών στο Galaratese αρνείται να πληρώσει, 45% των οποίων στο Quarto Oggiaro και 50% στο Rodzano.

Ο αγώνας ξεκίνησε το 1968 στο Quarto Oggiaro, όταν 30.000 οικογένειες σε κοινωνικές κατοικίες αντιμετώπισαν μια αύξηση των ενοικίων κατά 30% και αμέσως δημιουργήθηκε το Σωματείο των Ενοικιαστών. Μέχρι τον Ιούνιο του 1968, 700 οικογένειες κατέβηκαν σε ολική απεργία ενοικίου. Το Σωματείο των Ενοικιαστών διέδωσε τον αγώνα με αίτημα το ενοίκιο να μην ξεπερνάει το 10% των μισθών. Τον Σεπτέμβριο του 1968, συνελήφθησαν τέσσερις κάτοικοι, κατά τη διαδικασία έξωσης. Παιδιά επιτέθηκαν σε περιπολικά και οι γυναίκες μπλόκαραν την πρόσβαση στα διαμερίσματα. Το σωματείο επεκτάθηκε γρήγορα και η βιαιότητα της αστυνομίας εξαγρίωσε τον κόσμο. Τον Απρίλιο του 1970, χρειαζόταν πλέον 500 αστυνομικοί για να κάνουν έξωση σε μια μόνο οικογένεια.

Άρνηση ενοικίου

Την Πρωτομαγιά του 1970, περίπου 2.000 διαδήλωσαν στους δρόμους του Quarto Oggiaro. Ήταν ένα θετικό ρήγμα με τις παραδοσιακές «δημόσιες παρελάσεις» που οργανώνονταν από τα πολιτικά κόμματα και τα συνδικάτα. Οι άνθρωποι ξεχύθηκαν στο δρόμο από τις κοινότητες τους. Η διαδήλωση βοήθησε τον κόσμο να καταλάβει την όλο και αυξανόμενη δυναμική και την ενότητα του, και έτσι να εξελίξει τον αγώνα του. Εκείνη η ημέρα κορυφώθηκε με μια μαζική συνέλευση στην πλατεία στο κέντρο της γειτονιάς, όπου πολλοί μίλησαν για τις εμπειρίες τους:

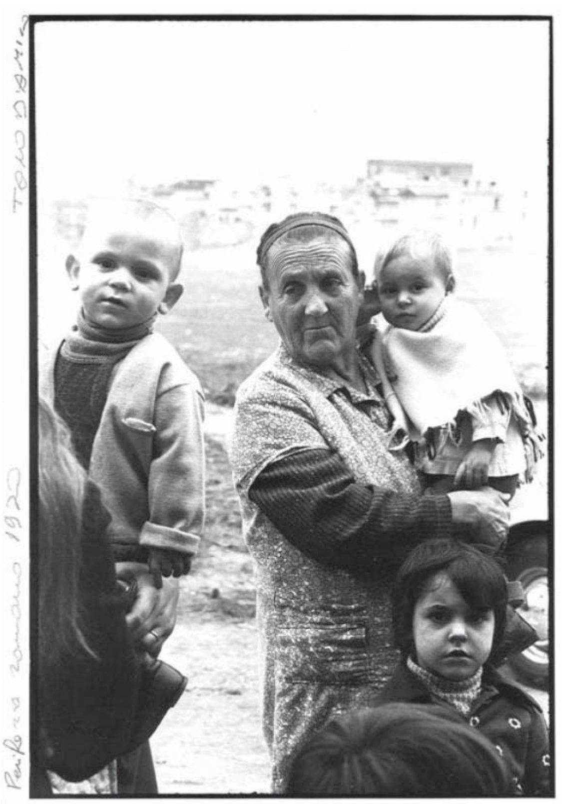
- Μια ηλικιωμένη γυναίκα από την περιοχή: *«Ξεκινήσαμε τον αγώνα μας τον Ιανουάριο του 1968. Ήμουν από τις πρώτες γυναίκες που σταμάτησαν να πληρώνουν ενοίκιο. Παρά τις πολλές δυσκολίες, ο αγώνας μας επεκτάθηκε. Οι νέοι της γειτονιάς μας είχαν πολλούς μπελάδες με τις αρχές, μέρα και νύχτα. Αλλά ήμασταν αποφασισμένοι. Αν κάποιος αρνείται να πληρώσει ενοίκιο, κανένας δε μπορεί να τον σταματήσει. Κάθε φορά που θα έρχεται η αστυνομία, θα είμαστε εκεί, όλοι μαζί, μπροστά από την πόρτα, για να τους εμποδίσουμε να μπουν μέσα.*

Πριν λίγο καιρό, στάλθηκαν 500 αστυνομικοί από την Viale Romagna, για να πετάξουν στο δρόμο την οικογένεια ενός φτωχού εργάτη. Πώς και, ενώ παλιότερα χρειαζόταν ένας αστυνομικός για να κάνει μια έξωση, τώρα χρειάζεται ένας ολόκληρος στρατός για να το πετύχει;

Είναι επειδή εδώ, στο Quarto Oggiaro, ο κόσμος ενώθηκε για να πολεμήσει. Γιατί εδώ υπάρχει το Σωματείο των Ενοικιαστών. Χρησιμοποιούμε ένα νέο όπλο για να πολεμήσουμε ενάντια στο αυξανόμενο κόστος ζωής, ενάντια στην εκμετάλλευση μας από τα αφεντικά, μέσα στα ίδια μας τα σπίτια. Είναι κάτι πολύ αποτελεσματικό – η άρνηση πληρωμής του ενοικίου.

Δεν απευθύνομαι στους νέους που ήταν στην πρώτη γραμμή του αγώνα. Θέλω να πω κάτι στις γυναίκες που μένουν εδώ. Πολλές από αυτές δεν έχουν εμπλακεί ακόμα και δεν έχουν αντιληφθεί τη σημασία αυτού του αγώνα.

Μέσα στα 2 χρόνια και 5 μήνες που αρνούμαι να πληρώσω ενοίκιο, έβαλα στην άκρη αρκετά λεφτά. Νιώθω υγιής. Είχα περισσότερα λεφτά να δώσω στα παιδιά, σ' αυτούς που πραγματικά τα χρειάζονται. Κάποια χρήματα έδωσα και σε κάποιους ηλικιωμένους συνταξιούχους. Δεν τα λέω όλα αυτά για να περιαυτολογήσω. Αλλά σκεφτείτε για ένα λεπτό. Αντί να δίνετε τα λεφτά στα αφεντικά σας, κρατείστε τα για σας. Δώστε τα στα παιδιά σας. Δώστε τα στους εργάτες που μάχονται μέσα στα εργοστάσια και τους εκμεταλλεύονται διαρκώς.

Ο κόσμος μιλάει για τις συμφωνίες του «Θερμού Φθινοπώρου» στα εργοστάσια. Τι κέρδισαν τελικά οι εργάτες; Τίποτα – απολύτως τίποτα! Γνωρίζω τα οικονομικά της οικογένειας μου. Αν κάνετε τα καθημερινά ψώνια, ξέρετε ότι οι τιμές αυξάνονται συνεχώς. Θα έλεγα ότι τελικά χάσαμε. Όλοι αυτοί οι έξυπνοι, οι άντρες πολιτικοί, οι ρεφορμιστές, μπορούν να γελούν μ' αυτό. Αλλά πλησιάζουν οι εκλογές και θα δώσουμε την ψήφο μας σε αυτούς που το αξίζουν – δηλαδή σε κανέναν!

Φάτε φιλέτα... μη δίνετε τα λεφτά που δύσκολα κερδίζετε στους κλέφτες της Romagna!

Μετά την επιχείρηση με τους 500 αστυνομικούς στο Quarto Oggiaro, ο αγώνας μας μεγάλωσε 100 φορές, ήδη από την επόμενη μέρα. Καθένας από σας που ακόμα πληρώνει νοίκι, ας θυμηθεί αυτό: δε θα πάρετε ούτε δραχμή από αυτά τα λεφτά πίσω. Ακολουθήστε το παράδειγμα των νέων ανθρώπων, ακόμα κι αν δεν τους θεωρείται υπεύθυνους λόγω της ηλικίας τους. Είναι πολύ πιο δυνατοί και γενναίοι από μας, γιατί μετά από 50 χρόνια πάλης, εμείς δε μπορούμε πια να έχουμε τα ίδια αποτελέσματα με αυτά που είχαμε παλιότερα.

Προσωπικά, μπορώ να πω αυτό: από τότε που άρχισα να αρνούμαι το ενοίκιο, τα πράγματα είναι πολύ καλύτερα για μένα. Ζήτω η εργατική τάξη! Ζήτω ο αγώνας των ενοικιαστών!»

- Μια γυναίκα εργάτρια στη Fiat: «*Μετά από 4 μήνες απεργίας στα εργοστάσια, τα είχα βρει σκούρα προσπαθώντας να ζήσω με ένα μισθό που δεν ήταν καθόλου αρκετός. Έχω τρία παιδιά, όλα πολύ μικρά και βασίζονται σε μένα. Και δε μπορούσα με τίποτα να πληρώσω το νοίκι σ' αυτόν τον ιδιώτη γαιοκτήμονα. Έτσι, μου έκαναν έξωση. Δε με βοήθησε κανένας.*

Μετά έμαθα ότι υπήρχε ένα άδειο διαμέρισμα στο Quarto Oggiaro και αποφάσισα να το καταλάβω. Τώρα οι αρχές μου είπαν ότι πρέπει να το εγκαταλείψω μέσα σε 10 μέρες. Λοιπόν, οι αρχές καλύτερα να μάθουν αυτό: αγαπώ τα παιδιά μου και θα τους εξασφαλίσω την κατοικία.

Η κατοικία είναι δικαίωμα, και στο όνομα αυτού του δικαιώματος αποφάσισα να καταλάβω μία!»

- Ένας εργάτης από το Quarto Oggiaro: «*Σύντροφοι, η γυναίκα από τη Fiat που μόλις μίλησε… σκέφτομαι ότι η ουσία όσων είπε είναι αρκετά ξεκάθαρη. Εδώ στο Quarto Oggiaro υπάρχουν δεκάδες οικογένειες, εκτός από αυτές που ήδη αρνούνται το ενοίκιο, που είχαν ανάγκη για κατοικία και άρχισαν να καταλαμβάνουν, χωρίς να κλαίγονται και να εκλιπαρούν για να αποκτήσουν ένα σπίτι.*

Τώρα, το δημοτικό συμβούλιο, όλοι αυτοί οι προστάτες του δημοσίου, κάλεσαν τις οικογένειες στο δημαρχείο, για να τους ανακοινώσουν ότι πρέπει να φύγουν μέσα σε 10 μέρες. Δεν ήρθαμε εδώ για να κάνουμε μια απλή διαδήλωση και να γιορτάσουμε την Πρωτομαγιά. Η αδερφή που μίλησε πριν δεν πρέπει να εξωθεί από το σπίτι της. Γιατί, αν σήμερα μπορούμε να έρθουμε εδώ τόσοι πολλοί, την επόμενη φορά μπορούμε να είμαστε περισσότεροι! Και θα βάλουμε τα σώματα μας μπροστά από το σπίτι. Η αστυνομία δε θα τους διώξει γιατί δε θα έχει τη δύναμη να το κάνει.

Η σημερινή ημέρα, η Πρωτομαγιά, έχει θεσπιστεί από τους μεσοαστούς πολιτικούς σαν μια μέρα γιορτής. Αλλά εμείς δεν υπάρχει λόγος να γιορτάζουμε, επειδή ακόμα μας εκμεταλλεύονται, επειδή ακόμα μιας διώχνουν από τα σπίτια μας και επειδή θέλουμε ένα φεστιβάλ το οποίο να είναι πραγματικά δικό μας. Όλοι εδώ καταλαβαίνουν τι θέλω να πω, για τι φεστιβάλ μιλάω.

Εμείς είμαστε που χτίζουμε τα σπίτια. Εμείς είμαστε που δουλεύουμε στα εργοστάσια. Χωρίς την εργατική τάξη δεν θα υπήρχε τίποτα. Ποιος είναι που φτιάχνει τα αγαθά; Ποιος είναι που κάνει όλη τη δουλειά; Ποιος είναι αυτός που το κάνει εφικτό να ωφεληθούν όλοι; Εμείς!

Τα σπίτια είναι δικά μας επειδή τα χτίζουμε και τα χρειαζόμαστε και για το λόγο αυτό θα τα πάρουμε!»

- Ένας ομιλητής από το Σωματείο Ενοικιαστών: «*Τον Ιούνιο θα είναι οι εκλογές. Πριν από αυτές, όλα τα σκουλήκια του κοινοβουλίου θα έρθουν να δώσουν τις παραστάσεις τους, ακόμα και σ' αυτή τη γειτονιά. Θα τους δείτε να κάνουν ένα σωρό υποσχέσεις προσπαθώντας να εξαγοράσουν την ψήφο μας! Ακόμα κι αν σε κανονικές συνθήκες μας συμπεριφέρονται σαν πολίτες δεύτερης κατηγορίας και καλούν την αστυνομία για να μας αντιμετωπίσει, όταν η ψήφος μας αξίζει το ίδιο με αυτή του Μεγάλου Αφεντικού της Pirelli και τη χρειάζονται για να μεγαλώσουν τη δύναμη τους, έρχονται εδώ οι ίδιοι. Τι μούτρα έχουν αυτοί οι κύριοι να έρχονται να ζητούν την ψήφο μας! Κοιτάξτε τους καταπρόσωπο και θα δείτε ότι είναι οι ίδιοι που διατάζουν τις εξώσεις και την ίδια ώρα προσποιούνται ότι δε γνωρίζουν τίποτα γι' αυτές.*

Στην περιοχή μας υπάρχουν εκατοντάδες άνθρωποι που κέρδισαν μειώσεις ενοικίων μόνο και μόνο γιατί μπήκαν στην κομματική πελατεία του ενός ή του άλλου κόμματος. Πρέπει κι εμείς να κάνουμε το ίδιο; Όχι! Εμείς λέμε ότι η κατοικία είναι δικαί-

“Prendiamoci la città”/”Tarantella di via Tibaldi”, Pino Masi

[...]
Se occupa le case chi non ce le
ha unisce tutta la città
si lotta nei quartieri per non pagare i fitti,
difendere le case dagli sfratti
si lotta e si vive in maniera comunista,
non c’è posto per il fascista
la giustizia proletaria ricomincia a funzionare
con il processo popolare

Dalle fabbriche in rivolta
un vento soffia già, ovunque arriverà
è proprio un vento rosso che non si può fermare
e unisce chi ha deciso di lottare
Per il comunismo, per la libertà prendiamoci la città!

Proletari in divisa si ribellano perchè hanno capito che
anche la caserma come la prigione
è un’arma del padrone
e la loro lotta avanza con la nostra unità verso la libertà
dai quartieri alle caserme, dalla fabbrica alla scuola,
è tutta una lotta sola
[...]

Καταλαμβάνοντας σπίτια για όποιον δεν έχει
ενώνεται όλη η πόλη
αγωνιζόμενοι στις γειτονιές για να μην πληρώνουμε νοίκια,
υπερασπιζόμενοι τα σπίτια από τις εξώσεις
αγωνιζόμαστε και ζούμε τον κομμουνισμό,
δε χωράει κανένας φασίστας
η προλεταριακή δικαιοσύνη ξαναλειτουργεί
με τη λαϊκή συμμετοχή

Από τα εξεγερμένα εργοστάσια
φυσάει ήδη ο άνεμος, όπου να ‘ναι φτάνει
Είναι ένας άνεμος κόκκινος που δε μπορεί να σταματήσει
και ενώνει αυτούς που έχουν αποφασίσει να αγωνιστούν
Για τον κομμουνισμό, για την ελευθερία καταλαμβάνουμε την πόλη!
Για τον κομμουνισμό, για την ελευθερία καταλαμβάνουμε την πόλη!

Οι χωρισμένοι προλετάριοι εξεγείρονται γιατί έχουν καταλάβει ότι
και τα παραπήγματα όπως και
η φυλακή
είναι όπλα των αφεντικών
και ο αγώνας τους μεγαλώνει με την ενότητα μας προς την ελευθερία
Από τις γειτονιές μέχρι τις παράγκες,
από τα εργοστάσια μέχρι τα σχολεία
είναι ένας και μοναδικός αγώνας

ωμα, που χτίστηκε με τα λεφτά μας και τον ιδρώτα μας. Άρα, θα συνεχίσουμε την απεργία ενοικίου μέχρι να νικήσουμε τα αφεντικά και τους ψεύτικους φίλους που θέλουν να αποδυναμώσουν τον αγώνα μας. Τα αφεντικά κάνουν τα πάντα για να σπάσουν τη θέληση μας για αγώνα: εκφοβισμούς, προσπάθειες διαφθοράς, βία. Θα επιστρατεύσουν τα πάντα για να ξαναποκτήσουν τον έλεγχο. Έδωσαν ακόμα και μειώσεις στα ενοίκια όσων σπιτιών χτίστηκαν μετά το 1963, αλλά κανένας από τους χειρισμούς τους δεν πέτυχε. Ο αγώνας μας ακόμα δυναμώνει.

Αυτό που αποσκοπεί το Σωματείο είναι να συνδέσει τους αγώνες στα τοπικά εργοστάσια με τους κοινωνικούς αγώνες. Αλλά, αν και μια τέτοια σύνδεση θα μας έκανε αήττητους, τα συνδικάτα προσπαθούν να μας διασπάσουν. Φοβούνται ότι δεν θα μπορέσουν να ελέγξουν την ορμή των καταπιεσμένων να αναπτύξουν τη δική τους εξουσία.

Για να γίνει πιο ξεκάθαρο, ας δούμε ένα πολύ δυνατό παράδειγμα. Το Φεβρουάριο το Γραφείο Δικαιοσύνης, μαζί με τη αστυνομία, εκμεταλλεύτηκαν την απουσία ενός ενοικιαστή και έβγαλαν τα πράγματα του στο δρόμο. Κάποιες γυναίκες είπαν το γεγονός σε κάποιους συντρόφους και άρχισαν να κινητοποιούνται. Πήγαν και το είπαν στους εργάτες ενός κοντινού εργοστασίου, που παράτησαν αμέσως τη δουλειά τους και πήγαν να υπερασπιστούν το δικαίωμα αυτού του άντρα στην κατοικία. Μέσα σε μια ώρα όλα τα πράγματα του εργάτη είχαν τοποθετηθεί πάλι στη θέση τους, η πόρτα έκλεισε και πάλι και τοποθετήθηκε νέα κλειδαριά, μπροστά στα μάτια της αστυνομίας.

Μέχρι τώρα, με εξαίρεση την επιχείρηση με τους 500 αστυνομικούς, καμία έξωση δεν επιτεύχθηκε. Γιατί ο κόσμος εδώ είναι ενεργός και ενωμένος. Τα πρωινά, όταν πλησιάζουν οι αρχές, τον πρώτο ρόλο έχουν οι γυναίκες και τα παιδιά. Επιστρατεύουν διάφορα κόλπα και μια φορά έσκασαν τα λάστιχα του περιπολικού, πράγμα που ανάγκασε τους μπάτσους να γυρίσουν πίσω με τα πόδια!

Σύντροφοι, ας μεταφέρουμε το μήνυμα της απεργίας ενοικίου μέσα στα εργοστάσια. Ας ενώσουμε τον αγώνα τους με τον αγώνα της κοινότητας. Μ’ αυτό τον τρόπο θα συνειδητοποιήσουμε τη δύναμη μας– τη δύναμη του λαού!»

Καταλήψεις

Τώρα πια ήταν αναγκαίο, ο αγώνας στο Quarto Oggiaro να ειδωθεί ως μέρος της συνολικής εργατικής πάλης και να επεκταθεί σε όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής καταπίεσης – τιμές, υγεία, παιδεία, μεταφορές. Αυτό οδήγησε σε απαλλοτριώσεις τοπικών super markets και στις αποχές των μαθητών στα γυμνάσια, λόγω των υψηλών τιμών των βιβλίων.

Οι κάτοικοι του Quarto Oggiaro αρνήθηκαν να αλλάξουν τον αγώνα τους και να αφήσουν πολιτικά κόμματα και «αντιπροσώπους» της εργατικής τάξης, να τον εκμεταλλευτούν. Το Σωματείο των ενοικιαστών είναι μια μαζική συνέλευση, ανεξάρτητη από κόμματα και συνδικάτα. Η κίνηση του Κομμουνιστικού Κόμματος που θέλησε να στείλει αίτηση στο Κοινοβούλιο, θεωρήθηκε ως αστείο. Ταυτόχρονα, έγινε αντιληπτό ότι ο αγώνας για την κατοικία δεν μπορεί να περιοριστεί μόνο στον αγώνα των κατοίκων πάνω στο ζήτημα του ενοικίου. Με τις δικές τους πρωτοβουλίες ενώθηκαν όσοι αρνούνταν να πληρώσουν τα νοίκια, όσοι αντιμετώπιζαν την απειλή της έξωσης, όσοι καταλάμβαναν στέγη και άστεγες οικογένειες. Μετά από κάποιες μεμονωμένες καταλήψεις στο Quarto Oggiaro και στο κοντινό Galaterese, όπου 10 οικογένειες κατάλαβαν ένα κτίριο το Σεπτέμβριο του 1970, ο κόσμος άρχισε να ετοιμάζεται για μαζικές καταλήψεις, που πραγματοποιήθηκαν στις αρχές του 1971.

Την Παρασκευή 22 Ιανουαρίου 1971, 25 οικογένειες κατέλαβαν μια σύγχρονη πολυκατοικία της IACP (Istituto Autonomo Case Popolari – Ινστιτούτο Αυτόνομης λαϊκής κατοικίας) στη Via Mac Mahon, που είχε μείνει άδεια. Όλοι, θύματα εξώσεων, ζούσαν σε ειδικά κέντρα για «Άστεγες Οικογένειες». Στα κέντρα αυτά ζουν, κοιμούνται και μαγειρεύουν 5 έως 10 άνθρωποι σε ένα ή δύο δωμάτια. Τα πλυσταριά είναι τόσα μικρά που με δυσκολία κανείς στέκεται και ο εξοπλισμός είναι πολύ παλιός. Τα ζωύφια και οι ασθένειες είναι διαδεδομένες. Τα ντόπια αφεντικά θεωρούν όσους μένουν στα κέντρα «ανάξιους εμπιστοσύνης» κι έτσι η ανεργία εκεί είναι πολύ υψηλή. Αυτοί που έχουν δουλειά πρέπει να ταξιδεύουν μίλια για να φτάσουν στον τόπο εργασίας τους.

Τα διαμερίσματα που κατέλαβαν οι 25 οικογένειες, υποθετικά, είχαν χτιστεί ως εργατικές κατοικίες. Κοστίζουν 14.000.000 λιρέτες ($23,330) σε μετρητά, ή 22.000.000 λιρέτες ($36,660) σε δόσεις. Εμφανώς, πολύ πέρα από τις δυνατότητες οποιουδήποτε εργάτη, εργαζομένου ή άνεργου.

Στα κατειλημμένα διαμερίσματα οι οικογένειες άρχισαν να στήνουν οδοφράγματα, και κρέμασαν κόκκινες σημαίες και πανό. Στο τέλος του δρόμου ένα πανό έγραφε « όλη η δύναμη στο λαό». Δεν άργησαν πολύ να έρθουν και οι δημοσιογράφοι και έτσι άρχισαν έντονες συζητήσεις με τις οικογένειες. Στήθηκαν αμέσως κοινά ταμεία για να αγοραστούν τα απαραίτητα και ξεκίνησαν εκστρατείες αλληλεγγύης στην ευρύτερη περιοχή, με αυτοκίνητα και ντουντούκες, καθώς και με συναντήσεις στους δρόμους.

Στις 2:30 το βράδυ, έφτασαν περίπου 2.000 αστυνομικοί, άρτια εξοπλισμένοι. Αμέσως περικύκλωσαν το κτίριο και άρχισαν να επιτίθενται από πίσω, ώστε να μη φαίνονται από το δρόμο. Η επίθεση ήταν πολύ άγρια. Τα δακρυγόνα πεταγόταν σε ευθεία βολή προς τις οικογένειες που περιφρουρούσαν το κτίριο (μία πολύ συνηθισμένη πρακτική της αστυνομίας αυτό τον καιρό). Έγιναν περίπου 65 προσαγωγές για ανάκριση και οι 25 από αυτούς συνελήφθησαν. Σ' αυτούς που έμειναν στο κτίριο προσφέρθηκε μεταφορά πίσω στο κέντρο για τις «άστεγες οικογένειες». Με πυγμή, η πρόταση απορρίφθηκε: *«ήρθα με τα πόδια και θα φύγω με τα πόδια»*.

Έξω από το κτίριο άρχισε να μαζεύεται μεγάλο πλήθος. Σχηματίστηκε πορεία διαμαρτυρίας, την οποία για ακόμα μια φορά οι αστυνομικοί διέλυσαν με δακρυγόνα. Η πορεία ανασυγκροτήθηκε και κατευθύνθηκε στην αγορά της γειτονιάς. Εδώ, οι οικογένειες αποφάσισαν να καταλάβουν το Κοινωνικό Κέντρο του Quarto Oggiaro, παρά να γυρίσουν πίσω στο κέντρο αστέγων. *«Ας πάνε τα αφεντικά να ζήσουν εκεί. Εμείς δε γυρνάμε πίσω»*.

Μέσα στις επόμενες βδομάδες το δημοτικό συμβούλιο πρόσφερε στις οικογένειες μερικά σπίτια άμεσα και τα υπόλοιπα τα υποσχέθηκαν για αργότερα. Οι οικογένειες απέρριψαν αυτή την πρόταση-παγίδα και έμειναν ενωμένες μέχρι να εξασφαλίσουν όλοι κατοικία. Όταν οι συλληφθέντες οδηγήθηκαν στη δικαιοσύνη, το δικαστήριο απέρριψε την «υπόθεση» και όλοι αφέθηκαν ελεύθεροι.

Via Tibaldi

Η κατάληψη στη via Tibaldi ήταν ένα μεγάλο βήμα μπροστά. Μια ολόκληρη γειτονιά πήρε μέρος σ' αυτή: εργοστάσια, σχολεία, συγκροτήματα κατοικιών, συμμετείχαν στην οργάνωση του αγώνα. Η νίκη στη via Tibaldi ήρθε γιατί όλοι αναγνώριζαν το πρόβλημα: υπήρχαν 70 οικογένειες μεταναστών που είχαν πάρει μια υπόσχεση από το δημοτικό συμβούλιο και έπρεπε να μετεγκατασταθούν.

Όταν έφτασε η ώρα της αντιπαράθεσης, ήταν ξεκάθαρο με ποια πλευρά ήταν ο καθένας: άστεγες οικογένειες, εργάτες και φοιτητές ενάντια στα αφεντικά, τα συνδικάτα, τους υπεύθυνους κατοικίας και την αστυνομία. Μέσα σε 6 βίαιες μέρες, ο κόσμος κατέλαβε τα πάντα – σπίτια, δρόμους, το δημαρχείο, αστυνομικές κλούβες και την αρχιτεκτονική σχολή στο πανεπιστήμιο. Χιλιάδες αστυνομικοί επιστρατεύτηκαν κατά όσων συμμετείχαν στις καταλήψεις. Μέσα σε μια μέρα έγιναν 2 επιχειρήσεις να εκδιωχθούν οι πάντες. Οι δυνάμεις καταστολής επιτέθηκαν με δακρυγόνα χτυπώντας με γκλομπς όποιον έμπαινε στο δρόμο τους. Και τις 2 φορές αναγκάστηκαν να οπισθοχωρήσουν. Μετά την 3η προσπάθεια εκκένωσης, οι καταληψίες συμφώνησαν να μετεγκατασταθούν προσωρινά με τη βοήθεια μιας φιλανθρωπικής οργάνωσης.

Ήταν μια τακτική υποχώρηση.

Ο δήμαρχος και η ακολουθία του αναγκάστηκαν να ενδώσουν. Οικογένειες που είχαν πάρει μέρος στις καταλήψεις και άλλες 140, που είχαν εξωθεί και «ζούσαν» προσωρινά σε Hostels, κατανεμήθηκαν σε σπίτια. Η συμμαχία των εργατών, των φοιτητών και των κατοίκων είχε σφυρηλατηθεί από πριν και κατά τη διάρκεια «της κατάληψης της via Tibaldi» έδειξε πόσο δυνατή είναι η εργατική τάξη όταν πολεμάει ενωμένη. Με αυτή τη συμμαχία, η εργατική τάξη έγινε επιθετική και κέρδισε μια διάσημη νίκη τον Ιούνιο του 1971.

Η κατάληψη ξεκίνησε το πρωί της Τρίτης. Οι καταληψίες είναι σχεδόν όλοι Νότιοι εργάτες στην Pirelli, άλλοι σε μικρότερα εργοστάσια και άνεργοι. Κάποιοι από αυτούς είχαν συμμετέχει και σε άλλους αγώνες: πριν από αυτή την κατάληψη, οι οικογένειες από το Crescenzago ήταν σε απεργία ενοικίου.

Η κατάληψη ενδυναμώνεται από το συνεχές πηγαινέλα εργατών (πολλοί από το ΟΜ, ένα μεγάλο εργοστάσιο μόνο 135μ. μακριά), φοιτητών και ντόπιων, που στηρίζουν τον αγώνα. Προσφέρουν βοήθεια, φέρνουν χρήσιμα πράγματα και δουλεύουν μαζί με τους καταληψίες. Οι εργάτες που ολοκληρώνουν το χτίσιμο αυτής της πολυκατοικίας είναι επίσης μαζί τους. Η κατασκευαστική εταιρεία όπου δουλεύουν πρόκειται να κλείσει σύντομα.

Εξαιτίας της δίμηνης οργάνωσης που οδήγησε στην κατάληψη, όλο το Μιλάνο ξέρει γι' αυτή. Ο Aniasi, ο δήμαρχος, και οι υπεύθυνοι της IACP ξέρουν γι' αυτή επίσης. Σχεδόν την ίδια στιγμή και οι δύο αρχίζουν να αρνούνται τις ευθύνες τους.

Οδοφράγματα χτίζονται στους δρόμους, κυρίως από τις γυναίκες και τα παιδιά.

Τετάρτη. Οργανώνεται διαδήλωση προς την Porta Ticinese. Είναι το Φεστιβάλ του Naviglio, και όλοι υποθέτουν ότι ο Aniasi θα είναι εκεί.

Οι οικογένειες θέλουν να πουν δυο λόγια μαζί του και να τον ενημερώσουν ότι είναι έτοιμοι για τα πάντα. Στην κεφαλή της πορείας το πανό γράφει «Κατειλημμένα σπίτια» και υπάρχουν παντού κόκκινες σημαίες.
Τα συνθήματα που φωνάζονται είναι «θέλουμε σπίτια ΤΩΡΑ! », «δωρεάν σπίτια στους εργάτες!» και «ζήτω ο κομμουνισμός». Όταν προσέγγισαν την Porta Ticinese ανακάλυψαν ότι ο δήμαρχος είχε φύγει. Έτσι όλοι σκαρφάλωσαν στο βήμα και το κατέλαβαν για λίγο.

Roma, 1974. Sgombero a S. Basilio Tano D'Amico

Έπειτα, με ακόμα περισσότερο κόσμο να ενώνεται μαζί τους, αποχώρησαν προς την κατειλημμένη πολυκατοικία.

Πέμπτη. Οι οικογένειες αποφάσισαν ότι ο αγώνας πρέπει να γίνει πιο επιθετικός. 20 και παραπάνω πήγαν στο Marino Palace, στη συνέλευση του δημοτικού συμβουλίου. Για ακόμα μια φορά αρνούνται να τους ακούσουν. Ένα δωμάτιο στο δημαρχείο καταλήφθηκε από τις 5 το απόγευμα μέχρι τα μεσάνυχτα. Όταν επέστρεψαν στη via Tibaldi, έγινε συνέλευση με μέλη από τις οικογένειες και αποφασίστηκε να πάνε τον αγώνα μέχρι τέλους. Κανένας δεν αναφέρει σαν ιδέα την εγκατάλειψη του κτιρίου. Μέχρι τώρα, όλο το Μιλάνο ξέρει ότι βρισκόμαστε στη via Tibaldi και νέες οικογένειες συνεχίζουν να έρχονται. Οι άνθρωποι που κατέλαβαν διαμερίσματα στη Mac Mahon και νίκησαν, έρχονται να δείξουν την υποστήριξή τους. Μεγάλη κουβέντα γίνεται και για νέες μορφές πάλης. Μέσα στις επόμενες μέρες οργανώνεται μια τεράστια διαδήλωση για να δείξουμε ότι δεν έχουμε καμιά πρόθεση να υποχωρήσουμε.

Παρασκευή απόγευμα. Φτάνει ο Catalano, απεσταλμένος από το δημαρχείο και την IACP. Η φήμη του δεν είναι ήδη πολύ καλή, αφού στοιβάζει εργάτες σε παραγκουπόλεις, ενώ τους έχει υποσχεθεί σπίτια. Θέλει να πάρει μια λίστα με τα ονόματα όσων συμμετέχουν στην κατάληψη. Την παίρνει, αφού έχει «υποστεί» ένα μοναδικό Λαϊκό Δικαστήριο. Του λένε τι σκέφτονται γ' αυτόν –ότι είναι ένα τίποτα, ένας υπηρέτης των αφεντικών, ένα τρωκτικό, ένας εκμεταλλευτής. Ένα πλήθος εργατών τον περικυκλώνει φωνάζοντας: «θα πάρουμε τα διαμερίσματα και να πάτε να γαμηθείτε για τα ενοίκια!». Όταν έφτασε κόμπιαζε, αλλά μέχρι να φύγει, αρκετές ώρες αργότερα, ήταν χλωμός και έτρεμε. Και αναγκάστηκε να δώσει στους καταληψίες μερικές στέρεες υποσχέσεις.

Σάββατο. Η κινητοποίηση συνεχίζεται. Το απόγευμα, ακόμα ένα οδόφραγμα στήνεται στο δρόμο.

Κυριακή πρωί. 2.000 αστυνομικοί έρχονται να εκκαθαρίσουν τη via Tibaldi. Το δημαρχείο και τα αφεντικά αποφάσισαν ότι πρέπει να καταστείλουν αυτούς τους ανθρώπους, που μέσα σε 6 μέρες αγώνα, έγιναν σημείο αναφοράς και κέντρο οργάνωσης όλης της εργατικής τάξης του Μιλάνου. Όλοι οι καταληψίες τώρα ήξεραν ότι είχαν δικαίωμα να υπερασπιστούν ό,τι είχαν πάρει και δικαιωματικά τους ανήκε. Αλλά το ζήτημα είναι να χτιστεί η δύναμη μας και να χρησιμοποιηθεί την κατάλληλη στιγμή. Την Κυριακή το πρωί είμαστε ακόμα πολύ αδύναμοι. Μετά από πολλές διαπραγματεύσεις με την αστυνομία, οι καταληψίες αποφάσισαν να αφήσουν το κτίριο και να μεταφερθούν στην Αρχιτεκτονική σχολή, μετά από πρόσκληση των φοιτητών.

Την Κυριακή το απόγευμα, 3.000 αστυνομικοί φτάνουν για να εκκενώσουν την Αρχιτεκτονική. Πιστεύουν ότι θα είναι τόσο εύκολο, όσο ήταν το πρωί. Δε θα μπορούσαν να κάνουν μεγαλύτερο λάθος. Όταν οι διμοιρίες παίρνουν τις θέσεις τους, η συνέλευση των οικογενειών αποφασίζει ότι είναι ώρα να υπερασπιστούν τον εαυτό τους και ότι είναι αρκετά δυνατοί για να το καταφέρουν. Και οι μπάτσοι θα μετανιώσουν για την εκκένωση της via Tibaldi.

Για ακόμα μια φορά, η οργάνωση της μάχης γίνεται από τις οικογένειες. Γυναίκες και παιδιά στα πάνω πατώματα και όλοι οι άντρες χαμηλά πίσω από τις πύλες, με πρόσωπο προς τις διμοιρίες. Δεν περίμεναν την άγρια και δυνατή αντίδραση από τους ανθρώπους μέσα στο κτίριο, ούτε και την επίθεση από πίσω, που δεχτήκαν από κάποιους που δεν είχαν καταφέρει να μπούνε μέσα. Όταν τελικά κατάφεραν να μπουν μέσα, η αστυνομία δε βρήκε κανέναν εκεί. Όλοι είχαν καταφέρει να βγουν και να ανασυγκροτηθούν στους δρόμους, έτοιμοι να συνεχίσουν τη μάχη. Αφού τους τελείωσαν τα δακρυγόνα, οι μονάδες καταστολής τελείως αποπροσανατολισμένες, δέχονται επίθεση από τους καταληψίες. Αμέτρητα τζιπ της αστυνομίας καταστράφηκαν από πέτρες. Όλη η κατάσταση εκεί διαρκεί μέχρι τις 2 το πρωί.

Δευτέρα πρωί. Μέλη των οικογενειών κάνουν συνέλευση στην πανεπιστημιούπολη. Είναι όλοι εκεί. Αποφασίζουν να πάνε στη συνέλευση της αρχιτεκτονικής. Εδώ, το απόγευμα, κάποιοι από τις οικογένειες επιλέγονται για να εξηγήσουν τον αγώνα της via Tibaldi. Έγιναν προτάσεις ώστε να συνδεθούν πιο στενά ο αγώνας των φοιτητών με τον αγώνα των «αστέγων». Βάσει αυτής της πρότασης, η συνέλευση αποφασίζει ότι οι οικογένειες έπρεπε να ανακαταλάβουν την αρχιτεκτονική σχολή ξανά, αργότερα την ίδια μέρα. Όσον αφορά στο Πρόγραμμα της σχολής, αποφασίζουν να αρχίσουν ένα μόνιμο σεμινάριο πάνω στο πρόβλημα της στέγασης με τις οικογένειες από τη via Tibaldi, που ήταν πια «ειδικοί» στο ζήτημα.

Μέσα στη σχολή, όπως πάντα, οι αποφάσεις για τη συνέχιση του αγώνα παίρνονται από τις οικογένειες, που κάνουν συνέλευση 2 φορές τη μέρα. Σε μια από αυτές τις συνελεύσεις αποφασίζεται μια μεγάλη διαδήλωση για το επόμενο Σάββατο. Είναι ένας τρόπος να δώσουν τι μήνυμα του αγώνα τους σε όσους δε συμμετέχουν άμεσα. Αναμένεται ότι η διαδήλωση αυτή θα συγκεντρώσει 30.000 άτομα!

Τετάρτη – 5 το πρωί. Η αστυνομία περικυκλώνει όλο τον περίβολο του πανεπιστημίου με τρεις τεράστιους κύκλους. Η κυκλοφορία των αυτοκινήτων έχει διακοπεί. Είναι μια αναμέτρηση δυνάμεων. 250 φοιτητές συλλαμβάνονται, μαζί με καμιά δωδεκαριά λέκτορες και τον κοσμήτορα της σχολής! Οι οικογένειες μεταφέρονται έξω με αστυνομικές κλούβες. Μερικές ώρες αργότερα, μια γενική συνέλευση της Πολυτεχνικής σπάζεται από τους μπάτσους. Ο Vittoria, ο αρχηγός της αστυνομίας, ο De Peppo, ο γενικός πληρεξούσιος της δημοκρατίας και ο Aniasi, ο δήμαρχος, πίστεψαν ότι τελικά νίκησαν μερικές δεκάδες οικογένειες, που είχαν γίνει όμως σύμβολο της εργατικής τάξης του Μιλάνου. Δε μπορούσαν να έχουν κάνει μεγαλύτερο λάθος!

Τετάρτη γύρω στο μεσημέρι. Όλες οι οικογένειες τρώνε στην καντίνα της ACLI (Ομάδα δράσης Ιταλών καθολικών εργατών), όπου τους δόθηκε καταφύγιο. Στο εξής, κανένας δε μπορεί να αποφύγει τη μάχη στη via Tibaldi. Η κυρίαρχη τάξη έπεσε σε τεράστιες αντιφάσεις προσπαθώντας να κατευνάσει τις απαιτήσεις που έρχονται από κάθε κατεύθυνση. Από έναν τομέα του PSI Ιταλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος (PSI), και ντόπιους δημοτικούς συμβούλους, από το Κομμουνιστικό Κόμμα (CP) και από την ACLI, που πάντα πίστευαν ότι ήταν του χεριού τους, από το FIM (ένα από τα σωματεία μετάλλου που είναι ιδιαίτερα μαχητικό). Κάποιες διαταγές έρχονται από τη Ρώμη και άλλες από τα ντόπια αφεντικά. Ο μεγαλύτερος κίνδυνος γι' αυτούς είναι το να επεκταθεί ο αγώνας. Αυτός είναι ο εφιάλτης τους. Και οι οικογένειες κάνουν ότι είναι δυνατό για να το πετύχουν – οργανώνοντας τη διαδήλωση του Σαββάτου, πηγαίνοντας στις πύλες των εργοστασίων με πλακάτ και τρικάκια, στέλνοντας αντιπροσωπείες στο συνέδριο του ACLI και στη γενική συνέλευση του φοιτητικού κινήματος, όπου είχαν καθολική και ενθουσιώδη αποδοχή. Πριν από κάθε δράση, η συνέλευση των οικογενειών αποφασίζει τι πρέπει να ειπωθεί, ποια γραμμή να περάσει και τι προτάσεις να συζητηθούν.

Ο Aniasi και η παρέα του – έχουνε τσουρουφλιστεί. Ο Catalano, ο ίδιος ταχυδρόμος που είχε έρθει τόσο υπεροπτικά στη via Tibaldi, τώρα έσπευσε με μια πρόταση στην ACLI. *«Πολύ ασαφές»*, απαντούν οι οικογένειες. *«Τα λόγια και οι υποσχέσεις σας δεν είναι αρκετά για να λύσουν το πρόβλημα της στέγασης τώρα. Θέλουμε μια συμφωνία γραμμένη και υπογεγραμμένη από τον Aniasi και το συμβούλιο»*. Δύο ώρες αργότερα η συμφωνία ήταν εκεί!

Πριν τις 31 Ιουλίου το συμβούλιο θα δώσει 200 διαμερίσματα, όχι μόνο στις οικογένειες της via Tibaldi, αλλά και σε άλλες 140 με το ίδιο πρόβλημα. Κάθε οικογένεια θα πάρει αποζημίωση 100,000 λιρέτες ($36,660)συν 15.000 λιρέτες ($250) για κάθε μέλος της οικογένειας. Δεν υπάρχει καμία ρήτρα για τρίμηνη προκαταβολή πριν

από την εγκατάσταση στα διαμερίσματα. Οι εξώσεις και οι τόκοι των ενοικίων παγώνουν από το Συμβούλιο.

Κατά τη διάρκεια του δεκαπενθήμερου του αγώνα, κανένας από τους καταληψίες δε φαντάστηκε ότι ο αγώνας των εργατών για την κατοικία θα τελείωνε στη via Tibaldi, ούτε και ότι το μόνο πρόβλημα είναι πώς να πάρεις ένα νέο σπίτι. Αυτός ο αγώνας είναι μόνο η αρχή. Τώρα, οι οικογένειες θέλουν να βοηθήσουν στην οργάνωση του αγώνα ενάντια στα ενοίκια, στο κόστος της μετακίνησης και στις τιμές. Πολύ δουλειά πρέπει να γίνει διαδίδοντας τις πληροφορίες στα εργοστάσια. Γι' αυτό το λόγο η συνέλευση των οικογενειών από τη via Tibaldi έγινε μόνιμη, και συμμετείχαν σ' αυτή άνθρωποι απ' όλο το Μιλάνο.

ΡΩΜΗ

Η Ρώμη είναι μια από τις πρώτες στάσεις στο δρόμο όσων άφηναν τη γη του νότου για τις βιομηχανικές πόλεις του βορρά. Μεταξύ του1951 και του 1969, ο πληθυσμός της πόλης αύξανε κατά 60.000 το χρόνο. Υπάρχουν λίγες κανονικές δουλειές γι' αυτούς τους μετανάστες, αφού εκτός από τις βιομηχανίες και την κατασκευή, οι περισσότερες δουλειές είναι διοικητικές και δίνονται σαν «χάρη», με την υπόδειξη των ντόπιων πολιτικών. Υπάρχουν 40.000 άνεργοι, πολλοί από αυτούς νέοι.

Από τη στιγμή που είναι πολιτική της άρχουσας τάξης να κάνουν τους εργάτες να μετακινούνται προς τις βιομηχανικές εργασίες στο βορρά, δεν υπάρχει κοινωνική κατοικία με χαμηλό νοίκι στη Ρώμη. 100.000 οικογένειες ζουν σε απομακρυσμένες παραγκουπόλεις. Οικοδόμοι, νέοι μετανάστες, άνεργοι εργάτες, συνταξιούχοι. Ζουν είτε σε παράγκες, είτε σε διαμερίσματα που τα μοιράζονται αρκετές οικογένειες. Άλλες 62.000 οικογένειες ζουν σε ιδιωτικές κατοικίες, με νοίκια από 40,000 ως 80,000 λιρέτες ($650 ως $1.300 το μήνα).

Ο αγώνας για φτηνότερη κατοικία ξεκίνησε το 1969 όταν ο κόσμος άρχισε να καταλαμβάνει πολυτελή διαμερίσματα στο κέντρο της πόλης που είχαν μείνει άδεια από τους κερδοσκόπους της γης. (Tufello: 125 οικογένειες, Celio: 225 οικογένειες, Via Pigafetta: 155 οικογένειες, Via Prati: 290 οικογένειες). Ο αγώνας γρήγορα διαδόθηκε στις οικογένειες που έμεναν σε καταυλισμούς, οι οποίες κατέβηκαν σε απεργία ενοικίου και ανέπτυξαν συλλογικές μεθόδους για να πολεμάνε τις εξώσεις.

Μιας και ο κόσμος από τις παραγκουπόλεις δεν είχε τίποτα να χάσει, ο αγώνας τους έγινε άμεσος και βίαιος. Πριν εγκαταλείψουν τις καλύβες τους, συχνά τις έκαιγαν, αποφασισμένοι να μην ξαναγυρίσουν πίσω. Σε πρόσφατους αγώνες, οι οικοδόμοι έπαιξαν σημαντικό ρόλο. Στη Via Alboccione, οι οικοδόμοι συμμετείχαν μαζί με τις οικογένειες στις καταλήψεις των κτιρίων που μόλις είχαν χτίσει.

Η Κλινική του Λαού – Ιούνιος 1971

Στο San Basilio, ένα από τα απομακρυσμένα ghettos της πόλης, αναπτύχθηκε κίνημα ενάντια στις απάνθρωπες συνθήκες διαβίωσης. Σ' αυτή τη συνοικία – παραγκούπολη είναι εγκλωβισμένοι 40.000 άνθρωποι. Η αντίδραση άρχισε με αυθόρμητη διαμαρτυρία και τώρα οργανώνεται περισσότερο. Άρχισε η αντιπαράθεση με την IACP για τα υπερβολικά ενοίκια, τους τόκους και τις απειλές για εξώσεις. Η απεργία ενοικίου γίνεται ένα τεράστιο ζήτημα για όλη την κοινότητα, με μαζικές συνελεύσεις, πορείες διαμαρτυρίας και διαδηλώσεις.

Το προηγούμενο σαββατοκύριακο έγινε γενική συνέλευση για να συνδιαμορφωθούν τα αποτελέσματα από ένα μεγάλο αριθμό συνελεύσεων που έγιναν σε κλιμακοστάσια πολυκατοικιών. Περίπου 800 οικογένειες συμμετείχαν στις συναντήσεις, που οργανώθηκαν από την κολεκτίβα του San Basilio, μια ομάδα γυναικών και εργατών από την περιοχή, και από κάποιους φοιτητές.

Στη γενική αυτή συνέλευση έγιναν συζητήσεις πάνω σε νέα σχέδια δράσης και σε ιδέες που είχαν προταθεί από τους κατοίκους. Έγινε πολύ έντονη κριτική πάνω στο θέμα της έλλειψης ιατρικών παροχών στην περιοχή – δεν υπήρχε σταθμός πρώτων βοηθειών, ούτε και κλινική. Το κοντινότερο κέντρο υγείας είναι το νοσοκομείο μέσα στη Ρώμη. Αποφασίστηκε να ξεκινήσει ο αγώνας με τη δημιουργία μιας κλινικής και ενός αξιοπρεπούς κέντρου υγείας στην περιοχή.

Την **Τετάρτη**, αφού μια αντιπροσωπεία πήγε στο συμβούλιο για 9η φορά και δεν έγινε δεκτή, πάρθηκε απόφαση να καταληφθεί το Ises Center - το κοινωνικό Κέντρο της γειτονιάς. Η κατάληψη του κτιρίου έγινε μετά από μια συνέλευση και μια διαδήλωση που έκανε ένα γύρω στη γειτονιά. Η συμμετοχή των γυναικών, των εργατών και των νέων και η στήριξη που εκφράστηκε από τους κατοίκους, δεν άφησε περιθώριο για αντίδραση ή προσπάθεια καταστολής από την αστυνομία.

Μετά την κατάληψη του Κέντρου, σχηματίστηκε μια μόνιμη συνέλευση που έμεινε εκεί όλο το βράδυ. Έστειλαν κάλεσμα σε όλους τους αριστερούς και προοδευτικούς γιατρούς, να έρθουν σε επικοινωνία μαζί τους. Ταυτόχρονα, γινόταν συζητήσεις για τις απάνθρωπες συνθήκες διαβίωσης τους, που είναι και η αιτία για πολλές από τις ασθένειές τους. Συνειδητοποίησαν ότι για να ξεφορτωθούν τις αρρώστιες, πρέπει να απαλλαγούν από την εκμετάλλευση στα εργοστάσια, όπου αναπνέουν μέσα στην αιθαλομίχλη και καταπονούν τις πλάτες τους στις γραμμές παραγωγής, και από την εκμετάλλευση στην οικοδομή, όπου δουλεύουν ακόμα και με βροχή, αναπνέουν σκόνη και είναι μέσα στις λάσπες. Για χρόνια τώρα, οι άνθρωποι στήνονται στα ιατρεία της ασφάλισης τους, μόνο και μόνο για να πάρουν το συνηθισμένο χάπι και μετά να διώχνονται σαν παράσιτα. Ταΐζονται με χάπια και φάρμακα που δεν κάνουν τίποτα άλλο παρά να πλουτίζουν τις φαρμακοβιομηχανίες. Έχουν κουραστεί από τους γιατρούς και τους υπόλοιπους που ζουν από τις αρρώστιες τους. Έχουν εξοντωθεί από πρόχειρα «μπαλώματα», που τους επιτρέπουν να συνεχίζουν να δουλεύουν και να παράγουν για τα αφεντικά, και έπειτα να ξαναρρωσταίνουν και να ξαναπηγαίνουν για επιπλέον επιδιορθώσεις.

Επίσης, ζητούν αξιοπρεπείς κατοικίες, όπου ο τύφος και η ηπατίτιδα δεν είναι ανεξέλεγκτες, εξαιτίας των κακών αποχετεύσεων και των υπονόμων. Και θέλουν χρήματα για να αγοράζουν αξιοπρεπές φαγητό. Δεν υπάρχουν αρκετοί πράσινοι χώροι στην περιοχή και κάποιος είπε: *«αυτά τα διαμερίσματα χτίστηκαν για να αρρωσταίνουν όσοι μένουν μέσα, όχι για να ζουν»*. Το San Basilio δε χτίστηκε για να καλύπτει τις ανάγκες των κατοίκων του. Χτίστηκε για να ικανοποιήσει τα σχέδια των αφεντικών. *«Το San Basilio είναι σαν τις παραγκουπόλεις της FIAT στο Τορίνο»*, λέει ένας οικοδόμος. *«Τουλάχιστον έχει την ίδια λειτουργία – να βγάλει τους εργάτες από τη μέση.»*

Την **Κυριακή** έγινε μια τεράστια συνάντηση όλων των κατοίκων του San Basilio και μια γιορτή για να εγκαινιάσουν την «Κλινική του λαού», που πλέον λειτουργεί πλήρως. 80 εργάτες, γυναίκες και νέοι συναντήθηκαν με τους γιατρούς στην κύρια αίθουσα του κέντρου. Το πανό που κρεμάστηκε συνοψίζει το πώς νιώθουν όλοι. «Ο μόνος τρόπος για να πάρεις οτιδήποτε, είναι ο αγώνας».

Σ' αυτή τη συνάντηση διευκρινίστηκε ο ρόλος της κλινικής. Όπως είπε μια γυναίκα, *«η κλινική είναι παραπάνω από κάτι που καλύπτει τις πραγματικές μας ανάγκες. Είναι ένα πρώτο βήμα προς το τέλος της εκμετάλλευσής μας.»*

Η Κλινική του λαού λειτουργεί με γιατρούς που προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στον καθένα δωρεάν, παρέχοντας δωρεάν φάρμακα και ιατρική φροντίδα, ειδικά στα παιδιά που αναγκάζονται να παίζουν στους δρόμους, που είναι γεμάτοι σκουπίδια, σπασμένα γυαλιά, κ.α. Η κλινική είναι επίσης ένα κέντρο πολιτικής κουβέντας και χρησιμεύει στην οργάνωση των αγώνων που διεξάγονται στην περιοχή – είτε είναι οι μάχες ενάντια στους φασίστες και την αστυνομία, είτε οι απεργίες ενοικίου και οι καταλήψεις. Το καθήκον των γιατρών δεν περιορίζεται στο να παρέχουν τις «υπηρεσίες» τους, αλλά επεκτείνεται στη συμμετοχή τους σε όλους τους αγώνες της περιοχής και στη μετάδοση της ειδικής γνώσης τους, ώστε οι άνθρωποι να αρχίσουν να ελέγχουν οι ίδιοι την υγεία τους.

San Basilio

Το San Basilio είναι μια μικρή πόλη για την εργατική τάξη έξω από τη Ρώμη. Τον Απρίλιο του 1971 ξεκίνησε εδώ ένα κύμα αγώνων για την κατοικία. Οι ντόπιοι πολιτικοί προσπάθησαν να περιορίσουν τον αγώνα και να τον οδηγήσουν σε ασφαλή μονοπάτια: στις επερχόμενες εκλογές.

Την Τρίτη 6 Μαΐου, ξέσπασε η πρώτη σύγκρουση μεταξύ των κατοίκων των καταλήψεων και των πολιτικών. Από τις 9 το βράδυ μέχρι τα μεσάνυχτα ο ντόπιος πληθυσμός κινητοποιήθηκε ενάντια σε μια προεκλογική συνάντηση του χριστιανοδημοκράτη δημάρχου, Darida. Η συνάντηση είχε καλεστεί αναπάντεχα, χωρίς ούτε μια αφίσα στους τοίχους. Προφανώς, το πλάνο ήταν να τελειώσει πολύ σύντομα, και να κουκουλωθεί. Ίσα ίσα μια επίσκεψη, μια εμφάνιση, και μετά μια γρήγορη απόδραση από την περιοχή, που σίγουρα δε θα μπορούσε να είναι φιλική προς έναν συνδικαλιστή, που μόλις πριν λίγες μέρες είχε σφίξει το χέρι του με τον αρχηγό των φασιστών, τον Almirante.

Την ώρα της συνάντησης υπήρχαν ήδη 100-150 άτομα στην αγορά. Ο τεράστιος αριθμός αστυνομικών τριγύρω ήταν ένα σίγουρο σημάδι ότι οι χριστιανοδημοκράτες, που ερχόταν να μιλήσουν, ήταν εχθρικοί.

Οπότε, συνέβη το εξής: κάτω από το βήμα, μια μεγάλη και πομπώδη κατασκευή, ήταν με τα βίας 15 εκλογικοί αντιπρόσωποι. Ακριβώς από πίσω ήταν όλοι οι υπόλοιποι – όλη η εργατική τάξη, γυναίκες και παιδιά από την περιοχή, και κάποιοι από το Κομμουνιστικό Κόμμα. Σχηματίστηκαν πηγαδάκια και όλοι μιλούσαν για τις υποσχέσεις των τελευταίων 20 χρόνων…για τις υποσχέσεις όλων των δημάρχων…για τις υποσχέσεις αυτού του δημάρχου.

Αποφασίστηκε να διακόψουν το λόγο του δημάρχου και αντί γι' αυτόν, να μιλήσουν μια γυναίκα και ένας εργάτης από την περιοχή – τουλάχιστον, ξεκίνησε η υλοποίηση του σχεδίου, γιατί ο δήμαρχος δεν είχε το κουράγιο να έρθει. Αντί γι' αυτόν, ήρθε ο Medi, ο καθηγητής που πρωτοστάτησε στην εκστρατεία κατά του διαζυγίου, ο τύπος που όλη η Ιταλία είχε την ευκαιρία να «θαυμάσει» στην τηλεόραση σαν λαμπρό παρουσιαστή των αμερικάνικων διαστημικών εκτοξεύσεων.

Από την αρχή άρχισε λέει ένα σωρό βλακείες: *«πόσο τυχεροί είστε που ζείτε εκτός πόλης, χωρίς ατμοσφαιρική ρύπανση»*. Η απάντηση ήταν άμεση, με μπαράζ από γιουχαΐσματα και συνθήματα με πολύ ένταση. Ο Medi αντέδρασε ηλίθια: *« είστε όλοι βάρβαροι και η Ρώμη θα σας εξαφανίσει… δεν έχετε μυαλό και δε μπορείτε να καταλάβετε τι προσπαθώ να σας πω»*.

Συνεχίστηκε έτσι για καμιά ώρα, μέχρι τις 10 μ.μ., με τις γυναίκες να πιέζουν προς το βήμα, και την αστυνομία, σε σύγχυση, να μην ξέρει πώς να ελέγξει δεκάδες παιδιά που πήγαιναν γύρω γύρω από τον ομιλητή σε γραμμή, ουρλιάζοντας μέσα σε βάζα, και δημιουργώντας την κόλαση την ίδια. Και ο καθηγητής; Επέμενε να φωνάζει προσβολές: *«είστε σα γαϊδούρια… εύκολα φαίνεται ότι δεν έχετε πάει σχολείο.»* Αυτή η άστοχη παρατήρηση ακολουθήθηκε από ένα καταιγισμό αυγών. Ο Medi στράφηκε προς την αστυνομία και τους ζήτησε να πάρουν την κατάσταση υπό έλεγχο. Οι μπάτσοι φόρεσαν τις αντιασφυξιογόνες μάσκες. Ο κόσμος υποχώρησε. Η αστυνομία έριξε τα πρώτα δακρυγόνα. Η συνάντηση έληξε. *«Η Ρώμη θα διαλύσει τον αγώνα σας βάρβαροι. Θα νικήσουμε, μην ανησυχείτε.»*

Οι κάτοικοι κατέβηκαν από τις πολυκατοικίες. Μέχρι τώρα ήταν πάνω από 1.000. Η αστυνομία παρέμεινε οργανωμένη στην αγορά και συνέχισε να ρίχνει δακρυγόνα στα παράθυρα και στις γυναίκες. Μια στιγμή ένας μπάτσος έφυγε με ένα ποδήλατο. Και την επόμενη είχαν έρθει οι ενισχύσεις. Περίπου 40 κλούβες, περισσότεροι από 700 μπάτσοι με εξάρτηση για καταστολή εξεγέρσεων. Κατέφτασε επίσης ο Provenza, ο υπαρχηγός της αστυνομίας, για να διευθύνει την επιχείρηση. Η περιοχή πολιορκήθηκε. Η αστυνομία, τελείως ανόητα, αποφάσισε να μπει σε μια πολυκατοικία και άρχισε να χτυπάει τον κόσμο. Αντιμετώπισαν μια συνεχή και βίαιη βροχή από πιάτα, μπουκάλια και οτιδήποτε άλλο έβρισκε ο κόσμος μπροστά του.

Η αστυνομία υποχώρησε και τελικά έφυγε. Ήταν λίγο μετά τα μεσάνυχτα. Στην αγορά, ο κόσμος έκαψε το βήμα του ομιλητή. Σχηματίστηκαν ομάδες που προσπαθούσαν να μάθουν ποιοι τραυματίστηκαν, ποιοι συνελήφθησαν και να έρθουν σε επικοινωνία μαζί τους.

Μην ψηφίζετε – καταλάβετε!

Τον Ιούνιο του 1971, με τις τοπικές εκλογές να πλησιάζουν, τα κόμματα μιλούσαν μόνο για «τάξη και ασφάλεια». Το Κομμουνιστικό Κόμμα έκανε ασαφείς υποσχέσεις για οικιστικές μεταρρυθμίσεις: αυτό που απασχολούσε ήδη πάρα πολύ τον κόσμο.
Μετά από μια συνέλευση στο San Basilio, 20 οικογένειες αποφάσισαν να καταλάβουν μια πολυκατοικία το Σάββατο στις 5 του μήνα. Η κατάληψη απέτυχε, αφού τα διαμερίσματα είναι ιδιωτικά και είναι αδύνατο να τα υπερασπιστούν. Οι οικογένειες αποφάσισαν να επιστρέψουν πίσω και να περιμένουν.

Την Τετάρτη, 9 του μηνός, έγιναν καταλήψεις στην Centocelle και στην Pietralate. Στην Centocelle, η αστυνομία απάντησε άμεσα: προσπάθησαν να συλλάβουν έναν σύντροφο που βρέθηκε απομονωμένος.

Οι καταληψίες αντέδρασαν αμέσως και κατάφεραν να τον ελευθερώσουν. Σπάστηκε ένα περιπολικό και εμφανίστηκαν άλλα 6 ή 7 με αναμμένες σειρήνες. Ξυ-

πνήσαμε τη γειτονιά με μεγάφωνα, ανακοινώνοντας την επίθεση της αστυνομίας. Οι κάτοικοι βγήκαν από τα σπίτια τους φωνάζοντας « αυτή είναι η περιοχή μας, φύγετε αμέσως από δω! », και η αστυνομία αναγκάστηκε να αποχωρήσει.

Την ίδια ώρα, στην Pietralate, η κατάληψη είχε ομαλή έκβαση κι έτσι αποφασίσαμε να πάμε εκεί και να ενώσουμε τις δυνάμεις μας. Στην αρχή ήταν 70 οικογένειες και κατά τη διάρκεια της νύχτας έφτασαν άλλες 30. Η κατάληψη οργανώθηκε καλύτερα. Βρέθηκαν γιατροί, οργανώθηκαν οι συνελεύσεις στα κλιμακοστάσια και μοιράστηκε ο κόσμος σε διαμερίσματα.

Κατά τη νυχτερινή συνέλευση αποφασίσαμε ότι αν ερχόταν η αστυνομία να μας διώξει, θα μέναμε ενωμένοι και θα ανασυγκροτούμασταν κάπου αλλού για να συνεχίσουμε τον αγώνα.

Νωρίς το πρωί της 10ης του μήνα, μέλη του Κομμουνιστικού Κόμματος ήρθαν και αρχικά προσπάθησαν να μας πείσουν να γυρίσουμε πίσω. (Αλλά που;). Έπειτα άρχισαν να μας προσβάλλουν λέγοντας ότι είμαστε γύφτοι και κλέφτες. Εν τω μεταξύ, η αστυνομία είχε φτάσει και περικύκλωσε το τετράγωνο. Όταν μπήκαν στον περίβολο όλοι κατεβήκαμε και προσπαθήσαμε να μείνουμε ενωμένοι. 12 από μας χωρίστηκαν και παραλίγο, αν δεν ήταν η εξαγριωμένη αντεπίθεση των γυναικών θα είχαν συλληφθεί. Άρχισαν να σπρώχνουν τους κλοιούς των μπάτσων και να απαιτούν την άμεση απελευθέρωση όλων. Ήταν μια μεγάλη στιγμή – η αστυνομία δεν ήξερε τι να κάνει, αφού δεχόταν επίθεση από γυναίκες και παιδιά. Στην αρχή προσπάθησαν να τους απωθήσουν βίαια, αλλά τελικά αναγκάστηκαν να απελευθερώσουν τους πάντες, εν μέσω των επευφημιών και των συνθημάτων μας.

Το απόγευμα, σε μια συνέλευση, ο κόσμος τα έβαλε με το Κομμουνιστικό Κόμμα και τους υπόλοιπους ρεφορμιστές. Αποφασίσαμε να καταλάβουμε και πάλι ένα κτίριο, έτσι ώστε να μη χάσει την ορμή του ο αγώνας. Εκείνο το απόγευμα καταλάβαμε στην περιοχή Magliana – 70 οικογένειες και οι φίλοι τους. Ένα περιπολικό που μπήκε στη μέση σπάστηκε, η αστυνομία πυροβόλησε στον αέρα, ένα όχημα που ήρθε προς τα πάνω μας, λιθοβολήθηκε. Στις 3 το πρωί, όλη η περιοχή είχε περικυκλωθεί από τα ΜΑΤ. Κάναμε μια συνέλευση στην αυλή του κτιρίου και αποφασίσαμε να πορευτούμε από τα σπίτια προς τους μπάτσους. Η απόφαση αυτή δεν ήταν ομόφωνη, αφού κάποιοι από μας ήθελαν να κάτσουν και να υπερασπιστούν τα διαμερίσματα.

Τελικά όλοι μαζί πορευτήκαμε φωνάζοντας συνθήματα και κόσμος βγήκε στα παράθυρα. Όταν φτάσαμε στη Via Magliana η αστυνομία επιτέθηκε. Η μάχη ήταν βίαιη – έγιναν 60 συλλήψεις και πολλοί από μας έμειναν μέσα για ώρες.

Μετά και από αυτή την έξωση, αποφασίσαμε να κάνουμε συνελεύσεις σε άλλες γειτονιές. Πολλοί αποφάσισαν να μην πάρουν μέρος στις εκλογές, αλλά να συνεχίσουν τον αγώνα.

Ο ΝΟΤΟΣ

Η οικονομική ανάπτυξη της Ιταλίας ήταν άνιση από την αρχή – ο Βορράς αναπτυσσόταν ταχύτερα από το Νότο. Η υψηλή ανεργία και οι χαμηλοί μισθοί ανάγκασαν εκατομμύρια να μεταναστεύσουν. Στα χρόνια του οικονομικού boom, 1959 με 1963, σχεδόν ένα εκατομμύριο άνθρωποι μετοίκησαν στο βορρά. Η διαδικασία αυτή επιταχύνθηκε από τη μηχανοποίηση της γεωργίας. Μεταξύ 1951 και 1970, ο αριθμός των απασχολούμενων στη γεωργία έπεσε από τα 7.200.000 στα 3.800.000 – από μια εργατική δύναμη σχεδόν σταθερή 20.000.000. Όπως και σε άλλες χώρες της ενιαίας αγοράς, μόνο οι μεγαλύτεροι αγρότες ευδοκίμησαν.

Για να σταματήσει τη μετανάστευση, η κυβέρνηση δημιούργησε την Cassa del Mezzogiorno, την Τράπεζα του Νότου. Αρχικά, η λειτουργία της ήταν να παρέχει επιδοτήσεις στη γεωργία και να βοηθάει στη δημιουργία κοινωνικών υποδομών (σπίτια, δρόμοι, σχολεία, νοσοκομεία). Η αποτυχία της να κάνει κάποια σημαντική αλλαγή, οδήγησε την τράπεζα, όλο και περισσότερο, στο να παρέχει επενδύσεις για εργοστάσια. Τα εργοστάσια που χτίστηκαν ήταν όλα κρατικά: η Alfa-Romeo στη Νάπολη, η Italsider (ατσάλι) στο Ταράντο και στη Νάπολη, η χημική βιομηχανία στο Μπάρι και στο Πόρτο Τόρες στη Σαρδηνία. Το χτίσιμο αυτών των εργοστασιων ήταν η πρώτη δουλειά που είχαν στη διάθεσή τους οι εργάτες που άφηναν την καλλιέργεια της γης. Αλλά από τη στιγμή που χρειάζονται πολλοί λιγότεροι εργάτες για να δουλέψουν αυτά τα υπερσύγχρονα εργοστάσια, απ' ότι να τα χτίσουν, η ανεργία σ' αυτές τις νότιες πόλεις αυξήθηκε γρήγορα μέσα σε λίγα χρόνια και θα παραμείνει υψηλή, αφού δε μπορούν να αναπτυχθούν άλλες βιομηχανίες, συμπληρωματικές των λίγων υφιστάμενων εργοστασίων.

Δεν έγιναν και πολλά πράγματα ώστε να χτιστούν αρκετά σχολεία, κατοικίες και νοσοκομεία, που θα ανταπεξέρχονταν στον αυξανόμενο πληθυσμό αυτών των πόλεων. Η εργατική τάξη ελέγχεται από ένα μίγμα απροκάλυπτης καταστολής και πολιτικής διαφθοράς και η μόνη ελπίδα για να βρει κανείς ένα μέρος να ζήσει, είναι να γίνει μέλος κάποιας πολιτικής οργάνωσης. Η απογοήτευση εκρήγνυται με οργισμένα, βίαια ξεσπάσματα – για παράδειγμα στη Battipaglia, όπου με το κλείσιμο ενός τοπικού εργοστασίου ακολούθησαν μέρες εξέγερσης.

Τα τελευταία χρόνια υπήρξε ένας αυξανόμενος αριθμός καταλήψεων στέγης (Salerno: 80 οικογένειες, Torre del Greco; Messina: 328 οικογένειες; Carbonia : 130 οικογένειες). Στις Συρακούσες, όπου τα σπίτια συνήθως μοιράζονται σε «πελάτες» των τοπικών πολιτικών αφεντικών, η οργή του κόσμου μεγάλωσε τόσο, που για να εγκατασταθούν νέοι κάτοικοι σε διαμερίσματα, χρειαζόταν έντονη προστασία από την αστυνομία. Άλλα συγκροτήματα που αμπαρώθηκαν πριν τελειώσουν, ανοίχτηκαν από βίαιους διαδηλωτές.

ΤΑΡΑΝΤΟ

Στην κατάληψη των διαμερισμάτων GESCAL το Δεκέμβρη του 1970, 200 οικογένειες κατέλαβαν διαμερίσματα που ανήκουν στην κρατική υπηρεσία κατοικίας (GESCAL), στην εργατική συνοικία Tamburi. Πριν ζούσαν σε καταλύματα και παράγκες στη Via Lisippo. Οι απειλές της αστυνομίας και οι κενές υποσχέσεις του συμβουλίου δεν τους επηρέασαν. Είχαν βάλει στο μυαλό τους ότι έπρεπε να δράσουν άμεσα. Πήραν την πρωτοβουλία να γυρίσουν από παράγκα σε παράγκα, οργανώνοντας και ενώνοντας τους κατοίκους.

Ένας από τους ακτιβιστές είπε: « *δεν έχουμε καμία πίστη πια στους πολιτικούς, άνθρωποι που έρχονται εδώ κάθε 5 χρόνια ζητώντας την ψήφο μας. Λένε ότι θα μας δώσουν δουλειά και σπίτι, αλλά κάθε φορά μας αφήνουν εκεί που είμαστε, μέσα στο κρύο και την υγρασία. Τους μισούμε όλους γιατί ζουν από τη σκλαβιά μας. Και κάνουν τα πάντα για να είναι σίγουροι ότι ο κόσμος δε θα επαναστατήσει ζητώντας αυτό που δικαιωματικά του ανήκει.*

Επειδή καθίσαμε καλά, επειδή πιστέψαμε τις υποσχέσεις τους, δεκάδες παιδιά πέθαναν στις παραγκουπόλεις που ζούμε. Όλοι αρρωστήσαμε και όλοι υποφέραμε. Αυτά τα σημάδια θα τα κουβαλάμε πάνω μας για πάντα. Αυτοί που ευθύνονται για την εξόντωσή μας, θα αναγκαστούν να το πληρώσουν ακριβά – θα πληρώσουν όλο το λογαριασμό.

Οργανώσαμε την κατάληψη το απόγευμα της 2 Δεκέμβρη. Μέσα σε λίγες ώρες οι παραγκουπόλεις ήταν άδειες, αλλά τα διαμερίσματα της GESCAL ήταν γεμάτα. Τώρα τα διαμερίσματα είναι ΔΙΚΑ ΜΑΣ. Δεν έχουμε ακόμα παροχές νερού ή ρεύματος, αλλά ήδη

παίρνουμε νερό από τον περίβολο τους συγκροτήματος και προσπαθούμε να οργανώσουμε τον εφοδιασμό όλων των διαμερισμάτων με παροχές. Και αν μας ανησυχεί και η ηλεκτροδότηση, θα το δούμε κι αυτό.

Ταυτόχρονα, αρχίσαμε να καθαρίζουμε το μέρος. Δεν είναι ποτέ ευχάριστο να ασχολείσαι με αυτού του είδους τις δουλειές, αλλά είναι λίγο πιο ικανοποιητικό από το να ξεβρωμίζουμε τις ποντικότρυπες όπου ζούσαμε πριν. Είμαστε χαρούμενοι. Έχουμε εμπιστοσύνη στον εαυτό μας και στη δύναμή μας. Οργανωθήκαμε σε κάθε κτίριο και ανοίξαμε συνδέσεις μεταξύ των κτιρίων. Σκοπεύουμε να κρατήσουμε αυτά τα διαμερίσματα και πρέπει να οργανωθούμε για να κρατήσουμε έξω την αστυνομία.

Έχουμε 1-2 συναντήσεις κάθε μέρα για να συζητήσουμε τα προβλήματα μας, να ξεκαθαρίσουμε τις ιδέες μας και να αποφασίσουμε τι έχουμε να κάνουμε. Είμαστε σε επαφή με τον υπόλοιπο κόσμο της περιοχής και προσπαθούμε να διαδώσουμε τον αγώνα στα εργοστάσια. Την Κυριακή 6 Δεκέμβρη, κάναμε την πρώτη γενική μας συνέλευση. Ήταν κάτι σημαντικό γιατί σήμαινε ότι όλοι μπορούμε να ενωθούμε και να μιλήσουμε σε εργάτες, γυναίκες, παιδιά και άνεργους, από διαφορετικά μέρη της πόλης.

Δεν ήταν μόνο οι κάτοικοι των παραγκουπόλεων που οργάνωσαν αυτή την κατάληψη. Η πρωτοβουλία ήρθε από εκεί, αλλά γρήγορα διαδόθηκε σε άλλα μέρη της πόλης. Οι κάτοικοι του παλιού κομματιού της πόλης – οι οδοκαθαριστές, οι ψαράδες και οι άνεργοι ήταν ιδιαίτερα γρήγοροι στη δράση. Σήμερα δεν υπάρχει ούτε ένα διαμέρισμα άδειο σε όλα αυτά τα κτίρια. Αλλά ξέρουμε ότι υπάρχουν πολλά ακόμα άδεια διαμερίσματα τριγύρω και αλλού στην πόλη. Πρέπει να βρούμε που είναι, γιατί όλη η πόλη ζυμώνεται και όλη η εργατική τάξη θέλει να καταλάβει σπίτια.»

ΠΑΛΕΡΜΟ

Κόκκινες σημαίες στο IACP- Απρίλιος 1971

Το NEZ (Northern Expansion Zone – Βόρεια Ζώνη Επέκτασης) είναι ιδιοκτησία της IACP, περίπου 15 χλμ. έξω από το Παλέρμο. Εκεί ζουν περίπου 1.000 οικογένειες, κυρίως άνεργοι οικοδόμοι, εκ περιτροπής εργάτες που δουλεύουν κυρίως στη γη και ψαράδες. Οι οικογένειες αυτές είναι κυρίως σεισμόπληκτες από τον καταστροφικό σεισμό της δυτικής Σικελίας τον Ιούνιο του 1968. Πήραν αυτά τα σπίτια αφού είχαν επιταχθεί από την Περιφέρεια. Πολλοί από αυτούς απλώς τα κατέλαβαν. Φυσικά, η IACP θεωρεί αυτές τις καταλήψεις «παράνομες» και άρχισε να στέλνει εντολές πληρωμών: 30.000 λιρέτες ($500) το διαμέρισμα.

Την Πέμπτη 27 Μάρτη, έγινε κατάληψη μιας πολυκατοικίας που ακόμα χτιζόταν. Η αστυνομία ήρθε να διώξει τον κόσμο, αλλά η πολυκατοικία ανακαταλήφθηκε και αυτή τη φορά όλοι έμειναν εκεί.
Μιας και το κτίριο δεν είχε ακόμα τελειώσει, οι καταληψίες οργανώθηκαν μόνοι τους για να βάλουν σε λειτουργία τα υδραυλικά και τα ηλεκτρολογικά, καθώς και όλα τα υπόλοιπα. Την Κυριακή έγινε μια μαζική συνέλευση για να συζητηθεί το πρόβλημα των εντολών πληρωμής. Εκεί βρέθηκαν 300 άνθρωποι, κυρίως γυναίκες, που είναι οι πιο δραστήριες και αποφασισμένες σ' αυτόν τον αγώνα. Αποφασίστηκε απεργία όλης της περιοχής από την επόμενη μέρα και εγκρίθηκε ένα πλαίσιο, που εκτός των άλλων, απαιτούσε να δοθούν επίσημα τα διαμερίσματα σε όλους , να ακυρωθούν όλα τα καθυστερημένα ενοίκια, να κατασκευαστούν δρόμοι, σχολεία και όλες οι κοινωνικές παροχές που απουσιάζουν εντελώς από την περιοχή, καθώς και να αυτοκαθοριστούν οι εισφορές. Οι κάτοικοι του NEZ δε

συζητούν με όρους ενοικίου, αφού δε συμφωνούν με την ιδέα της πληρωμής ενοικίου. Αλλά είναι έτοιμοι να δίνουν μια μικρή συνεισφορά, βάσει των οικονομικών δυνατοτήτων τους, για την κατασκευή νέων σπιτιών.

Την επόμενη μέρα (Δευτέρα), από τις 4:30 το πρωί, όλη η περιοχή ήταν στο πόδι. Στις γωνίες των δρόμων υπήρχαν φρουρές καθώς και μεγάλη αστυνομική δύναμη. Ο κόσμος μαζεύτηκε στην Κεντρική Πλατεία και στις 8:30 το πρωί ξεκίνησε η πορεία με κατεύθυνση το Παλέρμο. Οι γυναίκες και τα παιδιά φορτώθηκαν σε αμάξια και φορτηγά και οι άντρες περπατούσαν. Σε όλη την πορεία, η αστυνομία προκαλούσε τους διαδηλωτές. Η πορεία έφτασε στα γραφεία της IACP στο Παλέρμο. Η αστυνομία έκανε ένα κορδόνι σε όλο το δρόμο, αλλά οι διαδηλωτές έσπασαν τη γραμμή τους και 50 από αυτούς κατάφεραν να μπουν μέσα στο κτίριο. Άλλοι μπήκαν μέσα από τα παράθυρα και τους εξώστες. Μέσα στην IACP επικράτησε μεγάλη ταραχή: για μια φορά, τα γραφεία αναποδογυρίστηκαν πάνω σε αυτούς που κυβερνούν τη ζωή μας.

Οι πιο δραστήριες απ' όλους ήταν οι γυναίκες – αληθινές μαχήτριες αυτής της ημέρας, ακόμα και στις συγκρούσεις με την αστυνομία. Μεταξύ άλλων, κατάφεραν να ελευθερώσουν έναν σύντροφο που είχε συλληφθεί από την αστυνομία.

Παλέρμο 1973

Νωρίς αυτή τη χρονιά, οι οικοδόμοι που μόλις είχαν τελειώσει το χτίσιμο μια πολυτελούς πολυκατοικίας, κατέλαβαν όλο το κτίριο. Μετακόμισαν εκεί με τις οικογένειες τους και άλλους εργάτες. Η αστυνομία καλέστηκε, αλλά δε μπόρεσε να περάσει από τα οδοφράγματα της πολυκατοικίας.

ΝΑΠΟΛΗ

Οι τοπικοί καπιταλιστές επένδυσαν λίγα στη βιομηχανία, αφού έβρισκαν πιο κερδοφόρο το να βγάζουν λεφτά από την αγορά ακινήτων και τον τουρισμό, όπως και επίσης από τη «βιομηχανία» της μαφίας, όπως η πορνεία και το λαθρεμπόριο. Η κύρια απασχόληση είναι οι διάφορες μορφές επαιτείας. Τα παιδιά, που έχουν ιδιαίτερη επιτυχία σε αυτό, παίζουν σημαντικό ρόλο στην οικονομία της οικογένειας. Σε αντίθεση με άλλες πόλεις, όπου τα σχολεία είναι τόπος όπου τα παιδιά μαθαίνουν την πειθαρχεία της δουλειάς, στη Νάπολη τα παιδιά της εργατικής τάξης αποθαρρύνονται συστηματικά από το να πάνε στο σχολείο. Μέσα σ' αυτή την κατάσταση, ο αγώνας για να κρατηθεί ένα σχολείο ανοιχτό, παίρνει άλλη διάσταση: οι γονείς αρνούνται να αφήσουν το σύστημα να βγάλει τα παιδιά τους στο δρόμο.

Φλεβάρης 1970. Το Secondiglio είναι μια περιοχή κατοικίας, ιδιοκτησία της INA Casa[5], στα προάστια της Νάπολης. Είναι ένα από τα πολλά προάστια-κοιτώνες, όπου τα αφεντικά στοιβάζουν όλους τους εργάτες που δε θέλουν να βρίσκονται στο κέντρο της πόλης. Πριν 10 χρόνια η κατάσταση δεν ήταν τόσο άσχημη… τουλάχιστον στο χάρτη. Αλλά δεν πάει καιρός που έγινε ξεκάθαρο ότι ο χάρτης και τα σχέδια είναι μόνο για να επιδεικνύονται. Κανένας δεν είχε σκοπό να κάνει πραγματικότητα τα σχέδια για μια περιοχή ευχάριστη για να ζει κανείς. Μια «χωματερή» διαμερισμάτων ήταν αρκετή – δεν υπήρχαν αξιοπρεπείς δρόμοι, υπηρεσίες, σχολεία ή πάρκα… (αυτά τα πράγματα δεν είναι κερδοφόρα για τους επενδυτές).

Εκεί μένουν 14.000 άνθρωποι. Περίπου 2.000 από αυτούς περίμεναν 10, 20, ακόμα και 30 χρόνια, ζώντας σε καλύβες και τώρα μετεγκαταστάθηκαν σε διαμερίσματα

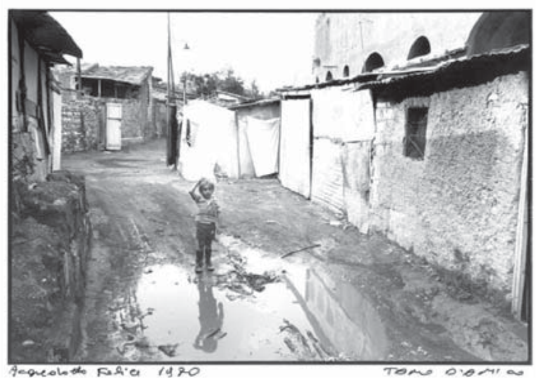
5. Η INA Casa είναι η εταιρεία που δημιουργήθηκε στην Ιταλία μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, με σκοπό να εφαρμόσει την κρατική πολιτική για την ανοικοδόμηση της χώρας, κυρίως κατασκευάζοντας εργατικές συνοικίες και κοινωνικές κατοικίες. http://it.wikipedia.org/wiki/INA-Casa

χωρίς παράθυρα, χωρίς νερό και υδραυλικές εγκαταστάσεις, χωρίς έπιπλα και χωρίς φως.

Ο πρώτος αγώνας στο Secondiglio έγινε για ένα δημοτικό σχολείο. Οι κάτοικοι ήθελαν ένα προκατασκευασμένο κτίριο χωρητικότητας 1.000 παιδιών και την υπόσχεση για ένα κατάλληλο σχολείο σύντομα. Το 40% των παιδιών που πηγαίνουν σχολείο είναι τουλάχιστον ένα χρόνο πίσω από το κανονικό. Ένα 30% είναι 2 χρόνια πίσω από το κανονικό. Περίπου 3 μήνες από την αρχή της σχολικής χρονιάς, τουλάχιστον το 1/10 των παιδιών αποθαρρύνονται και δεν ξαναπηγαίνουν στο σχολείο. Και μετά έρχεται η «μητρική» συμβουλή της διευθύντριας: *«Το σχολείο δεν είναι για σένα. Γιατί δε βρίσκεις μια δουλειά;»*

Το χειρότερο έγκλημα απ' όλα είναι ότι τα παιδιά έχουν μάθει να πιστεύουν ότι το σχολείο τελειώνει στην έκτη τάξη του δημοτικού. Η τοπική βιομηχανία δε θα μπορούσε να εφοδιαστεί με φτηνό εργατικό δυναμικό αλλιώς. Σαν αποτέλεσμα, το 90% των «μορφωμένων» έχουν τελειώσει μόνο το δημοτικό σχολείο και ένα 30% είναι αναλφάβητο. Επιπλέον, τα παιδιά είναι πολύ ευάλωτα σε όλα τα είδη των ασθενειών. Μεγάλος αριθμός παιδιών έχουν ρευματικό πυρετό, καρδιακά προβλήματα, βρογχική πνευμονία, κ.τ.λ. Το σχολείο είναι μέρος όπου εύκολα πιάνουν αρρώστιες – απλώς ακόμα ένας λόγος για να μην πηγαίνουν καθόλου.

Σύντομα ο κόσμος απηύδησε. Έτσι, άρχισαν να οργανώνονται και να ετοιμάζονται για τον αγώνα. Έκαναν συνέλευση και οργανώθηκαν πορείες στη γειτονιά. Τα παιδιά έκαναν αποχή. Ένιωσαν ότι έπρεπε να διαδώσουν τον αγώνα και εκτός της περιοχής. Έτσι, ομάδες γονέων πήγαν στο κέντρο της Νάπολης, στο Τμήμα Εκπαίδευσης και στο Δημαρχείο. Ταρακούνησαν τη γραφειοκρατία: *« μέχρι τώρα πήραμε πολλές ψεύτικες σφραγίδες και υποσχέσεις. Θέλουμε να ξανανοίξει το σχολείο αμέσως, αυτή τη φορά με ηλεκτρικό ρεύμα.»*

Οι διάφοροι υπεύθυνοι φοβήθηκαν πραγματικά… αλλά ακόμα δεν ήταν αρκετό για να τους κάνει να τελειώσουν το κτίριο. Ο κόσμος κατάλαβε ότι τους εξαπατούσαν και πάλι, και αμέσως άρχισε να ξαναοργανώνεται.

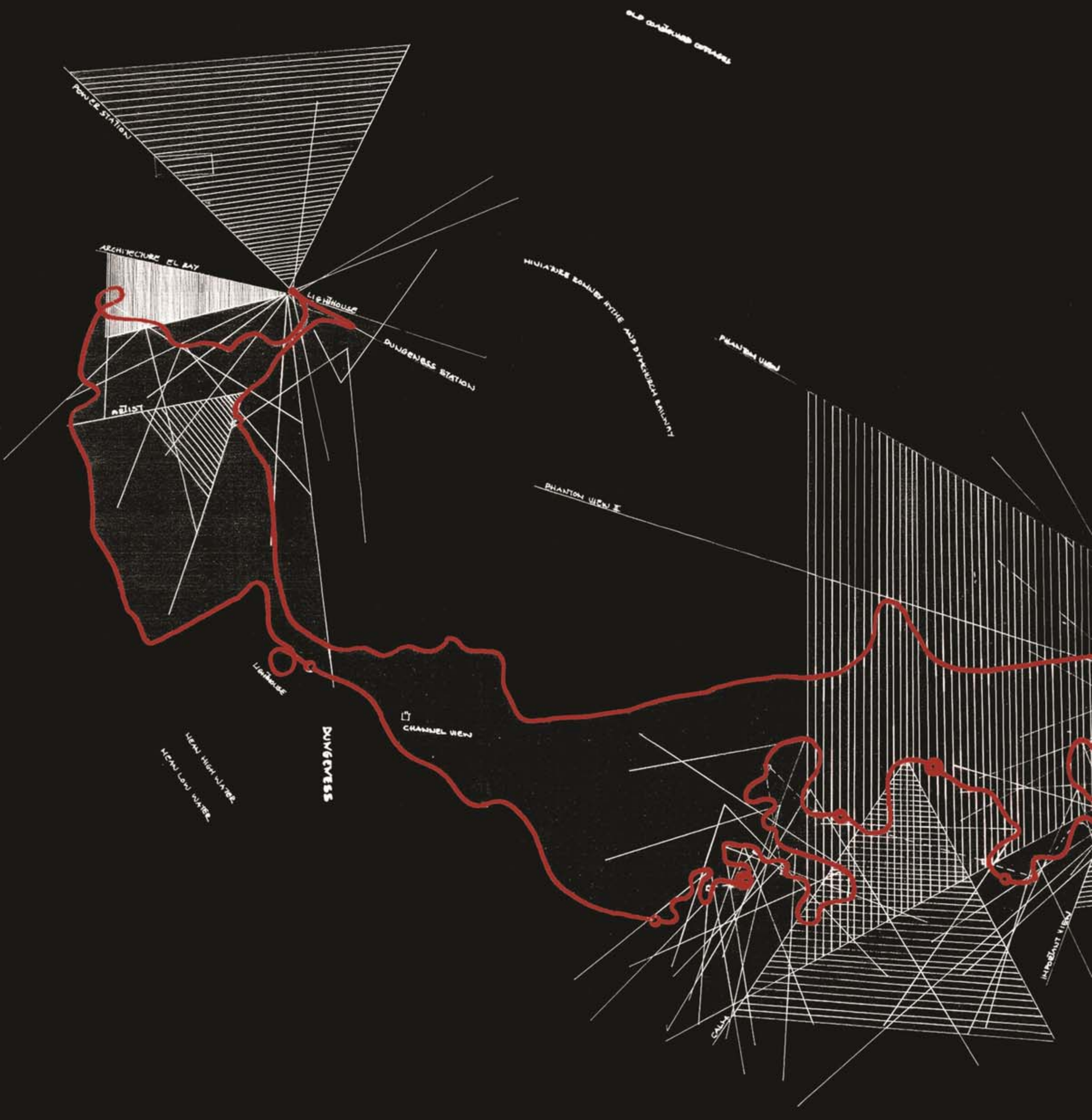
Περικύκλωσαν το σχολείο με αλυσίδες και πολύς κόσμος πήγε στο Δημαρχείο για να πιέσει τους υπεύθυνους. Πίεσαν τις αρχές να έρθουν στην περιοχή την επόμενη μέρα για να δουν και με τα ίδια τους τα μάτια πώς έχουν τα πράγματα. Ο διευθυντής και οι δάσκαλοι πήραν μέρος στην κινητοποίηση, αν και τόσα χρόνια ήταν δέκτες κακής αντιμετώπισης. Από δω και πέρα το σχολείο θα λειτουργεί διαφορετικά, αφού η κοινότητα θα έχει άμεσο έλεγχο πάνω στη λειτουργία του.

Σημείωση : *Το κίνημα για το δικαίωμα στην κατοικία εδραιώθηκε εκείνες τις χρονιές στην Ιταλία. Αν και επήλθε κάμψη των διεκδικήσεων, η εμπειρία της ιταλικής αυτονομίας άφησε μια στερεή βάση και αγωνιστική παράδοση για νέα κινήματα. Σήμερα, υπάρχουν διάσπαρτες σε όλη την Ιταλία επιτροπές κατοίκων και οργανώσεις, που διεκδικούν στέγη και μειώσεις ενοικίων, μπλοκάρουν τις εξώσεις και υπερασπίζονται το δικαίωμα στην κατοικία, ιδιαίτερα για τη χαμηλόμισθη εργατική τάξη, τους άνεργους, τους μετανάστες, τους άστεγους.*[6]

6. http://lottaperlacasafirenze.noblogs.org/, http://abitare.noblogs.org/, http://www.coordinamento.info/home/, http://stefanomontesi.photoshelter.com/gallery/Movimenti-di-lotta-per-la-casa/G0000pelcHPi-WLMw/9, http://cobassicilia.wordpress.com/lotta-per-la-casa/, http://www.unioneinquilini.it/index.php, http://asia.usb.it/index.php?id=70&MP=63-875, http://www.inventati.org/cantieresistente/, http://sottotetto.noblogs.org/

ιούνης 2011

POWER STATION
LIGHTHOUSE
DUNGENESS STATION
PHANTOM VIEW
PHANTOM VIEW II
LIGHTHOUSE
CHANNEL VIEW
DUNGENESS
MEAN HIGH WATER
MEAN LOW WATER